

Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

XVII. DÖNEM TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

(1983-1987)

Alper GÜLBAY

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi
Enstitüsü İçin Öngördüğü Yüksek Lisans Tezi Olarak Hazırlanmıştır

ANKARA

2011

Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

XVII. DÖNEM TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

(1983-1987)

Alper GÜLBAY

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi
Enstitüsü İçin Öngördüğü Yüksek Lisans Tezi Olarak Hazırlanmıştır

ANKARA

2011

H.Ü.

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

İşbu çalışma, jürimiz tarafından Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalında
YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç.Dr. Yonca ANZERLİOĞLU

Üye : Doç.Dr. Ayten SEZER ARIĞ (Danışman)

Üye : Yrd.Doç.Dr. Serdar SAĞLAM

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

.../.../.....

Prof. Dr. Mustafa Yılmaz

Enstitü Müdürü

ÖZET

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), Türkiye Cumhuriyeti Devletinin temel organlarından biri olan Yasama yetkisini Türk milleti adına kullanan bir platformdur. 23 Nisan 1920’de Atatürk’ün kurduğu TBMM, ilk döneminden başlayarak bazı istisnalar dışında aynı anlamla kesintisiz olarak varlığını devam ettirmiştir.

Bu tez çalışmasında, 06.11.1983 – 29.11.1987 tarihleri arasında görev yapan XVII. Dönem TBMM’nin faaliyetleri ve yapısı ile dönemin önemli gelişmeleri incelenmiştir. XVII. Dönem TBMM, 12 Eylül 1980 Askerî müdahalesi ve Milli Güvenlik Konseyi (MGK) sonrasında demokrasiye güdümlü geçişin ilk meclis dönemi olma özelliğine sahiptir. Dolayısıyla çalışmada sadece XVII Dönem TBMM’nin faaliyetleri değil, 12 Eylül ara rejimi süreci de ele alınmış; bahse konu TBMM dönemine damgasını vuran Turgut Özal’ın hakimiyeti, tezin ilgili yerlerinde belirtilmiştir.

Dört bölümden meydana gelen tezin giriş bölümünde, parlamento tecrübesini yansıtmak amacıyla Osmanlı Devletindeki meclis faaliyetleri, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin ilk meclis dönemi olan I. TBMM, tek ve çok partili siyasal yaşam hakkında gelişmeler kısaca incelenmiştir.

Birinci bölümde XVII. Dönem TBMM öncesinde gerçekleşen 12 Eylül 1980 Askerî Müdahalesinin analizi yapılmıştır. İkinci bölümde anılan dönemin yapısı ve istatistiksel tahlili ele alınmıştır. Üçüncü bölümde iç politika gelişmeleri, seçim ve TBMM’nin denetim ve bilgi edinme faaliyetleri incelenmiştir. Dördüncü bölümde XVII. Dönem TBMM’nin dış politika gelişmelerine yer ayrılmıştır.

Sonuç bölümünde, XVII. Dönem TBMM’nin Türk siyasî ve toplumsal hayatına yaptığı katkıların genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır.

ABSTRACT

Turkish Grand National Assembly (TGNA) is the platform using the legislative power, one of the main organs of the Republic of Turkey, on behalf of Turkish Nation. TGNA founded by Atatürk in April 23, 1920 has maintained continuous presence with the same content starting from the first period with some exceptions.

In this thesis, the structure, activities and some important developments of the XVII. Period TGNA which worked between 6.11.1983 and 29.11.1987 have been examined. XVII. Period TGNA has a characteristic of being the first period of guided transition to democracy after the September 12, 1980 Military Intervention and National Security Council.

In the entrance section of the thesis consisting of four sections, parliamentary activities of the Ottoman Empire to reflect the parliamentary experience, I. Period TGNA – the first National Assembly of Turkish Republic, one-party and multi-party political life have been briefly examined.

In the first section, the analysis of September 12, 1980 Military Intervention prior to XVII. Period TGNA has been made. In the second section, the structure and statistical analysis of the mentioned parliament period of TGNA have been examined. In the third section, domestic political developments, elections and TGNA's ways of learning and controlling the assembly activities have been analyzed. In the fourth section, foreign policy has been devoted.

In the conclusion section, the contributions which had been made by TGNA to the Turkish political and social life have been evaluated in general.

İÇİNDEKİLER

ÖZET

ABSTRACT

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
KISALTMALAR	ii

GİRİŞ

OSMANLI VE YENİ TÜRK DEVLETİ'NDE MECLİS

1. Osmanlı Devleti'nde Demokratikleşme Adımları, Anayasal Monarşiye Geçiş Süreci ...1	
1.1. I. Meşrutiyet'in İlanı	4
1.2. II. Meşrutiyet 'in İlânı.....	5
2. Birinci TBMM	6
2.1. Ankara'da TBMM'nin Toplanması Süreci	6
2.2. Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı	7
2.3. 1920-1923 Yılları Arasındaki Önemli Siyasal Gelişmeler	9
3. Tek Partili Dönem ve Çok Partili Hayata Geçiş Süreci	10

BİRİNCİ BÖLÜM

XVII. DÖNEM TBMM ÖNCESİNDE YAŞANAN GELİŞMELER

1.1. 12 Eylül 1980 Müdahalesine Neden Olan Etkenler	12
1.2. 12 Eylül Askerî Harekâtı ve Millî Güvenlik Konseyi.....	15
1.3. 12 Eylül Askerî Müdahalesi Sonrasına Ait Değerlendirmeler	18

İKİNCİ BÖLÜM

MİLLETVEKİLİ GENEL SEÇİMLERİ VE XVII. DÖNEM TBMM HAKKINDA İSTATİSTİKSEL TABLOLAR

2.1.	1950- 1987 Yılları Arasındaki Genel Seçimlerde Partilerin Aldıkları Oy Oranları	21
2.2.	1968- 1984 Yılları Arasındaki Yerel Seçimlerde Partilerin Aldıkları Oy Oranları	22
2.3.	06 Kasım 1983 Tarihli Milletvekili Genel Seçimlerinde Kullanılan Oy Durumları	24
2.4.	1983 Yılı Genel Seçimlerinde Partilerin Aldıkları Oylar ve Oranları, Çıkardıkları Milletvekili Sayısı	24
2.5.	Seçim Yılı ve Cinsiyete Göre Milletvekili Sayısı ve Meclis'teki Temsil Oranı	25
2.6.	1983 Genel Seçimlerinde Partilerin Aldıkları Oy Oranları	25
2.7.	XVII. Dönem TBMM'nin Birleşim Sayıları	26
2.8.	I. Özal Hükümetinin (13.12.1983 – 21.12.1987) Güven Oylaması Sonuçları.....	26
2.9.	Kadın Milletvekillerinin Partilere Dağılımı.....	27
2.10.	Milletvekillerinin Öğrenim Durumlarına Göre Dağılımı	27
2.11.	Akademik Kariyeri Olan Milletvekillerinin Unvanları İtibarıyla Dağılımı	28
2.12.	Daha Önceki Dönemlerde Yasama Organlarında Görev Yapan Üyelerin Sıfatları İtibarıyla Dağılımı	28
2.13.	Milletvekillerinin Medeni Durumları ve Çocuk Sayıları İtibarıyla Dağılımı.....	28
2.14.	Milletvekillerinin Doğum Tarihi İtibarıyla 10 Yıllık Gruplara Göre Dağılımı	29
2.15.	Milletvekillerinin Meslekleri İtibarıyla Dağılımı.....	30

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

XVII. DÖNEM TBMM'DEKİ İÇ POLİTİKA GELİŞMELERİ

3.1.	Meclis Başkanı Seçimi	32
3.2.	I. Özal Hükümeti Programının İç Politika Hedefleri	33
3.3.	Kurulan Siyasi Partiler.....	35
3.3.1.	CHP'nin Ardılı Siyasi Partiler	36
3.3.2.	Merkez Sağ Partiler	37

3.4.	TBMM'nin Yasama, Bilgi Edinme ve Denetim Faaliyetleri.....	37
3.5.	Seçim Faaliyetleri.....	40
3.5.1.	25 Mart 1984 Yerel Yönetim Seçimleri.....	40
3.5.2.	28 Eylül 1986 Milletvekili Ara Seçimleri.....	41
3.5.3.	06 Eylül 1987 Halkoylaması	43
3.5.4.	29 Kasım 1987 Milletvekili Genel Seçimleri.....	45
3.6.	Maliye ve Gümrük Bakanının Azli	46
3.7.	Orgeneral Necdet Öztoran'ın Genelkurmay Başkanlığının Engellenmesi.....	47
3.8.	Ekonomi Alanında Gelişmeler	48
3.9.	Eğitim Alanında Gelişmeler	50
3.10.	Sağlık Alanında Gelişmeler	51

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

XVII. DÖNEM TBMM'NİN DIŞ POLİTİKA GELİŞMELERİ

4.1.	1980'li Yıllara Girilirken Uluslararası Ortam.....	53
4.2.	12 Eylül Askerî Müdahalesi Sonrasındaki Dış Politika Gelişmeleri	53
4.2.1.	Millî Güvenlik Siyaseti Belgesi.....	53
4.2.2.	Arap Ülkeleriyle İlişkilerin Gelişmesi	54
4.2.3.	Yunanistan'ın NATO Askerî Kanadına Dönmesi	55
4.3.	I. Özal Hükümeti Programının Dış Politika Hedefleri	56
4.4.	Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması ve 7/10 Oranı	58
4.5.	Yunanistan'ın Ege Denizi'nde Yarattığı Gerginlikler.....	60
4.6.	ASALA'nın Eylemleri.....	62
4.7.	ASALA Terörünün Bitmesi ve PKK Terörünün Başlaması.....	63
4.8.	Türkiye Aleyhtarı Terör Örgütlerine Yunanistan Tarafından Verilen Destekler	64
4.9.	Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na Üyelik Başvurusu	65
4.10.	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Kurulması	66

4.11. Sovyetler Birliği ile Doğal Gaz Anlaşması.....	68
4.12. Bulgaristan'da Türk Azınlığa Yapılan Zulmler	68
4.13. Tepki Politikası	69
SONUÇ.....	70
KAYNAKÇA.....	74
EKLER	83
EK-A (Geçmişten XVII. Dönem TBMM'ne kadar olan Meclis Başkanları)	
EK-B (XVII. Dönem TBMM Milletvekilleri)	
EK-C (XVII. Dönem'de Görev Yapan Bakanlar Kurulu Listesi)	

ÖNSÖZ

TBMM'nin faaliyetleri, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü tarafından dönemler halinde incelenmektedir. Bu tezin konusunu, TBMM'nin XVII. Dönem TBMM'si (06.11.1983–29.11.1987) oluşturmaktadır. Bu bilim uzmanlığı tez çalışmasında, bahse konu TBMM dönemindeki iç ve dış politika gelişmelerine, toplumsal alanlarda gerçekleşen önemli olaylara, ekonomi, eğitim ve sağlık alanındaki gelişmelere yer verilmiştir.

Çalışmanın hazırlanması süresince, Genelkurmay Başkanlığı Merkez Kütüphanesinden, Kara Kuvvetleri Komutanlığı Kütüphanesinden, TBMM Kütüphanesinden ve internet ortamında tüm kullanıcıların hizmetine sunulan Milliyet Gazetesi arşiv web sayfasından yararlanılmıştır. Hiçbir bedel istemeden, yıllar öncesinin milliyet gazetelerine internet üzerinden erişim sağlamayı halkımızın hizmetine sunan Milliyet Gazetesi ilgili personeline şahsım adına teşekkürü bir borç bilirim.

XVII. Dönem TBMM, 12 Eylül 1980 Askerî Müdahalesi sonrasında MGK'nın kontrolü altında güdümlü bir şekilde demokrasiye geçişin sonucu oluşmuştur. Türkiye'yi 1980 Askerî Müdahalesine getiren nedenlerin, 1980 sonrasında MGK'nın kimi antidemokratik uygulamalarının, bu dönemde halen yürürlükte olan 1982 Anayasasının hazırlanışının, veto sistemiyle adayların elenmesi sonucu üç partiye izin verilerek demokrasiye adım atılmasının, bütün eğilimleri bünyesinde barındıran ANAP hükümetinin incelenmesinin, günümüzde yaşanan olayların daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacağına şüphe yoktur.

Çalışmamın hazırlanması safhasında bana her konuda yardımcı olan, değerli katkılarıyla yol gösteren, kıymetli değerlendirmeleri ile tezimin eksikliklerinin giderilmesini sağlayan başta danışmanım Doç.Dr. Ayten SEZER ARIĞ olmak üzere, bende emeği olan H.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü öğretim üyelerine teşekkürlerimi ifade etmek istiyorum.

KISALTMALAR

AB	:	Avrupa Birliği
ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
AET	:	Avrupa Ekonomik Topluluğu
a.g.e.	:	Adı geçen eser
a.g.m.	:	Adı geçen makale
a.g.t.	:	Adı geçen tez
AKP	:	Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	:	Anavatan Partisi
AP	:	Adalet Partisi
ARMHC	:	Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
ASALA	:	Ermenistan'ın Kuruluğu İçin Gizli Ermeni Ordusu (Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia)
AT	:	Avrupa Topluluğu
Bkz	:	Bakınız
BM	:	Birleşmiş Milletler
BMM	:	Büyük Millet Meclisi
BOP	:	Büyük Ortadoğu Projesi
BTP	:	Büyük Türkiye Partisi

CGP	:	Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHF	:	Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	:	Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	:	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
DİSK	:	Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DP	:	Demokrat Parti / Demokratik Parti
DPT	:	Devlet Planlama Teşkilatı
Drl.	:	Derleyen
DSP	:	Demokratik Sol Parti
DTÖ	:	Dünya Ticaret Örgütü
DYP	:	Doğru Yol Partisi
Dz.K.K.	:	Deniz Kuvvetleri Komutanlığı
Ed.	:	Editör
Em.	:	Emekli
FIR	:	Uçuş Hattı Düzenlemesi (Flight Information Region)
GATT	:	Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
Gnkur.Bşk.	:	Genelkurmay Başkanı
GP	:	Güven Partisi
HDP	:	Hür Demokrat Parti
HP	:	Halkçı Parti

HÜAİİTE	:	Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü
IDP	:	Islahatçı Demokrasi Partisi
IMF	:	Uluslararası Para Fonu
ISEDAK	:	İslam Ülkeleri Teşkilatı Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi
İKÖ	:	İslam Konferansı Örgütü
İÜSBE	:	İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
KDV	:	Katma Değer Vergisi
KHK	:	Kanun Hükmünde Kararname
KKTC	:	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
KTFD	:	Kıbrıs Türk Federe Devleti
MBK	:	Millî Birlik Komitesi
MDP	:	Milliyetçi Demokrasi Partisi
MGK	:	Milli Güvenlik Konseyi / Kurulu
MHP	:	Milliyetçi Hareket Partisi
MKYK	:	Merkez Karar ve Yönetme Kurulu
MNP	:	Milli Nizam Partisi
MP	:	Millet Partisi
MSP	:	Milli Selamet Partisi
MTA	:	Maden Tetkik ve Arama
NATO	:	Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı (North Atlantic Treaty Organization)

ODTÜ	:	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
OECD	:	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
Ora.	:	Oramiral
Org.	:	Orgeneral
PASOK	:	Panhelenik Sosyalist Parti
PKK	:	Yasadışı Kürdistan İşçi Partisi (Partiya Karkerên Kurdistan)
RP	:	Refah Partisi
SCF	:	Serbest Cumhuriyet Fırkası
SEİA	:	Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması
SHP	:	Sosyaldemokrat Halkçı Parti
SODEP	:	Sosyal Demokrasi Partisi
SSCB	:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBP	:	Türkiye Birlik Partisi
T.C.	:	Türkiye Cumhuriyeti
TGNA	:	Turkish Grand National Assembly
THY	:	Türk Hava Yolları
TİP	:	Türkiye İşçi Partisi
TÖBANK	:	Türkiye Öğretmenler Bankası
TPCF	:	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

TPAO : Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı

TRT : Türkiye Radyo Televizyon Kurumu

TSK : Türk Silahlı Kuvvetleri

vb. : Ve benzeri

vd. : Ve diğeri

vs. : Ve saire

YTP : Yeni Türkiye Partisi

GİRİŞ

OSMANLI VE YENİ TÜRK DEVLETİ'NDE MECLİS

Meclisler, demokratik toplumların özgür düşünce üretmesini sağlayan birer laboratuvar konumundadır. Halkoyuna dayalı olarak oluşan meclisler, tüm olumsuzluklara, baskılara ve dayatmalara rağmen, yeni düşünceler ortaya atarak ülkesini ve halkını bulunduğu konumdan daha ileri bir düzeye ulaştırabilecek öneriler sunabilmektedir. Bu kapsamda, Osmanlı Dönemi Meclisleri ile yeni Türk Devletinin ilk meclisinin oluşumunda yaşanan süreçleri incelemek, konumuz açısından önem teşkil etmektedir.

1. Osmanlı Devleti'nde Demokratikleşme Adımları, Anayasal Monarşiye Geçiş Süreci

Osmanlı Devleti, ilk ciddi reform girişimini 18. yy. başlarında yaşamış, III. Selim döneminde (1789-1807) orduda ıslahat hareketlerine girişilmiştir.¹ Batı tipinde “Nizam-ı Cedid” adıyla yeni bir ordunun kurulma yoluna gidilmesi, bu amaçla Fransız öğretmen, uzman ve yöntemlerinden faydalanılması, Batı’ya dönük bir “asker aydın” tipinin doğmasına yol açmıştır.²

Bununla birlikte; Padişah III. Selim, ıslahat hareketlerini bir kişiye değil, devlete mal etmek istemiştir. Zira, lahiyalar yöntemi bunun bir göstergesidir. Lahiyalara başvurma yöntemi ise, geleneksel bir Osmanlı devlet usulü olan “Meşveret”in³ (danışma) canlandırılmasıdır. Bu, karar almayı kişisellikten çıkararak, danışma işini bir nebze de olsa kurumsallaştıran ileri bir adımdır. Hatta padişahın kendi mutlak egemenliğini kendi eliyle

¹ Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, 8. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 23-24.

² Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, 17. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s. 36-37.

³ Danışma, İslam öncesi Türklerde “Toy”, “Kurultay” olarak mevcut iken; İslam sonrası “Divan”, “Şura”, “Meşveret” adlarıyla varlığını sürdürmüştür. XV. yüzyılda gittikçe gelişen Divan-ı Hümayun, bu güçlü konumunu XVII. yüzyılda sonuna kadar sürdürmüştür. Bu dönem ile yetkileri yavaş yavaş veziriazamın hakim olduğu “İkinci Divanı”na kaymıştır. Bununla beraber, temsil özelliği görülmeden ve padişaha bağlı bir yapılanmanın mevcut olduğu meşveret uygulamasının, meclise ve 1876’ya bağlanan demokratik bir adım olma yönü göz ardı edilmemelidir. Türk Hukuk Tarihinde böyle bir müessesenin varlığıyla demokratik girişimlerin başlangıcının sadece Sened-i İttifak-a değil, daha öncesindeki meşveret geleneğine dayandırılması mümkün olabilir. Bkz. Ayhan Ceylan, “Parlamentoya Uzanan Süreçte Türk Kamu Hukukunda Danışma”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, 13. Cilt, Ankara 2002, s. 587-597.

sınırlandırması açısından, meşrutiyet rejiminin kurulmasına vesile olabilecek bir hareket olarak da değerlendirilebilir.

Kabakçı Mustafa isyanı ile III.Selim'in tahttan çekilmek zorunda kalmasının ardından, Padişah IV. Mustafa tarafından öldürülmüş, Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa tarafından II. Mahmut padişah yapılmıştır. Bu dönemde, ayan sorununu çözmek üzere başlıca ayanlar İstanbul'a çağrılmış, "Sened-i İttifak" adında, ayanlarla yapılan meşveret sonucu bir belge ortaya çıkmıştır.

Sened-i İttifak'ın siyasal tarihimiz açısından önemi, padişahın Tanrı'dan aldığı iktidarını, artık yeryüzü güçlerine, yani ayanlara dayandırmak zorunda kalmış olmasından kaynaklanmaktadır. Onca hanedan arasından sadece dördü senedi imzalamış olmasına rağmen, aynı senedi imzalayan bürokrat sayısının yirmi bir olması da, bürokratların senede önem verdiklerini göstermektedir ki, bu durum bürokratların yürütme gücünde etkinliklerini gittikçe artırmakta olduklarının bir göstergesidir.⁴

"Gülhane Hatt-ı Hümayunu" adıyla da anılan Tanzimat Fermanı ise, Sultan Abdülmecit'in (1839-1861) rızasıyla Mustafa Reşit Paşa tarafından düşünülp yazılmış ve 3 Kasım 1839 tarihinde, İstanbul'da Gülhane Parkı'nda okunmuş bir fermanıdır. Bütün yurttaşlara eşit haklar, mal ve can emniyeti vaat eden, mali (vergi sisteminde), askerî ve adli sahalarda bazı reformlar ileri süren bir belgedir.⁵

Fermanda devlet yönetimiyle ilgili ana eğilim, iktidarın kendi kendini sınırlamasıdır. Padişahın ağzından kaleme alınmış, biçimsel açıdan hükümdardan gelen tek yanlı işlem olan ferman; *yasa üstünlüğü* ve *yasaya saygı* ilkelerini beraberinde getirmiştir. Yeni yönetim usuller kapsamında; kamusal alanın yeni yasalarla düzenlenmesi, keyfi işlemlere yer bırakılmaması, herkesin kanun önünde eşitliğinin sağlanması, "yasal yönetim"e geçişin göstergeleridir. Yasaların, "kurullar" tarafından danışılarak hazırlanması ise, parlamentolu yönetime yönelişin habercileri olarak değerlendirilebilir.⁶

⁴ Tefik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, 4. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2008, s. 24.

⁵ Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2008, s. 105; Tanzimat, Osmanlı padişahının egemenliğini sınırlayan ve bu sınırlamayı tüm halka duyuran ilk belgedir. Fermanın mimarı Mustafa Reşit Paşa'nın amacı, bürokrasi üzerinde padişahın yetkisini kısıtlamak olmuştur. Bu, Avrupa kapitalizminin de isteği olmuştur. Sened-i İttifak'ta ayan ve hanedanlar ile hükümdar arasında gerçekleşen sözleşme, Tanzimat Fermanında hükümetle hükümdar arasında gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Tanzimat'ta egemenliğin paylaşımı, hükümdar ile bürokrasi arasındadır. Bkz. Çavdar, **a.g.e.**, s. 26.

⁶ Tanör, **a.g.e.** s. 88; Tanzimat döneminde, Osmanlı parlamentarizminin temelini oluşturan en önemli idari reform, kararname ve nizamnameleri hazırlayacak ve yargıda temyiz görevini görecek meclislerin kurulmasıdır.

Bununla birlikte, 1850'den sonra yeni "Islahat" bildireleri yayımlanmış, boşluklar doldurulmaya çalışılmıştır. Kırım Savaşı'ndan sonra Batı Avrupa devletlerinin, Tanzimat bildirgesiyle vaat edilen reformların gerçekleşmemesinden ötürü yaptıkları baskılar, Islahat Fermanı'nın temel nedeni olmuştur. 1856 Fermanı, yerel yönetimler ve cemaat meclislerinde halkın temsil edilmesi düşüncesini tartışmaya başlayan ilk resmi bildiredir. Ancak bu, Müslüman olmayan tebaa için daha çok geçerli olmuştur. Zira Hıristiyanlara yönelik ıslahatlar kapsamında değerlendirilen Ferman, Osmanlıların ekonomik, kültürel ve toplumsal dışa bağımlılığını daha da artıran bir özellikte olmuş, dolayısıyla Kırım Savaşı galiplerinin isteği de gerçekleşmiştir.⁷

Tanzimat Döneminde (1839 - 1876) üzerinde durulması gereken, ilk yenilikçi kuşak olan "Yeni Osmanlılar" hareketidir. Bu dönemin basın ve Türk düşün hayatında Şinasi ve Namık Kemal önemli rol oynamışlar, Tanzimat'ın Ali ve Fuat Paşalarının Avrupa büyük devletleri karşısında fazla tavizci tutumlarını eleştirmişlerdir.

Bu gençlere göre; devletin dağılmaya gittiği bu süreçte özellikle Müslüman olmayan halklara siyasal haklar tanıyarak, onların Osmanlı Devleti'nden ayrılmak istemeleri önlenemez, Avrupa devletlerinin de azınlıklardan yana müdahalesi için bir neden kalmazdı. Bir süredir yürütmeye çalıştıkları gazeteciliklerinin önündeki yaptırım ve engellerin de bir "baskı rejimi" olduğunu anlayan bu gizli örgütün mensupları, meşrutiyeti istemekle beraber, hem devleti kurtarmakta olduklarına, hem de daha demokratik bir siyasal düzen uğruna mücadeleye ettiklerine inanmışlardı.

Sultan Mahmud devrinden beri var olan "Meclis-i Vâlâ'yi Ahkâm-ı Adliye", imparatorluğun en yüksek danışma organı ve temyiz kurulu olarak görev görüyordu. Tanzimat'tan sonra bu kuruldun ayrılan ve içinde nazırların ulemanın ve yüksek rütbeli memurların yer aldığı bir "Meclis-i Ali-yi Tanzimat" kuruldu. Tanzimat Meclisi, bütün nizamnameleri hazırlamak ve tartışmakla görevliydi. Yetkileri açık olmamakla birlikte kanunları yapan ve denetleyen bir organ haline gelen Tanzimat Meclisi'ne, 13 Ocak 1845'te Sultan Abdülmecid'in çıkardığı bir fermanla vilayetlerden ikişer temsilci üye davet edildi ki, bu olay anayasal monarşinin ilk sessiz provası olarak kabul edilebilir. Bkz. İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 27. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2008, s. 169-170. Bununla birlikte karşılaştırılması gereken bir husus da, İttifak Senedi'nde görülen bir boşluğun, Tanzimat ile doldurulmasıdır. Tanzimat ile yasama görevi yapacak meclisler öngörülmektedir. Fakat kendine haklar ve eşitlik tanıyan halkın temsil edilmesinden, bu temsilin halk iradesinin kendisini göstermesi demek olduğundan söz edilmemektedir. Kanun koyucu meclisler, halkı temsil eden meclisler olarak değil, geleneksel devlet direkleri sayılan ulema, bürokrasi ve ordu seçkinlerinin meclisleridir. Bkz. Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, 14. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s. 215.

⁷ Çavdar, **a.g.e.**, s. 26; Paris Barış Antlaşmasını imzalayan Osmanlı Devleti, bundan sonra ülkesinde yapılacak bütün ıslahatların Batılı devletler tarafından denetlenmesini kabul etmiştir. 1856'dan sonra Osmanlı Devleti'nin tarihi, "müdahaleler devri" olarak adlandırılabilir. Uygulamadaki eksiklikler ve olumsuzluklar içeride hoşnutsuzluğu, bu da dışarıda olumsuz gelişmelere gerekçe teşkil etmiştir. Bkz. Derviş Kılınçkaya, "*Türk İnkılabının Arka Planı*.", Fatma Acun (Ed.), **Atatürk ve Türk İnkılap Tarihi**, Siyasal Kitabevi, 10. Baskı, Ankara 2009, s. 57.

Yeni Osmanlılar hareketinin öncülerinden, egemenliğe bilinçli bir şekilde ortak olunmasını savunan Şinasi, devletin yönetimde ulusu temsil ettiğini, devletin sorunlara getirdiği çözümler konusunda halkın sözlü ve yazılı düşüncelerini belirtme hakkına sahip olduğunun altını çizmiştir. Böylece “kamuoyu” kavramı ve devletin bir “temsilci” olduğu yaklaşımı ilk defa ortaya atılmıştır.⁸

1.1. I. Meşrutiyet’in İlanı

I. Meşrutiyet’in 1976’da ilanı ile Türkiye’de ilk olarak parlamenter rejime adım atılmıştır. Bu sürece giden gelişmeler arasında Abdülaziz yönetiminin kişisel ve keyfi yönetimi, Mahmut Nedim Paşa’nın Rusya destekli konumu, kamuoyunu etkilemiş, Mahmut Nedim Paşa somut hedef olarak belirlenmiştir. Ona muhalif bir kısım devlet adamının da etkisiyle Abdülaziz, Mahmut Nedim Paşa’yı azletmiştir. Ancak yeni vekiller heyeti ile Abdülaziz arasındaki gerginlik, Abdülaziz’in “sizi halk istediğinden memur ettim” şeklindeki gönülsüzlüğü neticesinde oluşan koalisyon, Abdülaziz’i tahtan indirmiş, yerine V. Murat’ı geçirmiştir. Padişah olan V. Murat’ın ruhsal durumunun bozuk oluşu, meşrutiyetin ilanını zorlaştırmış, anayasa taslağı hazırlama işine girişmiş olan Mithat Paşa ile meşrutiyetçi görünen veliaht Abdülhamit arasında yapılan ikili görüşmeler sonucu Abdülhamit tahta geçirilmiştir. Bu şekilde en son 1807’de uygulama alanı bulan tahttan indirme mekanizması tekrar işlemeye ve yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra modernleştirilmeye başlayan ordu, yeniden iktidar değişikliklerinde rol oynamaya başlamıştır. Bütün bu değişimlerde, Abdülaziz’in “sizi halk istedi” şeklindeki yakınmalarından çıkarılacak bir sonuç mahiyetinde; “kamuoyu” ve “baskı grupları” da siyasal bir güç olarak devreye girmiş, Tanzimat’la oluşan bürokrasinin üst kademesi yeni bir güç olarak aktif rol üstlenmiştir.⁹

Meşrutiyetin oluşumunda; yukarıdan aşağı bir hareket tablosu çizen Tanzimat’ın aksine, aşağıdan yukarı bir eylem söz konusudur. Dış etkiler açısından ise, İmparatorluğun iç sorunlarını tartışmak üzere İstanbul’da toplanacak Tersane Konferansı öncesinde, dışarıya güven verme, dış baskıları savuşturma ve anayasayı ilan ederek, dış baskıları savuşturma gibi düşünceler de değerlendirilmesi gereken hususlardır. Keza, anayasacılığa geçiş sürecinde, Balkan Anayasacılığının da gelişmeler üzerinde etkisi olmuş, eski Osmanlı eyaletlerinin

⁸ Çavdar, a.g.e., s.30.

⁹ Tanör, a.g.e., s.125,126.

özerkleşme ve bağımsızlaşma süreçlerinde yaşadıkları anayasal deneyler, Osmanlı toplumunu ve siyasal seçkinlerini muhtemelen etkilemiştir.¹⁰

Meşrutiyetin ilanı konusunda aydın-bürokrat kesimle anlaşılan II. Abdülhamit, tahta geçmesiyle birlikte Mithat Paşa'yı sadrazamlığa getirmiştir. 23 Aralık 1876'da ilk Osmanlı Anayasası olan Kanun-i Esasi'nin ilân edilmesiyle, Anayasalı ve parlamenter bir yönetime geçilmiştir. İlk Osmanlı Parlamentosu 19 Mart 1877'de toplanmış; tayinle gelen 25 kişiden oluşan "Ayan Meclisi" ve seçim sisteminin belirlenmemiş olması ile seçmenlerin ilgisizliği arasında oluşturulmuş 120 kişilik bir "Mebusan Meclisi"nden meydana gelmiştir.¹¹

Ancak, Osmanlı-Rus Savaşının ağır yenilgisinin sorumlularının Meclis önünde hesap vermesinin istenmesi, II. Abdülhamit'e aradığı bahaneyi bulma fırsatı vermiş, 30 yıl boyunca toplanmayacak şekilde, 14 Mayıs 1878'de Meclisi dağıtmıştır.

1.2. II. Meşrutiyet 'in İlânı

Meclisin dağıtılmasının ardından 20 Temmuz 1891'de İbrahim Temo, Abdullah Cevdet ve diğerlerinden oluşan Tıbbiyeli öğrenci grubu, "İttihat-ı Osmaniye Cemiyeti" adı altında bir teşkilat kurmuşlardır. Sonradan "İttihat ve Terakki Cemiyeti" adını alacak teşkilatın üyeleri, kovuşturmaların yoğunlaşmasıyla Avrupa'ya gitmek zorunda kalmışlardır. Cemiyetin gerek yurt içinde, gerekse yurt dışında sürdürdüğü faaliyetler sonucu etkinliği artmış, ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde gruplaşmalar ortaya çıkmıştır. Bu gruplaşmaları ortadan kaldırmak üzere 1902'de Paris'te bir kongre düzenlenmiş; kongrede Prens Sabahaddin ile Ahmet Rıza Bey arasındaki çekişme, cemiyetin ikiye bölünmesine neden olmuştur.

1908'de İngiltere, Fransa ve Rusya hükümdarlarının Osmanlı Devleti'ni paylaşma amacıyla Reval'de buluşacaklarının öğrenilmesi tepkileri çoğaltmış, cemiyet fedaileri suikastlara girişmiş, çete kurarak dağa çıkmışlardır. Nihayet baskılara dayanamayan Padişah, 23 Temmuz 1908'de Meşrutiyeti ilan etmek zorunda kalmıştır. 1908 sonrasında, İttihat ve

¹⁰ a.g.e., s.127-129.

¹¹ Kılınçkaya, "a.g.m.", s. 62.

Terakki'ye karşı olan bütün siyasi partilerin 1911'de birleşmesiyle, "Hürriyet ve İtilaf Fırkası" adı altında bir muhalefet oluşmuştur.¹²

1908–1920 yılları arasında çalışmalarını sürdüren Osmanlı Meclisi, itilaf devletlerinin İstanbul'u işgal etmelerinden iki gün sonra, 18 Mart 1920'de son toplantısını yaparak kendisini tatil etmek durumunda kalmış, 11 Nisan 1920'de de padişah tarafından fesh edilmiştir.¹³

Böylece Osmanlı aydınlarının fikir kategorileri arasına girmiş olan çeşitli konular (Kanun-i Esasi, Türkçülük, Batıcılık, İslamcılık, Milliyetçilik, Sosyalizm, Liberalizm vb.) yoğun olarak gündeme gelmiş ve tartışılmıştır. Osmanlı Hanedanının egemenliğine son vererek Türkiye Cumhuriyetini kuran aydınların siyasal birikimleri de bu dönemde şekillenmiştir.

2. Birinci TBMM

Toplanma nedenleri ve oluşum biçimi açısından farklılık arz eden 23 Nisan 1920'de toplanan meclis, bir ihtilal meclisidir. Farklı kaynaklardan gelerek toplanan bu meclisin üyelerinin tümüncü benimsenmiş bir ideolojisinden bahsetmek mümkün değildir. Milletvekillerinin büyük çoğunluğunun bir arayış içinde olduğu görülen I. TBMM'de, bir grup milletvekilinin savunduğu çağdaş düşünce akımları ve ülkenin içinde bulunduğu somut koşulları kapsayan bir ideolojinin varlığı da dikkat çekmektedir.

2.1. Ankara'da TBMM'nin Toplanması Süreci

16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali ve Meclis-i Mebusan'ın çalışamaz hale gelmesi, ARMHC tüzüğü'nün 4'üncü maddesi uyarınca cemiyetin yurt yönetimini üstlenmesi sonucunu doğurmuştur. 19 Mart 1920 tarihindeki genelgede, Ankara'da olağanüstü yetkilerle donatılmış bir meclisin açılacağı ve bunun için seçimler yapılacağı duyurulmasının ardından, TBMM için yapılan seçimler bazı livalarda aynı anda yapılamamış, bazılarında meclisin açılış

¹² a.g.m., s. 68. Hürriyet ve İtilaf Fırkası hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Birinci, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası**, Dergah Yayınları, İstanbul 1990.

¹³ Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, Cem Yayınları, İstanbul, 1983, s.133-138.

tarihi olan 23 Nisan 1920'den önce sonuçlanmıştır. Bu da mebusların Ankara'ya aynı anda değil, farklı tarihlerde gelmelerine neden olmuştur.¹⁴

Seçimlerin tamamlanmasını müteakip TBMM üyelerinin iki seçimden ve üç kanaldan geldiği dikkat çekmektedir. Birinci Meclis, iki ayrı seçimle gelen mebuslardan oluşmuştur. Seçimlerden ilki, Meclis-i Mebusan için yapılan 1919 sonu genel seçimi, diğeri de Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da toplanacak meclis için yaptığı çağrı uyarınca gerçekleştirilen ikinci genel seçimdir. Geliş kanalları ise; İstanbul Meclisi Mebusan-ı, yeni seçim sandığı ve Malta Adası'ndan gelenlerdir.¹⁵ İki seçim sonucunda meydana gelmiş olan Birinci TBMM, o güne kadar Osmanlı Parlamentolarının hiçbirisinde olmadığı kadar halk tabanına dayanan bir meclis olma hüviyetine sahiptir. Milletvekili sayısı itibarıyla; seçimlerin bir günde yapıp bitirilememesi ve yukarıda bahsedilen nedenlerden dolayı, çeşitli kaynaklarda, çeşitli sayılarla karşılaşılmaktadır. Mahmut Goloğlu 390, Ali Fuat Cebesoy 442, Mazhar Müfit Kansu 399, Ahmet Mumcu 390 sayısını vermektedir.¹⁶

2.2. Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı

Meşrutiyet'in 23 Temmuz 1908'de ikinci kez ilan edilmesinden sonra çeşitli partiler kurulmuş, ancak bunların hiçbiri belirli bir toplumsal tabana dayanmamıştır.¹⁷ Meclisin açılmasını müteakip, olayların gelişimiyle beraber görüş farklılıkları da su yüzüne çıkmaya başlamıştır. Kimi milletvekilleri Sovyetleri örnek alarak Anadolu'da sosyalist bir devrimin, kimileriye Türkiye koşullarına uygun bir inkılâbın yapılmasını istemiştir. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, Türkiye'nin özgün koşullarına uygun bir düzenin oluşturulması için meclis çoğunluğuna dayanan bir grubun kurulmasını zorunlu görmüş, "Anadolu ve Rumeli

¹⁴ Ahmet Demirel, **İlk Meclisin Vekilleri**, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s.73-77.

¹⁵ Bülent Tanör, **a.g.e.**, s. 231; Türkiye'den Malta'ya ilk sürülen; mütarekenin ilk günlerinde İngilizlerin Türkiye'yi parçalama, Doğu Anadolu'yu Ermenilere verme emellerine engel olmaya çalışın; Tevfik Paşa Hükümetince İstanbul'a çağrılan, hatta kendisine orada Harbiye Nazırlığı verileceği söylenen ve Haydarpaşa'da İngilizler tarafından tutuklanan eski Altıncı Ordu komutanı Ali İhsan (Sabis) Paşa'dır. İlk başta İttihatçılardan oluşan sürgün kafilelerine, daha sonra "Milliciler veya Kemalistler" eklenmiştir. İngilizler 1919 yılının Ocak ayından itibaren "kara listeler" hazırlamaya başlamışlardır. İstanbul'un işgalinin şiddetlenmesiyle öncelikli hedef Kemalistler olmuş; Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerin giriştiği insan avına karşılık, Anadolu'daki İngiliz askerlerinin yakalanmasını emretmiştir. Bunlar sonradan Malta sürgünlerini kurtarmak için koz olarak kullanılmıştır. Osmanlı Meclisinin basılışı ile Mebusların bazıları yakalanıp Malta'ya sürülürken, geri kalanların çoğu Ankara'ya katılmıştır. Mart 1919'da başlayan ve Kasım 1920'ye kadar süren 20 aylık süre içinde, toplam 144 kişi Malta'ya yollanmıştır. Malta Adasından gelenler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bilal Şimşir, **Malta Sürgünleri**, Bilgi Yayınevi, 2. Basım, 1985 Ankara.

¹⁶ İhsan Güneş, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2009, s. 74.

¹⁷ **a.g.e.**, s.175.

Müdafaa-i Hukuk Grubu” adıyla güçlü bir grup kurmuştur. Bunun dışında, sosyalist düşünceli milletvekillerinin içinde bulunduğu “Halk Zümresi”; mutedil milliyetperver milletvekillerinden oluşan “Tesanüd Grubu” oluşmuştur. “İstiklal Grubu” ise, TBMM’de 30-40 milletvekilinin bir araya gelerek kurmuş oldukları bir gruptur. “İslahat (Reform) Grubu”nun ne zaman, kimler tarafından kurulduğuna ilişkin henüz bir tarih tespit edilememiştir.

Birinci TBMM içindeki önemli bir grup da, “İttihatçı Grup”tur. Mondros Ateşkes Anlaşması sonrası, ülkenin işgal edilmesinin ardından bu işgallere karşı hükümetin önlem almaması, yurttaki ittihatçıları faaliyete geçmeye teşvik etmiştir. İttihat ve Terakki üyeleri bu dönemde “Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri” adı altında yeni bir kimlikle ortaya çıkmışlardır. Bazı ittihatçılar, Mustafa Kemal Paşa’nın yanında yer alırken, bazıları da Enver Paşa’yı tercih etmişlerdir.

Yukarıda adı geçen grup ve zümreler, Birinci ve İkinci Grupların teşekkülünden önce faaliyet göstermişlerdir. Meclisteki bu dağınıklığı önlemek, meclis görüşmelerinin uzamadan bir sonuca ulaşmasını sağlamak, muhaliflere karşı daha kuvvetli olabilmek maksadıyla, Mustafa Kemal Paşa tarafından Birinci grup olarak da bilinen “Müdafaa-i Hukuk Grubu” teşkiline karar verilmiştir.¹⁸ Bu gruba muhalif olan önemli bir diğer grup ise İkinci gruptur. Birinci grubun kurulmasından sonra yasaların çıkarılması ve kararların alınması hızlanmış, meclis çalışmaları düzenli hale gelmiştir. İkinci grubun yoğun muhalefeti ise, Mustafa Kemal Paşa’yı Birinci Grup içinde kendi başkanlığında gizli bir komite oluşturmaya zorlamıştır. 35 kişinin girebildiği bu komite, meclisin düzenli çalışmasını sağlamak için ikinci grup üyeleriyle de iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Birinci Grup’taki bu durumu hisseden İkinci Grup üyeleri, bunlara “Selamet-i Umumi Komitesi” adını vermiştir.¹⁹

Üyeleri arasında görüşlerinde ortaklık bulunmayan İkinci Grup²⁰, TBMM’nin demokratik yapısını göstermesi bakımından önemli bir işleve sahip olmuş ve 1923 seçimlerine katılmayarak siyasal yaşamdan silinmiştir.²¹

¹⁸ Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali 2. Cilt**, Kastaş Yayınları, 11. Baskı, 2004 İstanbul, s. 629.

¹⁹ Güneş, **a.g.e.**, s. 205.

²⁰ Sabahattin Selek, İkinci Grupta toplanan muhalif milletvekillerini şu şekilde tasnife tabi tutmuştur: Saltanatçı-Hilafetçiler, Mustafa Kemal Paşa’nın gittikçe artan otoritesinden onun bir diktatör olacağı endişesine kapılıp şahsına muhalif olanlar, İttihat ve Terakki Partisini yeniden ihya etmek isteyen müfrit ittihatçılar, Birinci Gruba alınmamaktan kırınglık duyan milletvekilleri, Birinci Grup içinde rahatsız olup ayrılanlar. Bkz. Sabahattin Selek, **a.g.e.**, s. 637.

2.3. 1920-1923 Yılları Arasındaki Önemli Siyasal Gelişmeler

Meclisin açılmasının ardından 24 Nisan 1920’de Mustafa Kemal Paşa, yasama ve yürütme yetkilerinin Meclisin elinde toplanmasını öngören “Kuvvetler Birliği”nin gereğine işaret etmiştir. Aynı gün Mustafa Kemal Paşa, Meclis Başkanı²² seçilmiştir.

29 Nisan 1920’de “Hıyanet-i Vataniye Kanunu” kabul edilmiş, kanunun birinci maddesinde meclisin amacının “yüce hilafet ve saltanat makamını ve Osmanlı ülkesini yabancı güçlerden kurtarmak” olduğu belirtilmiş, bu amaçla kurulan TBMM’nin meşruluğuna karşı koyanların vatan haini sayılacağı hükme bağlanmıştır. 2 Mayıs 1920’de “İcra Vekillerinin Seçim Şekline Dair Kanun” kabul edilmiştir. 3-4 Mayıs 1920 tarihlerinde İcra Vekilleri Heyeti, Meclis tarafından seçilmiştir. 7 Haziran 1920’de kabul edilen bir kanunla, İstanbul’un 16 Mart 1920’de işgalinden itibaren TBMM’nin onayı dışında İstanbul Hükümeti tarafından yapılmış bütün antlaşma ve icraatlar geçersiz sayılmıştır.²³ 11 Eylül 1920’de büyüyen asker kaçakları sorununu çözmek amacıyla “Firariler Hakkında Kanun” kabul edilmiş, meclisin seçeceği üç mebustan oluşacak, bu üç mebusun kendi aralarından birini başkan seçeceği “İstiklal Mahkemeleri” kurulmuştur.²⁴

20 Ocak 1921’de, “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu” kabul edilmiştir. 23 madde ve bir de yürürlük maddesinden oluşan 1921 Anayasası’nın temel ilkeleri şunlardır: 1921 Anayasası, sultanın hükümdarlık hakkını tanımayan, geçiş dönemi anayasası olduğu için, bunu açıkça bertaraf etmeyen bir anayasadır. Ancak gerek egemenliğin kayıtsız şartsız ulusta olduğunu belirten birinci maddesi, gerekse yasama ve yürütme erklerinin ulusun yegâne temsilcisi olan BMM’de toplanacağını bildiren ikinci maddesi, zımnen artık padişahlığın ve hilafetin mevcut olmadığını göstermektedir. Yasama organında olduğu gibi, yürütme erkinde de TBMM yetkiyi kendisinde toplamıştır. Hükümet, müstakil bir yürütme organı değil, bir Meclis Hükümetidir. Geçiş dönemi anayasası olması nedeniyle, 1921 Anayasasında yargı ile ilgili

²¹ Birinci TBMM içindeki “İkinci Grup” adıyla anılan muhalefeti ortadan kaldırmak için yapılan seçim sonunda, muhalif mebusların hemen hepsi Meclis dışında bırakılmış, yerlerine bizzat Mustafa Kemal Paşa’nın onayladığı adaylar getirilmiştir. Ancak İkinci TBMM’nin çalışmaya başlamasından kısa bir süre sonra, öncekinden daha güçlü ve teşkilatlı yeni bir muhalefet (Terakkiperver Cumhuriyet Partisi) ortaya çıkmıştır. Bkz. Mahmut Goloğlu, **Devrimler ve Tepkileri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, 2009 İstanbul, s. 237.

²² Geçmişten XVII. Dönem TBMM’ne kadar olan Meclis Başkanları için bkz. EK-A

²³ Demirel, **a.g.e.**, s. 105.

²⁴ **a.g.e.**, s. 106; Birer devrim mahkemesi olan ve bu amaçla çalışan İstiklâl Mahkemeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ergün Aybars, **İstiklâl Mahkemeleri Cilt I-II / 1920-1927**, İleri Kitabevi, 1995 İzmir.

düzenlemeler yoktur. Hukuka ilişkin düzenlemeler ve inkılâplar, Kurtuluş Savaşı kazanıldıktan sonra birbirini takip etmiştir.²⁵

Birinci TBMM döneminde gerçekleşen önemli olaylardan biri de saltanatın kaldırılmasıdır. 11 Ekim 1922 tarihinde Mudanya Ateşkesinden sonra müttefik devletler, barış görüşmeleri için hem Ankara, hem de İstanbul hükümetini çağırmışlardır. Bunun üzerine 1 Kasım 1922 tarihinde saltanat kaldırılmış ve 29 Ekim 1923'te de Cumhuriyet ilan edilmiştir.

3. Tek Partili Dönem ve Çok Partili Hayata Geçiş Süreci

Türkiye’de, 1925- 1945 yılları arasında CHP’nin egemen olduğu ve ülke yönetimini elinde tuttuğu “tek parti yönetimi” olarak adlandırılan bir dönem yaşanmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında okuma – yazma oranının yaklaşık % 10 civarında olduğu hesaba katıldığında, ülke genelindeki geri kalmışlıktan kurtuluşu ve geç kalınmış bir modernleşmeyi sağlamak maksadıyla; tek partili dönemde hızlı ve zoraki bir modernleşme gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Tek parti olarak tüm toplumsal kesimlerin temsilcisi olma hedefine rağmen CHP, yapı itibarıyla homojen bir parti olmamış, ideolojik ve siyasal olarak çok renkli bir kimlik çizmiştir.²⁶

Bununla birlikte Cumhuriyet tarihinde ilk çok partili tecrübe Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TPCF) ile yaşanmıştır. Toplumun çağdaşlaştıracak değişikliklerin birdenbire değil zamanla kendiliğinden gerçekleşmesi iddiasında bulunan, liberal ve demokrat görüşleri benimseyen, dini inanç ve fikirlere saygılı olduklarını ifade eden TPCF, Şeyh Sait isyanından sorumlu tutulmasının ardından 5 Haziran 1925’te kapatılmıştır. Bu konudaki diğer deneme de, bizzat Mustafa Kemal Paşa’nın teklifi ve isteği üzerine yapılmış, Fethi Okyar yeni partiyi kurmakla görevlendirilmiştir. Kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF), liberalizme kaçan uygulamaları benimsemiş, partinin esas politikasını Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF)’na muhalif olmak ve ekonomi alanındaki başarısızlıkları eleştirmek olmuştur. Partinin etrafında çok sayıda muhalif grupların toplanması, CHF ile SCF arasındaki ilişkilerin gerginleşmesi, Fethi Okyar’ın Mustafa Kemal Paşa ile karşı karşıya gelmemek istemesi sonucu, 17 Kasım 1930’da feshedilmiştir.²⁷ Bu iki denemeden başka 1945 -46 yılları arasında

²⁵ Faruk Yılmaz, **Türk Anayasa Tarihi**, Berikan Yayınevi, 2007 Ankara, s. 102-110.

²⁶ Hakkı Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Yayıncılık, 2.Baskı, İstanbul 1999, s. 80.

²⁷ Ayten Sezer Arıç, “Siyasi İnkılâplar ve Tepkileri”, Fatma Acun (Ed.), **a.g.e.**, s. 278-287.

sırasıyla Milli Kalkınma Partisi (MKP), ardından Demokrat Parti (DP)nin kurulmasıyla, Müstakil Grup uygulaması sona ermiştir.²⁸

CHP'nin 27 yıllık uzun iktidarının yarattığı bıkkınlık ve II. Dünya Savaşı'nın yarattığı ekonomik sıkıntılar ile CHP'nin halktan kopukluğu, Demokrat Partinin kurulmasına vesile olmuştur. Böylece tek parti egemenliğinin hukuken yasak olmadığı bu "fiili tek parti rejimi" döneminde CHP, demokratik bir sistemin hazırlayıcısı olmuş, Türkiye bu dönemde birçok Avrupa ülkesinden daha demokratik bir ülke niteliğini kazanmıştır.²⁹

---

²⁸ Uyar, **a.g.e.**, s. 85.

²⁹ **a.g.e.**, s. 86-89.

BİRİNCİ BÖLÜM

XVII. DÖNEM TBMM ÖNCESİNDE YAŞANAN GELİŞMELER

1.1. 12 Eylül 1980 Müdahalesine Neden Olan Etkenler

XVII. TBMM Dönemi, 12 Eylül Askerî Müdahalesinin ardından gelen bir demokrasiye geçiş adımıdır. Bu kapsamda XVII. Dönem TBMM incelemesinin sağlıklı yapılabilmesi, 12 Eylül sürecine nasıl gelindiğinin bilinmesiyle mümkündür.

1970’li yıllar; toplumsal değişim açısından zengin bir dönem olmuş, sendikalar dikkat çekici ölçüde güçlenmiş ve işçi haklarını korumaya başlamıştır. Baş döndürücü değişime sahne olan gelişmeler, 1950’lerden beri süregelen, solda CHP, sağda DP ve ardından AP ile temsil edilen çift kutuplu siyasal yapıyı kırılğanlaştırmıştır. Siyasal yapının bu iki geleneksel kutbunun önemli iç bölünmeler yaşayıp, ardından da parçalanmaları kaçınılmaz olmuştur. Sendikalı işçi sınıfı, üniversite gençliği, siyasallaşmış köy nüfusu, taşra burjuvazisi gibi bazı toplumsal faktörler, yeni etkin siyasal güç olarak ortaya çıkmışlardır. Örneğin MHP ya da MSP, meclise girip kısa süreli koalisyon hükümetleri arasında yer almışlardır.³⁰

Siyasal istikrarsızlıkta da 1970’li yıllarla birlikte değişimler başlamıştır. 14 Ekim 1973 seçimleri; 12 Mart 1971 rejimine³¹ karşı çıkan Bülent Ecevit’in yönettiği CHP’nin zaferiyle sonuçlanmıştır. Böylece, 1950’den itibaren CHP ilk kez; önceleri Demokrat Parti, onun

³⁰ Levent Ünsaldı, **Türkiye’de Asker ve Siyaset**, Kitap Yayınevi, 1. Basım, 2008 İstanbul, s. 95,96.

³¹ Üniversitelerde meydana gelen şiddet olayları 1971 yılı başından itibaren farklı bir boyut kazanmış, Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının 12 Ocak 1971’de gerçekleştirdiği banka soygununun ardından ODTÜ’de gizlendikleri şüphesiyle bu üniversitede arama yapılmış, bu arada çıkan olaylar Ankara Üniversitesine de sıçramıştır. Dönemin gençlik olayları Milli Güvenlik Konseyinin 25 Ocak 1971’deki toplantısının gündeminde de yer almıştır. Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, yayımladığı mesajlarda, Ordunun sabrının taşıdığını, Silahlı Kuvvetlerin yurdu felakete sürükleyecek bütün hareketlerin karşısında olacağı beyanatında bulunmuştur. Ardından Ankara Balgat’ta 4 ABD’li asker, Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu tarafından kaçırılmış, Devlet Bakanı Hasan Dinçer, olayın sorumlularının Deniz Gezmiş, Yusuf Arslan, Hüseyin İnan, Mete Ertekin ve 5. bir şahıs olduğu, bu kişilerin ODTÜ’yü karargah olarak kullandıkları açıklamasını yapmıştır. Tüm bu gelişmeler 12 Mart 1971’de TSK’nın hükümete muhtıra vermesiyle sonuçlanmıştır. Muhtırada, parlamento ve hükümetin tutum, görüş ve icraati ile yurdu anarşi, kardeş kavgası içerisine soktuğu; Atatürkçü bir görüşle, Anayasanın öngördüğü reformları ve İnkılap Kanunlarını uygulayacak “partiler üstü” ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde teşkilinin zaruri olduğu belirtilmiştir. 12 Mart Muhtırası’nın ortaya çıkardığı yeni durum karşısında Süleyman Demirel Başbakanlıktan istifa etmek zorunda kalmıştır. Muhtırayı müteakip “partiler üstü” bir hükümet kurmak üzere, 19 Mart 1971’de Cumhurbaşkanı tarafından Kocaeli bağımsız milletvekili Nihat Erim görevlendirilmiş ve kurduğu meclis dışından 19 bakanın yer aldığı hükümet, 7 Nisan 1971’de güvenoyu alarak göreve başlamıştır. Ferit Tolga Ayan, **XIV. DÖNEM Türkiye Büyük Millet Meclisi (1969 - 1973)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, HÜAİİTE, Ankara, 2006, s.34-64.

kapatılmasının ardından da 1960'ta AP tarafından temsil edilen muhafazakâr kanadı geride bırakmıştır.³²

Ancak 1973'teki CHP-MSP koalisyon hükümeti, MSP'nin Kıbrıs'ın tümünün alınmasını savunan görüşünün de etkisiyle "Kıbrıs Barış Harekâtı" sonucunda ikiye bölünmüştür. Ecevit istifa etmiş, Hükümeti kurmakla görevlendirilen ancak güvenoyu alamayan Sadi Irmak kabinesinin ülkeyi 5 ay yönetmesinin ardından; 1975 Nisanında, Demokratik Partide yaşanan istifalar sonucu AP, MSP, CGP ve MHP'nin birleşmesiyle "Birinci Milliyetçi Cephe" koalisyonu kurulmuştur.³³

6 Haziran 1977 seçimlerinde CHP yeniden ve daha yüksek bir oy oranıyla birinci parti olmuş, fakat aldığı oy tek başına hükümet olmaya yetmemiştir. CHP azınlık hükümeti güvenoyu alamayınca, Demirel tarafından 5 ay sürecek "İkinci Milliyetçi Cephe" hükümeti kurulmuştur. Ardından Ecevit, hükümeti kurmuş; Ocak 1978'den, Ekim 1979'a değin büyük sorunlarla karşılaşmıştır. CHP'nin, Ekim 1979'da yapılan ara seçimleri kaybetmesi üzerine Ecevit istifa etmiş; yeni hükümet, diğer partilerin dışarıdan destekleriyle Demirel tarafından kurulmuştur. Bu hükümet zamanında felce uğramış ekonomiyi düzenlemek adına, 1971-1973 yılları Dünya Bankasında çalışmış ve o sırada başbakanlık müsteşarı ve Devlet Planlama Teşkilatı müsteşar vekili olan Turgut Özal tarafından "24 Ocak Kararları" diye tanınan istikrar paketi hazırlanmıştır.³⁴

12 Eylül Askerî Müdahalesinin öncesinde yaşanan ilk önemli anarşi ve terör olayı, 24 Aralık 1978'deki 107 vatandaşımızın ölümü, yüzlerce ev ve işyerinin yakılıp yıkılmasıyla sonuçlanan Kahramanmaraş olaylarıdır.³⁵

Anarşi ve terörün gün geçtikçe tırmanması ve gerekli yasal düzenlemelerin ve tedbirlerin mevcut hükümetlerce, siyasi partilerce ve tüm kamu kuruluşlarınca bir türlü

³² **a.g.t.**, s.91. 1973 seçimlerinde CHP birinci parti çıkmış ve oyların % 33'ünü alarak 185 milletvekili çıkarmıştır. 1965 ve 1969 seçimlerinden tek parti olarak çıkan AP ise, ikinci sıraya düşmüş, oyların %30'unu alarak 149 milletvekili çıkarmıştır. AP'den ayrılanların kurduğu Ferruh Bozbeyle başkanlığındaki Demokratik Parti %11,9 oy ile 45 milletvekilliği, askeri rejim tarafından yasaklanan Millî Nizam Partisinin mirasçısı ve ilk kez seçime katılan Necmettin Erbakan liderliğindeki MSP de, yaklaşık aynı oyu almasına karşın 48 milletvekilliği kazanmıştır. CHP içindeki muhaliflerin Bülent Ecevit'in "ortanın solu" politikasına karşı kurdukları Turhan Feyzioğlu'nun Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP)'si 13; Türkeş'in MHP'si 3, Türkiye Birlik Partisi (TBP) 1; bağımsızlar 6 milletvekilliği elde etmişlerdir. Seçimlerden ancak 3 aydan fazla bir süre geçtikten sonra CHP-MSP koalisyonu kurulmuş, Ecevit'in ilk kez başbakan olduğu hükümette, MSP 7 bakanlık almıştır. Bkz. İltar Ertuğrul, **1923-2008 Cumhuriyet Tarihi El Kitabı**, ODTU Yayıncılık, 2. Baskı, 2009 Ankara, s. 122-123.

³³ Ünsaldı, **age.**, s. 92.

³⁴ Akşin, **a.g.e.**, s. 272.

³⁵ Sağ-sol kavgası denilen ve iç savaş halini alan Kahramanmaraş olayları gerçekte alevi-sünni çatışmasıdır. Uzunca bir süre laikliğe gereken özenin gösterilmemesinin bir sonucudur. **aynı yer.**

alınmaması sonucu, Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından, dönemin Cumhurbaşkanı Sayın Fahri Korutürk'e, 27 Aralık 1979 tarihinde bir uyarı mektubu verilmiştir. Hükümetin emrinde olan Silahlı Kuvvetlerin, müdahale niteliği taşıyan bu ilk uyarısına basından tepki gelmemiş, aksine haklı bulunmuştur.³⁶

Şubat 1980 günü İzmir'de gerçekleşen Tarih olaylarında işçiler polise ateş açmış, devlet mallarına zarar vermişlerdir. Tahrik edilmiş insanlarla birlikte, soldaki bazı yer altı örgütleri de, İzmir'in gecekondu mahallelerinden bazılarında halkı ayaklandırarak, pahalılığı protesto bahanesiyle başlattıkları olayların gerçek amacı olan "bağımsız Kürt devleti" kurmak için savaş ilan ettiklerini, ele geçirdikleri bir caminin hoparlöründen açıklamışlardır.³⁷

Gerek basılan karakollar, gerekse devletin iradesine karşı gelen militanların ve suç işleyenlerin yakalanamaması ve kısa zamanda cezalarını bulmamaları; ikinci bir suç işlemeye teşebbüs etme, kolay bir davranış haline dönüşmüş ve terör olaylarının önü alınamamıştır. İnsanın yaşam hakkını güvence altına almak için var olan, ancak bunu başaramayan devletin "çağdaşlığı" sorgulanır hale gelmiştir.³⁸

Keza, Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün Nisan 1980'de görev süresini doldurmasına rağmen yerine bir cumhurbaşkanı seçilememiştir. 22 Mart 1980'den beri devam eden Cumhurbaşkanı seçiminin bir sonuca ulaştırılamaması da gerginlik yaratan bir başka unsur olmuştur. AP ile CHP, bir türlü uygun bir cumhurbaşkanı adayı üzerinde anlaşamamışlardır. Özellikle Parlamenti topluca boykot eden iktidar partisi, bilerek ve isteyerek Cumhurbaşkanı seçilmesine engel olmuştur.³⁹

³⁶ Uyarı mektubunun ön yazısında şunlar ifade edilmiştir. "Sayın Cumhurbaşkanım, Ülkemizin içinde bulunduğu ortamda Devletimizin bekası, milli birliğin sağlanması, halkın mal ve can güvenliğinin temini için; anarşi, terör ve bölücülüğe karşı parlamenter demokratik rejim içerisinde anayasal kuruluşların ve özellikle siyasi partilerin, Atatürkçü milli bir görüşle müştereken tedbirler ve çareler aramaları kaçınılmaz bir zorunluluk olarak görülmektedir. Milli Güvenlik Kurulunun muhtelif toplantılarında bu konuda alınan kararların muhalefete mensup siyasi partilerin kısır tutum ve davranışları yüzünden olumlu sonuçlara götürülemediği yüksek malumlarıdır. Kuvvet Komutanları ile beraber yaptığım son gezilerimde Ordu ve Kolordu Komutanı seviyesindeki general ve amirallerle görüşmelerimde milli birlik ve beraberliğe en çok ihtiyaç duyduğumuz bu dönemde süratle bir sonuca ulaşabilmek için gerekli tedbirlerin müştereken tespiti amacı ile tüm anayasal kuruluşlar ve siyasi partilerin bir kere daha uyarılması bütün komutanlarca müştereken dile getirildi. Bu karar ışığında Türk Silahlı Kuvvetlerinin görüşlerini, Milli Güvenlik Kurulu Başkanı olarak zat-ı alilerine sunuyorum. Gereğini yüksek takdirlerine arz ederim. Saygılarımla." Bkz. http://www.belgenet.com/12eylul/27121979_01.html, (19.10.2010) ; 3 Ocak 1980 tarihli Hürriyet Gazetesinde, mektubun içeriğinin tartışılması ve gerekli önlemlerin hemen alınması gerektiği, "Birliğe Çağrı" manşeti altında verilmiştir. Bkz. Kenan Evren, **12 Eylül'den Önce ve Sonra Ne Demişlerdi? Ne Dediler? Ne Diyorlar?**, Milliyet Kitapları, 1. Baskı, 1997 İstanbul, s.14.

³⁷ Hürriyet Gazetesi, 13 Şubat 1980.

³⁸ Cumhuriyet Gazetesi, 9 Mart 1980

³⁹ Akşin, **a.g.e.**, s.273.

CHP Adana ve Kayseri İl Başkanları ile MHP Genel Başkan Yardımcısı Gün Sazak'ın öldürülmeleri, terör olaylarına yeni bir boyut katmış; saldırılarla büyük partiler kanlı çatışmaların içine çekilmek istenmiştir. Devletin olmadığı yerlerde silahlı örgütler söz sahibi olmuş; “kurtarılmış bölgeler” oluşmuş; mahalleler, silahlı örgütlerin egemenlik kurduğu yerler olmuştur. Ne anayasadan, ne hukuk devletinden, ne de serbest seçimlerden söz edilebilecek böylesi bir ortamda, ülke, adı konmamış bir iç savaş hazırlığına doğru sürüklenmeye başlamıştır.⁴⁰

Eski Başbakanlardan Nihat Erim'in öldürülmesi ve Çorum olaylarıyla ülke çapında terörün kanlı tırmanışı devam etmiştir. 12 Eylül sürecinde bardağı taşıran son damla, 12 Eylül'den altı gün önce MSP tarafından düzenlenen “Kudüs Mitingi” olmuştur. 23 Temmuz 1980'de İsrail Hükümetinin, bütün dünyanın tepkisine karşın, Kudüs'ü “İsrail'in ebedi başkenti” olarak ilan etmesi ve kararın İsrail Parlamentosu Knesset'te 30 Temmuz 1980'de onaylanması gelişmelerinin ardından; Türkiye, tepki olarak Kudüs'teki başkonsoloslugu kapatıp, İsrail ile ilişkilerini maslahatgüzarlık seviyesine indirmiştir. Ancak muhafazakâr çevrelerin İsrail'e tepkisi bununla kalmamış, MSP, 6 Eylül 1980'de Konya'da “Kudüs'ü Kurtarma Mitingi” düzenlemiştir. Konya ve çevre illerden gelen pek çok kişinin katıldığı mitingde olaylar çıkmıştır.⁴¹

12 Eylül öncesi dönem; işçisiyle, öğrencisiyle, öğretim üyesiyle, askerî ve sivilyle, yurttaşların kanının aktığı bir dönem olmuştur.

İşte 12 Eylül Askerî Müdahalesine, yukarıda anlatılmaya çalışılan, Türkiye'nin büyük bir uçuruma ve iç savaşa sürüklenmekte olduğu bir kargaşa ortamında gelinmiştir. 12 Eylül 1980 tarihinin hemen öncesinde pek çok kesim, Silahlı Kuvvetlerin müdahale etmesi beklentisi içinde olmuş; buna karşın müdahaleyi haksız bulanlar iktidardakiler ve bir kısım milletvekili ve bakan olmuştur.

1.2. 12 Eylül Askerî Harekâtı ve Millî Güvenlik Konseyi

Tüm bu gelişmelerin ardından 12 Eylül 1980 sabahı başlayan ve “Bayrak Harekâtı” adı verilen müdahale ile TSK yönetime el koymuştur. Müdahale, emir ve komuta zinciri içinde, yukarıdan aşağıya, yani hiyerarşik bir düzen içinde gerçekleşmiş; orta rütbeli subay

⁴⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 26 Haziran 1980.

⁴¹ Cumhuriyet Gazetesi, 20 Eylül 2010.

çoğunluğuna dayalı, hiyerarşi dışı ve hatta ona karşı bir nitelik göstermiş olan 27 Mayıs 1960 müdahalesinden farklılık arz etmiştir.⁴²

12 Eylül'ü gerçekleştiren Genelkurmay Başkanı Org. Kenan Evren, Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Nurettin Ersin, Deniz Kuvvetleri Komutanı Ora. Nejat Tümer, Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Tahsin Şahinkaya ve Jandarma Genel Komutanı Org. Sedat Celasun'dan oluşan üst komutanlar grubu, kendilerine Millî Güvenlik Konseyi (MGK) adını vermişlerdir. MGK, koyduğu kuralları, “bildiri” ve “karar” biçiminde adlandırıp numaralandırmış, MGK Başkanı olan Kenan Evren'in 12 Eylül sabahı 04.00'da MGK'nin ilk mesajını içeren 1 numaralı bildirisini, TRT'den kendi ağzından okunarak bütün ülkeye duyurulmuştur.⁴³

Parlamentoyu ve ona dayalı meşru hükümeti dağıtan MGK, buna rağmen parlamenter törelere sırt çevirmemiş, müdahaleden altı gün sonra, “milletin kayıtsız şartsız egemenliğine, demokratik ve laik cumhuriyet ilkelerine dayalı yeni bir anayasa düzeni” vaadini içeren bir metinle, TBMM binasında and içmiştir.⁴⁴

20 Eylül 1980'de hükümeti kurma görevi, 30 Ağustos 1980'de Dz.K.K.lığından emekli olan Bülend Ulusu'ya verilmiş, 30 Eylül 1980'de hükümet programı MGK önünde okunarak güven oyu almıştır. Güvenoyu almış 27 kişilik yeni hükümetin 9 üyesi, vaktiyle 12 Mart döneminde (1971-1973) kurulan, TSK destekli Erim, Melen ve Talu ya da sonraları Sadi Irmak hükümetlerinde görev almış kişiler arasından belirlenmiştir.⁴⁵ Bakanlar Kurulu

⁴² Sina Akşin, Bülent Tanör, Korkut Boratav, **Yakınçağ Türkiye Tarihi 2 (1980-2003)**, Milliyet Kitaplığı, İstanbul, s. 30.

⁴³ 12 Eylül 1980 Cuma günü saat 03.59'da Türkiye radyoları (TRT) İstiklal Marşı'nın çalınmasıyla birlikte yayına geçmiş, daha sonra anons yapılmadan Harbiye Marşı çalınmıştır. Marşın bitiminde, Genelkurmay ve Millî Güvenlik Konseyi Başkanı Orgeneral Kenan Evren imzasıyla yayınlanan Millî Güvenlik Konseyi'nin bir numaralı bildirisini okunmuştur: Bildiri metni için bkz. http://www.belgenet.com/12eylul/12091980_01.html (24.10.2010).

⁴⁴ 18.09.1980 günü saat 16.00'da TBMM salonunda başlayan yemin törenine; MGK Genel Sekreteri Haydar Saltık, Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Danıştay, Yüksek Hakimler Kurulu Başkanları, yüksek rütbeli subaylar, bakanlık müsteşarları ve Diyanet İşleri Başkanı katılmıştır. MGK üyeleri; hukuk ve insan hakları prensiplerinden ve vicdani kanaatlerinden başka bir tesir altında kalmaksızın kendisini Türk Milletine adayacakları, vatanın ve milletin mutluluğuna, birlik ve beraberliğine ve yeni bir anayasa düzenlenmesi için çalışacakları, devletin bağımsızlığı ve milletin bütünlüğüne yönelecek her türlü tehlikeye karşı koyacakları, üzerlerine aldıkları görevi yerine getirmek için bütün güçleri ve varlıklarıyla çalışacaklarına dair namus ve şerefleri üzerine and içmişlerdir. Bkz. Milliyet Gazetesi, 19.09.1980.

⁴⁵ Bahse konu hükümetlerin görev tarihleri sırasıyla şu şekildedir: I. Erim Hük. (26.03.1971-11.12.1971), II. Erim Hük. (11.12.1971-22.05.1972), Melen Hük. (22.05.1972-15.04.1973), Talu Hük. (15.04.1973-26.01.1974) Bkz. http://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphane_hukumetler.html (24.10.2010) ; Ulusu Hük. ise 20.09.1980-13.12.1983 tarihleri arasında görev yapmıştır. Ulusu Hükümeti'nin Bakanlar Kurulu için bkz. <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HB44.htm>, (24.10.2010)

oluşmasına ve güvenoyu almasına rağmen, MGK, gerekli gördüğü konularda yürütme yetkisini bizzat kullanmaktan geri kalmamıştır.

12 Eylül müdahalesi ile yerel yönetimler kapsamında; seçimle iş başına gelen belediye başkanları da görevlerinden alınmış, il genel meclisleri ile belediye meclisleri de feshedilmiştir. Bunun ardından İçişleri Bakanlığı tarafından yeni belediye başkanları atamaları yapılmıştır.

MGK, beş kişiden oluşan bir yasama organı olmalarının kendilerine verdiği avantajla, sivil siyasetçilerden talep edip gerçekleştirilmeyen kanunları bizzat yapma imkânı bulmuştur. MGK, ilk altı ayda 123, dokuzuncu ayda 175, 1981'in sonuna varıldığında 51 tanesi yeni yasa olmak üzere toplam 268 yasa çıkarmıştır.⁴⁶

MGK'nın ülkeyi yeniden yapılandırma projesinin en önemli aracı, yeni bir anayasa hazırlanması faaliyeti olmuştur. Bu amaçla 29.06.1981 tarihinde Danışma Meclisi'nin oluşturulmasını öngören "Kurucu Meclis" hakkında kanun çıkartılmıştır. Buna göre Kurucu Meclis, MGK ve Danışma Meclisinden oluşmuştur. 160 üyesi olan Danışma Meclisi'nin 120 üyesi, illerin nüfusuna göre değişen sayılarda, valilerin her üyelik için göstereceği üçer aday arasından MGK tarafından; diğer 40 üye MGK tarafından doğrudan atanarak belirlenmiştir. Danışma Meclisi başkanlığına, güvenoyu alamayan eski başbakanlardan Sadi İrmak getirilmiştir. Kurucu Meclis yasasıyla, Kurucu Meclis'in yeni anayasayı, siyasal partiler ve seçim kanunlarını hazırlaması, böylece MGK'nın üstlendiği yasama işlevini paylaşması hedeflenmiştir. 15 Ekim 1981'de Danışma Meclisi üyeleri açıklanmış; 23 Kasım 1981'de, başkanlığına Prof. Orhan Aldıkaçtı'nın getirildiği Anayasa Komisyonu oluşturulmuştur. Anayasa çalışmalarının ardından MGK, 23 Eylül 1982'de Danışma Meclisinde kabul edilen anayasaya son biçimini vermiştir.⁴⁷

7 Kasım 1982'de halkoyuna sunulacak anayasanın kabul edilmesi halinde; Devlet ve MGK Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in cumhurbaşkanı olması, MGK'nın Cumhurbaşkanlığı Konseyine dönüşmesi; geçici maddeleriyle eski siyasilerin büyük

⁴⁶ Sina Akşin, Bülent Tanör, Korkut Boratav, **a.g.e.**, s. 37.

⁴⁷ Danışma Meclisinin 23.09.1982 tarihindeki genel kurulunda anayasa taslağı konusundaki görüşmeler, oylamaya katılan 139 üyenin 120'sinin kabul oylarıyla tamamlanmıştır. Ad okunarak yapılan oylamaya 17 üye katılmazken, 12 üye çekimser, 7 üye red oyu vermiştir. Bkz. Milliyet Gazetesi, 24.09.1982.

bölümüne yasaklar getirilmesi ve 12 Eylül yönetimine dokunulmazlık sağlanması, o dönemde çıkarılan yasalar ile uygulamalara hukuksal güvence getirilmesi öngörülmüştür.⁴⁸

Tüm bu gelişmelerin ardından 7 Kasım 1982’de yapılan halk oylamasında, 1982 Anayasası, %91,37 evet oyuyla kabul edilmiştir. Devlet Başkanı Kenan Evren, Türkiye Cumhuriyeti’nin 7’nci Cumhurbaşkanı olmuştur.

1.3. 12 Eylül Askerî Müdahalesi Sonrasına Ait Değerlendirmeler

1980 öncesinde yaşanan anarşi ve terör olayları sonucu bir iç savaşın eşiğine gelen Türkiye, 12 Eylül Askerî Müdahalesi ile huzur ortamına kavuşmuştur. Günde yaklaşık 30 kişinin hayatını kaybettiği, devlet organlarının işlemez bir hale geldiği dönemde askeri müdahaleye davetiye çıkarılmıştı. Müdahaleyi olumlu değerlendirenler kadar olumsuz bakanlar da vardı.

12 Eylül askeri müdahalesi sonrası hazırlanan 1982 Anayasasının yapımında plebisitçi bir tutum sergilenmiştir. 1982 Anayasası, bütün üyelerini 12 Eylül generallerinin oluşturduğu MGK tarafından atanan bir Danışma Meclisince hazırlanan taslağın, söz konusu konsey tarafından önemli ölçüde değiştirildikten sonra tipik bir plebisitçi yöntemle halk oylamasına sunulması suretiyle yapılmıştır. Danışma Meclisi temsili olmadığı gibi, anayasa tasarisının tartışılması hukuken ve fiilen yasaklanmıştır. Anayasanın reddedilmesi, askerî rejimin belirsiz bir süre daha devamı anlamına geleceğinden, vatandaşlar anayasaya “evet” oyu vermek zorunda bırakılmışlardır. Bununla birlikte anayasayı eleştirmek de yasaklandığından, vatandaşlar anayasa içeriği hakkında yeterince bilgi sahibi olamamışlardır.⁴⁹

12 Eylül müdahalesinin ardından sınırlı demokrasiye geçiş döneminde, milletvekili adaylarının veto edilmesi gibi bir önleme başvurulmuştur.⁵⁰ Bu önleme rağmen 12 Eylül

⁴⁸ Geçici maddeler için bkz. <http://www.anayasa.gov.tr/>, (24.10.2010).

⁴⁹ Mustafa Erdoğan, **Anayasal Demokrasi**, Siyasal Kitabevi, 6. Baskı, 2004 Ankara, s. 54. MGK’nın aldığı 21 Ekim 1982 tarihli 71 Nolu Kararın dördüncü maddesi şöyledir: “Parlamentar demokratik rejime sağlıklı ve güvenli bir biçimde süratle geçebilmeyi sağlamak amacı ile düzenlenmiş olan Anayasanın geçici maddeleri ile Devlet Başkanının Radyo-Televizyonda ve yurt gezilerinde yapacakları Anayasayı tanıtmaya konuşmaları hiçbir surette eleştirilemez ve bunlara karşı yazılı veya sözlü herhangi bir beyanda bulunulamaz.” Bkz. Sina Akşin, Bülent Tanör, Korkut Boratav, **a.g.e.**, s.156 ; Anayasa yapmanın kuralları ve gerekliliği konusunda bkz. Erdoğan, **a.g.e.**, s. 50-54.

⁵⁰ 6 Kasım 1983 seçimleri öncesinde sivil yaşama dönüşün güdümlü niteliği, vetolar sisteminde kendisini göstermiştir. MGK, gerek parti kurucularını, gerekse milletvekili adaylarını süzgeçten geçirme hakkını kendisine sağlayan yasal düzenlemeler içinde bulunmuştur. Bu “kalite kontrolü” ciddi bir ahlak sorunu da yaratmış, adaylar birbirini saf dışı etmenin fırsatını da yakalamışlardır. Bkz. Sina Akşin, Bülent Tanör, Korkut Boratav, **a.g.e.**, s. 57-60. ; 1 Eylül 1983’te milletvekili adayları MGK’ya bildirilmiş, partilere veto edilen adayların yerine

sonrası demokrasiye geçiş aşamasında yapılan seçimleri ANAP'ın kazanması üzerine iktidarı kurma görevi, 1971-1973 yılları arasında Dünya Bankasında çalışan Turgut Özal'a verilmiştir. 12 Eylül yönetimi, attığı bütün adımları, "Atatürkçülük" adına yapmış, ancak Atatürkçülüğü yıpratmış, yeni Atatürk düşmanları yaratmış, demokrasiye inanmış Atatürkçüleri başta üniversiteler olmak üzere, toplumun bütün kesimlerinden tasfiye etmiştir.⁵¹

12 Eylül Müdahalesi, ABD Başkanına, "bizim oğlanlar başardı" denilerek bildirilmiştir. ABD'nin Özal'ı desteklediğinin kanıtı olarak, ABD Dışişleri Bakanlığının görüşlerini yansıtmakla tanınan "Wall Street Journal" gazetesinin 26 Ağustos 1983 günlü sayısında, "... bizim hesaplarımıza en uygun parti ise, eski başbakan yardımcısı Turgut Özal'ın liderliğindeki Anavatan partisidir." ifadesi gösterilmiştir.⁵²

12 Eylül sonrası dönem, hukuki alanda da eleştirilere maruz kalmıştır. MGK, aldığı kararlarla sıkıyönetim askerî mahkemeleri kurmak, bunlara gerekli atamalar yapmak yetkisi kuşanmış, yalnız yasama yetkisini değil, anayasa yapma yetkisini de kendisinde toplamıştır. 1982 Anayasası birey ve toplumu sınırlanmış, yönetilenlerden çok, yönetenlerin hizmetinde olmuştur. Kamu özgürlükleri ve temel haklar da, MGK karar, bildiri yasalarıyla sıkıyönetim komutanlıkları kararları eliyle kısıntıya uğramıştır. Toplantı ve gösteri yürüyüşleri izne bağlanmış, yargısız infazlar ve işkence iddiaları yaygınlaşmıştır. Kişi güvenliği 90 güne kadar uzatılan gözaltı süreleri nedeniyle ortadan kaldırılmıştır. Yargı yoluna başvuru hakları kısıtlandığından, hak arama özgürlüğü ile adil yargılama ilkelerinden uzaklaşmıştır. Yargı kararı olmadan ve sıkıyönetim komutanlıkları kararlarıyla "bir daha kamu hizmetinde çalıştırılmamak üzere" görevlerine son verilen kamu personelinin on binlerin üzerinde olduğu tahmin edilmektedir. Benzer şekilde askerî yargı, sivilleri giderek daha da fazla içerecek şekilde genişlemiştir. Sıkıyönetim askerî mahkemelerinin kurulmasıyla 12 Eylül öncesinde işlediği ileri sürülen suçlardan dolayı aklanmış ya da haklarında takipsizlik

---

yenilerini göstermek için ikinci bir imkân daha verilmiştir. Ancak ikinci vetodan sonra başka aday göstermek mümkün olmadığı için, bazı illerdeki adaylarda eksiklikler olmuştur. Örneğin seçimi kazanan ANAP, bu nedenle 212 milletvekilliği kazanmasına karşın, TBMM'ye 211 milletvekili ile girmiştir. Bkz. Ertuğrul, **a.g.e.**, s. 146.

⁵¹ Kongar, **Tarihimize Yüzleşmek**, s.209.

⁵² Çetin Yetkin, **Türkiye'de Askerî Darbeler ve Amerika**, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 4. Basım, 2007 Antalya, s. 191-193. ; MGK'ya, 6 Kasım 1983 seçimleri öncesinde parti kurucularına ve milletvekili adaylarına veto yetkisinin verilmesini ve bu adayların Çankaya'da tek tek incelenmesini izleyen günlerde; Ankara'ya Amerika'dan, Kenan Evren'le yakın ilişkisi olan ve daha önce NATO Başkomutanlığı yapmış Alexander Haig gelmiştir. Alexander Haig'in, "Biz Özal'ı çok severiz ve güveniriz. Seçimlere partisizlikle birlikte katılmasını isteriz. Kendisi, batı dünyasının son derece güvendiği bir insandır." şeklindeki konuşması üzerine; Evren'in ve Konseyin Özal hakkındaki kararsızlığı uzun bir süre devam etmiş, ancak Haig ziyareti ibreyi Özal'dan yana çevirmiş ve seçimlere katılmasına karar verilmiştir. Bkz. Emin Çölaşan, **Turgut Nereden Koşuyor**, Tekin Yayınevi, 43. Basım, İstanbul 1989, s.185.

kararı alınan pek çok kişi, 12 Eylül rejimi döneminde kurulan sıkıyönetim mahkemelerinde yargılanarak ağır cezalara çarptırılmıştır.⁵³

---

⁵³ Sina Akşin, Bülent Tanör, Korkut Boratav, **a.g.e.**, s. 39,40. Ankara Sıkıyönetim Askerî Savcısı Albay Nurettin Soyer'in bu döneme ilişkin anıları için bkz. Uğur Mumcu, **12 Eylül Adaleti**, Tekin Yayınevi, 9. Basım, 1993, İstanbul, s. 13-74.

İKİNCİ BÖLÜM

MİLLETVEKİLİ GENEL SEÇİMLERİ VE XVII. DÖNEM TBMM HAKKINDA İSTATİSTİKSEL TABLOLAR

Bu bölümde, XVII. Dönem TBMM'nin oluşumunun kaynağı olan 6 Kasım 1983 seçimlerinin sonuçları; gerek seçim çevreleri, gerek partiler ve gerekse seçim sonucunda meydana gelen meclisin sosyolojik yapısı açısından incelenmiş ve tablolar halinde sunulmuştur.

2.1. 1950- 1987 Yılları Arasındaki Genel Seçimlerde Partilerin Aldıkları Oy Oranları

Parti / Seçim Yılı	1950	1954	1957	1961	1965	1969	1973	1977	1983	1987
DP	53.3	56.6	47.3							
AP				34.8	52.9	46.5	29.8	36.9		
MDP									23.3	
ANAP									45.1	36.3
DYP										19.1
CHP	39.9	34.8	40.6	36.7	28.7	27.4	33.3	41.4		
HP									30.5	
SHP										24.8
DSP										8.5
RP							11.8	8.6		7.2

MHP						3.0	3.4	6.4		2.9
CKMP				14.0	2.2					
YTP				13.7	3.7	2.2				
DP							11.9	1.9		
TİP					3.0	2.7				
MP	3.1	8.0			6.3	3.2				

1987 yılına kadar olan genel seçimlerde partilerin oy oranları incelendiğinde, sol partilerin tek başına Türkiye genelinde aldıkları en yüksek oy, CHP'nin Genel Başkanı Bülent Ecevit olduğu dönemdeki % 41.4 oranıyla 1977 seçimleri olmuştur⁵⁴. Solun en güçlü olduğu illerin başında gelen Edirne ve Tunceli'de oylar % 35'in altına düşmemiştir. Aynı zamanda Kırklareli, Tekirdağ, Uşak, Adana, İzmir, Gaziantep, Kars, Ordu, Hatay'da solun oyları % 30'ların altında olmamıştır.⁵⁵

Sağ partilerin tek başına Türkiye genelinde aldıkları en yüksek oy, DP'nin % 56.6 oy oranıyla 1954 seçimleri olmuştur. Sağın en çok oy aldığı il, 1969 genel seçimlerinde % 81.1 oy oranıyla Isparta olmuştur. Aynı zamanda Afyon, Amasya, Antalya, Artvin, Balıkesir, Bolu, Bursa, Çanakkale, Çorum, Denizli, Eskişehir, Giresun, Isparta, Kütahya, Manisa, Muğla, Muş illerinde sağın oyları, her seçimde solun oylarından fazla olmuştur.⁵⁶

2.2. 1968- 1984 Yılları Arasındaki Yerel Seçimlerde Partilerin Aldıkları Oy Oranları

Parti / Seçim Yılı	1968	1973	1977	1984

⁵⁴ 1950-1987 yılları arasındaki seçimler için bkz. Bülent Tanlı, **Türkiye'nin Siyasal Haritası**, TBMM Basımevi, Ankara 1997, s. XVIII.

⁵⁵ a.g.e., s. IX.

⁵⁶ aynı yer.

DP				
AP	49.1	32.3	37.1	
MDP				7.1
ANAP				41.5
DYP				13.2
CHP	27.9	37.1	41.8	
HP				8.8
SHP				23.4
DSP				
RP		6.2	6.9	4.4
MHP		1.3	6.7	
GP	6.6			
TİP	2.7			
DP		10.8	1.0	
CGP		2.9		
BAĞIMSIZ	6.8	8.9	5.0	

Yerel seçimlerdeki oy oranları genel olarak ele alındığında, sağ partilerin, sol partilere nazaran üstünlük sağladığı görülmektedir.⁵⁷

⁵⁷ a.g.e., s. XIX.

2.3. 06 Kasım 1983 Tarihli Milletvekili Genel Seçimlerinde Kullanılan Oy Durumları

Seçim Yılı	Seçim Tarihi	Milletvekili Sayısı	Kullanılan Oy	Geçerli Oy	Geçersiz Oy
1977	05/06/1977	450	15.368.210	14.827.172	541.038
1983	06/11/1983	400	18.238.362	17.351.510	886.852
1987	29/11/1987	450	24.603.541	23.971.629	631.912

Tabloda görüldüğü 1977'deki seçimlerde 450 milletvekilliği için 15.368.210 oy kullanılmış bunlardan 14.827.172 oy geçerli sayılmıştır. Ele aldığımız dönem olan 1983'de milletvekili sayısı 400'e düşürülmüştür. 18.238.362 oy kullanılmış olup geçerli oy sayısı 17.351.510'dur. 1983 Milletvekili Genel Seçimlerine katılım oranı %92 oranında gerçekleşmiştir. Bu oran, katılım oranı % 72 olan bir önceki 1977 genel seçimleriyle kıyaslandığında, oldukça fazladır. 1987'de ise katılım oranı %93 olmuştur.⁵⁸

2.4. 1983 Yılı Genel Seçimlerinde Partilerin Aldıkları Oylar ve Oranları, Çıkardıkları Milletvekili Sayısı

Parti Adı	Alınan Oy	Oranı	Çıkardığı Milletvekili Sayısı
ANAP	7.833.148	45,14	211
HP	5.285.804	30,46	117
MDP	4.036.970	23,27	71
BAĞIMSIZ	195.588	1,13	-

Seçim sonucunda birinci parti olan ANAP yaklaşık % 45 oy oranıyla 211, ikinci parti olan HP % 30 oy oranıyla 117, üçüncü parti olan MDP % 23 oy oranıyla 71 milletvekilliği kazanmıştır.⁵⁹

⁵⁸ http://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/genel_secim.html , (25.02.2010)

⁵⁹ http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1983, (25.02.2010); http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=42&ust_id=12, (17.03.2010) ; XVII. Dönem Milletvekilleri için bkz. EK-B.

2.5. Seçim Yılı ve Cinsiyete Göre Milletvekili Sayısı ve Meclis'teki Temsil Oranı

Seçim Yılı	Toplam Milletvekili Sayısı	Erkek Milletvekili Sayısı	Erkek Milletvekili Oranı	Kadın Milletvekili Sayısı	Kadın Milletvekili Oranı
1977	450	446	99.1	4	0.9
1983	399	387	97.0	12	3.0
1987	450	444	98.7	6	1.3

1983 genel seçimleri sonucu, % 3 oranıyla 12 bayan milletvekili meclise girmiştir. Bu sayı, 1977 seçimlerinde % 0,9 oranıyla 4, 1987 seçimlerinde % 1,3 oranıyla 6'dır.⁶⁰

2.6. 1983 Genel Seçimlerinde Partilerin Aldıkları Oy Oranları

ANAP en çok oyu % 66,22 oy oranıyla Isparta ve % 63,52 oy oranıyla Konya-1 seçim çevresinden, en az oyu ise % 16,11 oy oranıyla Hakkâri'den ve % 16,29 oy oranıyla Tunceli'den almıştır.

HP en çok oyu % 63,56 oy oranıyla Tunceli'den ve % 51,09 oy oranıyla Hakkâri'den, en az oyu ise % 5,26 oy oranıyla Bitlis'ten ve % 16,57 oy oranıyla Erzurum'dan almıştır.

MDP en çok oyu % 65,6 oy oranıyla Bitlis'ten ve % 44,37 oy oranıyla Van'dan almıştır. En az oyu ise % 9,52 oy oranıyla Malatya'dan ve % 12,46 oy oranıyla Isparta'dan almıştır.

Bağımsız adayların meclise giremediği 1983 seçimlerinde bağımsızlar en çok oyu, % 9,53 oy oranıyla Rize'den ve % 7,4 oy oranıyla Kars'tan almıştır.

Üç büyük kent bazında değerlendirme yapıldığında ortaya çıkan sonuçlar şöyledir: Dört seçim çevresi olan Ankara genelinde ANAP % 52, HP % 29, MDP % 18 oranında oy kazanmıştır. Altı seçim çevresi olan İstanbul genelinde ANAP % 46, HP % 34, MDP % 20 oranında oy almıştır. Üç seçim çevresi olan İzmir genelinde ise durum, HP % 38, ANAP % 34 ve MDP % 28 şeklindedir.⁶¹

⁶⁰ http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=42&ust_id=12, (10.03.2010)

⁶¹ http://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/genel_secim.html, (10.03.2011)

2.7. XVII. Dönem TBMM'nin Birleşim Sayıları

Yasama Yılı	İlk Birleşim Tarihi	Son Birleşim Tarihi	Gerçekleştirilen Birleşim Sayısı
1	24.11.1983	13.07.1984	90
2	01.09.1984	15.06.1985	115
3	01.09.1985	10.07.1986	117
4	01.09.1986	17.07.1987	123
5	01.09.1987	16.10.1987	3

XVII. Dönem TBMM, ilk birleşimini 24.11.1983 tarihinde yapmış, en yaşlı üye Emin Fahrettin Özdilek ve en genç üyeler Yavuz Köymen ile Cemal Özbilen'den kurulu Geçici Başkanlık Divanı tarafından TBMM açılmıştır. Ardından milletvekillerinin ant içmesi gerçekleşmiştir. Birinci yasama yılında 90, İkinci yasama yılında 115, üçüncü yasama yılında 117, dördüncü yasama yılında 123, beşinci yasama yılında 3 birleşim gerçekleştirilmiştir.

2.8. I. Özal Hükümetinin (13.12.1983 – 21.12.1987) Güven Oylaması Sonuçları

Güven Oylamasının Tarihi	24.12.1983
Üye Sayısı	400
Kullanılan Oy	393
Kabul	213
Red	115
Çekimser	65
Katılmayan	6
Geçersiz Oy	-
Açık Üyelikler	1

Güven oylaması, 24.12.1983 Cumartesi günü, TBMM'nin 12'nci birleşiminde yapılmış, meclisin %53'ünün oylarıyla bakanlar kurulu güvenoyu almıştır.⁶²

2.9. Kadın Milletvekillerinin Partilere Dağılımı

Siyasî Partinin Adı	Erkek	Kadın	Toplam
ANAP	206	5	211
HP	113	4	117
MDP	64	3	67
BAĞIMSIZ	4	-	4
Genel Toplam	387	12	399

XVII. Dönem TBMM'nin önemli bir özelliği; bayan milletvekili sayısının, kendinden bir önceki 1977, kendinden hemen sonraki 1987 milletvekili genel seçimleriyle kıyaslandığında nispeten fazla olmasıdır.⁶³

2.10. Milletvekillerinin Öğrenim Durumlarına Göre Dağılımı

Yüksek (Fakülte, Akademi ve Yüksekokul)	340
Lise ve Dengi	35
Ortaokul	9
İlkokul	15
Genel Toplam	399

XVII. Dönem TBMM'ni oluşturan milletvekillerinin öğrenim durumları incelendiğinde; yüksek tahsilli olanların meclisin % 85'ini, lise ve dengi olanların % 9'unu, ortaokul mezunu olanların % 2'sini, ilkokul mezunu olanların % 4'ünü oluşturduğu görülmektedir.⁶⁴

⁶² <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/o45.htm>, (15.03.2010) ; Bakanlar Kurulu listesi için bkz. EK-C.

⁶³ TBMM, TBMM Albümü Dönem XVII, Ankara 1984, s. 18.

⁶⁴ Aynı yer.

2.11. Akademik Kariyeri Olan Milletvekillerinin Unvanları İtibarıyla Dağılımı

Profesör	11
Doçent	4
Doktora	10
Master	10

Tabloda görüldüğü gibi, XVII. Dönem TBMM’nde akademik kariyere sahip olma oranı % 9’dur.⁶⁵

2.12. Daha Önceki Dönemlerde Yasama Organlarında Görev Yapan Üyelerin Sıfatları İtibarıyla Dağılımı

Milletvekili	19
M.B.K. Üyesi	2
Temsilciler Meclisi Üyesi	3
Cumhuriyet Senatosu Üyesi	15
Danışma Meclisi Üyesi	20

XVII. Dönem TBMM üyeleri içinde, çeşitli dönemlerde yasama organlarında görev almış milletvekillerinin toplam üye sayısına oranı % 15’tir.⁶⁶

2.13. Milletvekillerinin Medeni Durumları ve Çocuk Sayıları İtibarıyla Dağılımı

Bekar	-	8
Evli	Çocuksuz	19
Evli	1 Çocuklu	46
Evli	2 Çocuklu	167

⁶⁵ a.g.e., s. 19.

⁶⁶ Aynı yer.

Evli	3 Çocuklu	92
Evli	4 Çocuklu	38
Evli	5 Çocuklu	9
Evli	6 Çocuk ve fazlası	11
Dul	1 Çocuklu	3
Dul	2 Çocuklu	2
Dul	4 Çocuklu	2
Dul	5 Çocuklu	2
Toplam		399

Milletvekillerinin çoğunluğunun evli 2 çocuklu ve evli 3 çocuklu olduğu XVII. Dönem TBMM’nde, bunların toplam üye sayısına oranı sırasıyla % 42 ve % 23’tür.⁶⁷

2.14. Milletvekillerinin Doğum Tarihi İtibarıyla 10 Yıllık Gruplara Göre Dağılımı

Doğum Yılları	Milletvekili
1895 - 1900	1
1901 - 1910	4
1911 - 1920	32
1921 - 1930	122
1931 - 1940	102
1941 - 1950	116
1951 - 1953	22
Toplam	399

Tabloda da görüldüğü gibi 1921-1930 doğumlular çoğunluğu oluşturmaktadır. En yaşlı kişi ise 1895-1900 doğumlular arasında yer alan tek kişidir⁶⁸.

⁶⁷ a.g.e., s. 28.

⁶⁸ a.g.e., s. 29.

2.15. Milletvekillerinin Meslekleri İtibarıyla Dağılımı

Askerlik	20
Bankacılık	1
Basın Yayın ve Gazeteci	9
Çiftçi	5
Deniz ve Kara Nakliyatçısı	2
Diş Hekimi	6
Doktor	13
Eczacı	7
Hâkim ve Savcı	4
Hariciyecisi	2
İnşaat Müteahhidi	5
İthalatçı	2
İthalat ve İhracatçı	3
Kamu Görevlisi	2
Kamu Yöneticisi	61
Kooperatifçi	1
Malî Müşavir ve Muhasebeci	14
Mimar	3
Mühendis	4
Mülkî İdare Amiri	10
Orman Mühendisi	2
Öğretim Üyesi	17
Öğretim Görevlisi	3
Öğretmen	6
Özel Sektör Yöneticisi	51
Sanayici ve İmalatçı	5

Sendikacı	12
Serbest Avukat	59
Serbest Mühendis, Mimar, Müteahhit	17
Ticaret ve Özel İşletmeci	43
Turizm İşletmecisi	1
Veteriner	2
Yüksek Yargı Organı Üyeleri	5
Yayımcı	1

Meslek durumlarına göre tasnif yapıldığında, mesleği kamu yöneticisi olanların sayısının 61, serbest avukat olanların 59, özel sektör yöneticisi olanların 51 olduğu görülmektedir.⁶⁹

---

⁶⁹ a.g.e., s. 26-27.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

XVII. DÖNEM TBMM'DEKİ İÇ POLİTİKA GELİŞMELERİ

3.1. Meclis Başkanı Seçimi

XVII. Dönem TBMM, 24.11.1983 günü, TBMM geçici başkanı en yaşlı üye Emin Fahrettin Özdilek (Konya) tarafından açılmıştır. TBMM'nin birinci dönemi, birinci yasama yılı, birinci birleşiminde en genç üyeler Yavuz Köymen (Giresun), Cemal Özbilen (Kırklareli) geçici katip üyeler olarak görev almışlardır. Ardından aynı birleşim günü tüm milletvekillerinin ant içme töreni gerçekleşmiştir. Ant içme sırası Ankara Milletvekillerine geldiğinde Atatürk için üç dakikalık saygı duruşunda bulunulmuştur.⁷⁰

XVII. Dönem TBMM'nin Meclis Başkanı seçimi, bir sonraki birleşim günü (4.12.1983) gerçekleştirilmiştir. Meclis Başkanlığına HP'den Zonguldak milletvekili Cahit Karakaş, ANAP'tan Trabzon milletvekili Necmettin Karaduman aday olmuşlardır. Yapılan ilk oylamada Necmettin Karaduman 227, Cahit Karakaş 106 oy almış, 61 boş, 2 geçersiz oy kullanılmıştır. Böylece hiçbir aday gerekli çoğunlukta oyu alamayınca 2'nci tur oylamaya geçilmiştir. 2'nci turda Necmettin Karaduman 292, Cahit Karakaş 96 oy almış, 8 boş oy kullanılmıştır. Böylece Necmettin Karaduman, Anayasanın öngördüğü gerekli oyu (üçte iki çoğunluğu) alarak XVII. Dönem TBMM Başkanlığına seçilmiştir.⁷¹

Böylece ANAP çoğunluğu, beklentilerin aksine, askerî rejimin başbakanı Bülent Ulusu'yu Meclis Başkanı seçmemiş, bir sivil bu makama getirerek rejimin sivilleştirilmesi açısından olumlu bir tavır takınmıştır.⁷²

⁷⁰ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem XVII, Yasama Yılı 1, Cilt 1, 1'inci Birleşim, 24.11.1983.

⁷¹ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem XVII, Yasama Yılı 1, Cilt 1, 2'nci Birleşim, 4.12.1983.

⁷² Bülent Tanör, *Bugünkü Türkiye 1980-1995*, Cem Yayınevi, 5. Cilt, İstanbul 1995, s. 58.

3.2. I. Özal Hükümeti Programının İç Politika Hedefleri

Cumhurbaşkanı Kenan Evren tarafından 7 Kasım 1983 günü, hükümeti kurma görevi 6 Kasım 1983 seçimlerini kazanan Turgut Özal'a verilmiş, hazırlanan hükümet listesi kabul edilerek 13 Aralık 1983 günü Türkiye Cumhuriyetinin 45'inci Hükümeti teşekkül etmiştir. Anayasanın 110'uncu maddesi gereği Turgut Özal tarafından 19 Aralık 1983 tarihinde sunulan Hükümet programında iç politika konularını ilgilendiren hususlar şunlardır:

Turgut Özal, 12 Eylül'den sonra anarşi ile mücadele konusunda gösterilen başarının devam ettirilerek anarşinin ortadan kaldırılmasına çalışacaklarını söylemiş; Türkiye'nin meselelerinde ikinci sırayı iktisadi ve sosyal meselelerin aldığını belirtmiştir. Anarşinin nüksetmemesi için ekonominin düzgün ve devamlı iyileşerek götürülmesi mecburiyetinin altını çizmiştir. Hükümetlerinin milliyetçi ve muhafazakâr, sosyal adaletçi, rekabete dayalı serbest piyasa ekonomisini esas alan bir hükümet olduğunu belirten Turgut Özal; sosyal adaletçilik anlayışlarının "ortadirek" olarak adlandırdıkları, işçi, memur, esnaf, çiftçi ve emekliye özgü politik ve gerçekçi çareler getiren bir programdan oluştuğunu ifade etmiştir.

İktisadi faaliyetlerde devletin, sanayi ve ticarete ana prensip olarak girmemesi gerektiğini vurgulamış; kaynak ve tasarrufların artırılmasının ve en iyi şekilde kullanılmasının, sosyal ve iktisadi gelişmenin hızlandırılmasının, farklılıkların adil ve pratik ölçüler içinde giderilmesinin, refahın ahenkli ve dengeli olarak kitlelere yayılmasının, planlamada ana hedefleri olduğunu belirtmiştir. Kurdukları hükümetin, katı ve dogmatik merkezi planlamanın dışında, demokratik kuruluşların ve fertlerin kabiliyetlerini ve teşebbüs güçlerini kullanmalarına ve geliştirmelerine imkân veren, düzenleyici, yönlendirici ve denge kurucu bir planlama anlayışına sahip olduğunu aktarmıştır.

Demokratik nizamı, insan hak ve hürriyetlerini zedelemeye, tahrip etmeye, ortadan kaldırmaya yönelik her türlü hareketin karşısında olduklarını belirtmiş; mahalli seçimlerin bir an önce yapılmasının gerekliliğine dikkat çekmiştir. Laikliği, manevi değerlerin korunmasında, vicdan, dini inanç ve ibadet hürriyetinin uygulamasında kısıtlayıcı unsur olarak görmediklerini; yüksek ahlak sahibi, dengeli bir nesil yetiştirilmesini teminen, devletin ilk ve orta öğretim kurumlarında dini eğitim ve öğretim yapılması için gerekli tedbirlerin alınmasını zorunlu bulduklarını ifade etmiştir. Söz, düşünce, kanaat hak ve hürriyetlerinin kullanılmasında kamuoyunun sıhhatli bir şekilde teşekkülünde, basın ve yayını, hür demokratik nizamın temel vasıtaları arasında gördüklerini belirten Turgut Özal, temel meselelerinin,

- Huzur ve güven,
- Çiftçi, işçi, memur, esnaf ve emeklinin meydana getirdiği orta direğin güçlendirilmesi,
- İşsizlik konusu,
- Konut,
- Başta Doğu ve Güneydoğu olmak üzere kalkınmada öncelikli yörelerin geliştirilmesi,
- Bürokrasi meselesi olduğunu beyan etmiştir.

17 adet kanun hükmünde kararname ile bakanlık teşkilatları ve bağlı kuruluşların yeniden düzenlendiğini, bürokrasi konusunda etkinlik, sürat ve tasarruf imkânının sağlandığını ifade etmiştir. Ülkede huzur ve güven ortamının gelişmesine paralel olarak, kademeli bir şekilde sıkıyönetimin kaldırılmasını öngördüklerini, yargı organlarının bağımsızlığı ve tarafsızlığının korunacağını belirtmiştir.⁷³

Yukarıda Hükümet Programında açıklanan hususlar ve II. Özal Hükümeti dönemindeki faaliyetler, Turgut Özal'ın izlediği iç politikaya genel hatlarıyla şu şekilde yansımıştır.

Turgut Özal döneminde Türkiye’de siyasi, iktisadi ve toplumsal açılardan önemli bir kırılma yaşanmış, kurucusu olduğu ve farklı siyasal eğilimleri içinde barındıran Anavatan Partisi, ülkenin kaderine damgasını vurmuştur. Özal ve partisi ANAP, geleneksel yönetimin temel ilkelerini değiştirmiştir. Siyasal ve ekonomik anlamda liberal politikalar izleyen Özal, devletin, halkın toplumsal ve ekonomik yaşamına önemli derecede müdahale etmeyi öngören “devletçilik” ve “halkçılık” ilkelerini tartışılır hale getirmiştir. İlk kez Özal döneminde CHP tarafından kurulan cumhuriyetin (“birinci cumhuriyet”), zamanın ihtiyaçlarına cevap veremez olduğu iddiasıyla, çoğulcu demokratik bir yapıyı öngören “ikinci cumhuriyet” tartışmaları yapılmaya başlanmıştır. Kısaca Özal, hoşgörülü, çok etnikli, çok dinli ve ademi merkeziyetçi bir yapıya dayanan Osmanlı Devletinin siyasal mirasının güncellenmesini amaçlayan “ikinci

⁷³ Hükümet Programı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP45.htm>, (06.03.2011). 12 Eylül 1980 günü yurt genelinde başlayan sıkıyönetim uygulaması toplam 8 yıl, 6 ay, 22 gün sürdükten sonra, 4 ilde (Diyarbakır, Siirt, Mardin ve Hakkari) sıkıyönetimin yerini olağanüstü hale bırakmasıyla 19 Temmuz 1987 günü son bulmuştur. Bülent Tanör, **a.g.e.**, s. 60.

cumhuriyet” ve “neo-osmanlılar” olarak nitelenen grupların önemli temsilcilerinden biri olmuştur.⁷⁴

3.3. Kurulan Siyasi Partiler

12 Eylül Müdahalesi sonrasında yeni düzenin yeni siyasal partileri, Em. Org. Turgut Sunalp'ın Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP), Büyük Türkiye Partisi (BTP), Anavatan Partisi, Halkçı Parti, Yüce Görev Partisi ve Refah Partisi olmuştur. Bunlardan Büyük Türkiye Partisi, feshedilmiş bir partinin devamı olarak faaliyette bulunduğu gerekçesiyle kapatılmıştır. Büyük Türkiye Partisi'nin izini sürmek için bu defa Doğru Yol Partisi (DYP) kurulmuş, bunu Yeni Düzen Partisi, Yeni Doğuş Partisi, Bizim Parti, Cumhuriyetçi Muhafazakâr Parti, Bayrak Partisi, Huzur Partisi, Fazilet Partisi izlemiştir. Huzur Partisi, laikliğe aykırı faaliyetleri nedeniyle 1984'te Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır.⁷⁵

MGK'nın siyaset yapma yasağını kaldırıp “Siyasi Partiler Kanunu”nu çıkartmasıyla birlikte; bu yasanın geçici dördüncü maddesiyle MGK, parti kurucularını veto etme yetkisini eline almıştır. Erdal İnönü ve 20 SODEP kurucusuna veto gelmiş, bunu diğer parti kurucuları için yapılan vetolar takip etmiştir. Ardından MGK'nın 99 sayılı kararı ile en az 30 kurucusu bulunmayan partilerin seçimlere giremeyeceği bildirilmiştir. Seçimlere katılabilmek ve 30 sayısına ulaşabilmek için SODEP ve DYP ellerinden geleni yapmışlardır. Ancak ek adaylar sunmalarına rağmen, seçimlere katılabilecek partilerin belli olacağı 24 Ağustos 1983 günü saat 17.00'e kadar MGK tarafından kendilerine cevap verilmeyince, seçimlere katılabilmeleri imkânsız hale gelmiştir.⁷⁶ Bu durumda, önderliğini emekli General Turgut Sunalp'ın yaptığı MDP, İsmet İnönü'nün eski kalem müdürü Necdet Calp'ın önderliğini yaptığı HP, Turgut Özal'ın önderlik ettiği ANAP olmak üzere, 1983 seçimlerine üç parti girme hakkı kazanmıştır.

1983 seçimleri sonrasında iç siyasette önemli gelişmeler olmuş; Muhafazakâr Parti, Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) adlı bir partiye dönüşmüş ve eski MHP'nin çizgisine sahip çıkmıştır. İslahatçı Demokrasi Partisi (IDP), ilk genel kongresinde Aykut Edibali'yi genel başkan seçmiştir. HP ve SODEP, Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) adıyla birleşmiş; başta

⁷⁴ Muhittin Ataman, “1983-1991 Döneminde İç Politika: Özal'lı Yıllar”, Adem Çaylak ve diğerleri (Ed.), **Türkiye'nin Politik Tarihi**, Savaş Yayınevi, Ankara 2009, s. 587-588.

⁷⁵ Bülent Tanör, **a.g.e.**, s. 52.

⁷⁶ **a.g.e.**, s. 53-55.

eşi Raşan Ecevit olmak üzere, Bülent Ecevit'in ekibi Demokratik Sol Parti (DSP)yi kurmuştur. 6 Eylül 1986'da yapılan halk oylaması sonucu siyasi yasakların kaldırılmasıyla, Bülent Ecevit DSP, Süleyman Demirel DYP, Alpaslan Türkeş MÇP, Necmettin Erbakan RP genel başkanlıklarına getirilmiştir.⁷⁷

3.3.1. CHP'nin Ardılı Siyasi Partiler

CHP'nin ardılı olarak 1983 – 1987 tarihleri arasında kurulan siyasi partiler; Halkçı Parti (HP, 1983-1985), Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP, 1983-1985), Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP, 1985-1994) ve Demokratik Sol Parti (DSP, 1985-1994)dir. 20 Mayıs 1983'te Necdet Calp tarafından kurulan HP, CHP'nin 1980 sonrası ilk ardıl partisidir. 6 Kasım 1983 seçimleri sonrasında oyların % 30.4'ünü alarak ana muhalefet partisi olmuştur. 29 Mayıs 1983 tarihinde Erdal İnönü tarafından kurulan SODEP, 25 Mart 1984 tarihinde yapılan yerel seçimlerde, HP'nin % 8.8'e düşen oylarına karşılık, % 23.4 oranında oy almıştır. SODEP, bu yerel seçim sonrasında, Meclis'te olmasalar bile, Türkiye'de sosyal demokratları temsil ettiğini öne sürmüştür. Aydın Güven Gürkan'ın HP Genel Başkanlığını Necdet Calp'tan devralmasıyla, yeni genel başkan HP ve SODEP'i birleştirmek istemiştir. 2 Ekim 1985'te HP'nin adı Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) olarak değiştirilmiş, ardından 3 Kasım 1985'te SODEP kendisini kapatma kararı almış, SODEP üyeleri SHP'ye girmiş ve Erdal İnönü SHP Genel Başkanı olmuştur. HP ve SODEP'in SHP'de birleşmesinde sonra, bazı HP milletvekilleri SHP'den istifa ederek, 22 Kasım 1985 tarihinde, Bülent Ecevit'in isteği ile Raşan Ecevit'in başkanlığında DSP'yi kurmuşlardır. Bülent Ecevit, gerek HP ve DSP'nin birleşmesi önerisini, gerekse sonraki sosyal demokrat partilerin birleşmesi önerilerini; eski CHP'deki gibi hizipleşmenin yaşanmaması, kendi başına yöneteceği bir siyasi parti isteme gerekçeleriyle reddetmiştir. Kasım 1985'te DSP'ye geçen milletvekilleriyle Meclis'te bir grup kurabilen DSP'nin parti başkanlığına, 1980 öncesi milletvekillerinin siyaset yapması yasağının kaldırılması sonrasında, 13 Eylül 1987'de Bülent Ecevit getirilmiştir.⁷⁸

⁷⁷ a.g.e., s.64-69.

⁷⁸ Metin Heper, **Türkiye'nin Siyasal Hayatı**, Doğan Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 183-188.

3.3.2. Merkez Sağ Partiler

AP'nin halefi Doğru Yol Partisi (DYP, 1983-1999), 23 Haziran 1983'te, merkez sağda meydana gelen boşluğu doldurmak üzere kurulmuştur. İlk genel başkanı Ahmet Nusret Tuna, sonraki başkanı Yıldırım Avcı olmuştur. Parti, ilk büyük kurultayını 14 Mayıs 1985'te yapmış, Hüsamettin Cindoruk Genel Başkanlığa getirilmiştir. Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP)nden bazı milletvekillerinin DYP'ye geçmesiyle, Meclis'te bir grup kurabilmiştir. 28 Eylül 1986 ara seçimlerinde % 23.5 oranında oy alarak Meclis'te 4 sandalye kazanmıştır. 1980 öncesi politikacıların siyasi yasaklarının kaldırılmasıyla, 24 Kasım 1987 tarihinde Süleyman Demirel, parti başkanlığını son geçici başkan Cindoruk'tan devralmıştır. 20 Mayıs 1983 tarihinde Turgut Özal tarafından kurulan Anavatan Partisi (ANAP), genel olarak kapatılmış, kültürel olarak tutucu merkez sağ parti AP'nin eski seçmenlerini hedef almıştır. Ekonomide radikal bir değişimi amaçlayan ANAP kendisini, toplumun belkemiğini ("ortadirek") oluşturduğunu ileri sürdüğü işçilerin, memurların, çiftçilerin, esnaf kesimlerin temsilcisi olarak sunmuştur. ANAP'ın içinde çok fazla teknokrat bulunması ve pek çok üyesinin siyaset sahnesine ilk kez çıkmış olması, onu diğer partilerden ayırmıştır. ANAP'ın 6 Kasım 1983 seçimlerinde Meclis'te çoğunluk sağlamanın arka planında, kitle iletişim araçlarını kullanma becerisi, olumlu anlamda "iş bitiriciliğe" önem vermesi, geniş ve etkin bir yerel parti örgütü ağı kurabilmesi, somut ekonomik projeleri tercih etmesi etkili olmuştur.⁷⁹

3.4. TBMM'nin Yasama, Bilgi Edinme ve Denetim Faaliyetleri

Anayasanın 98, 99 ve 100'üncü maddelerinde; soru, Meclis araştırması, genel görüşme, gensoru ve Meclis soruşturmasını içerecek şekilde, TBMM'nin bilgi edinme ve denetim yolları belirtilmiştir.

XVII. TBMM döneminde toplam 400 adet kanun, 57 adet kanun hükmünde kararname çıkarılmış, 24 adet kanun Cumhurbaşkanı tarafından geri gönderilmiştir. Toplam 6 adet Meclis soruşturma önergesi, 46 adet Meclis araştırma önergesi verilmiştir. 3 adet gensoru önergesi verilirken, Meclis 4 kez olağanüstü toplantı icra etmiş, 2 adet kapalı oturum yapmıştır.⁸⁰

⁷⁹ a.g.e., s. 199-208.

⁸⁰ XVII. TBMM Döneminde çıkarılan kanun, kanun hükmünde kararname, olağanüstü toplantı ve kapalı oturumlar hakkında ayrıntılı bilgiler, TBMM'nin kendi içindeki, dış dünyaya açık olmayan yerel intranet ağından temin edilebilir. Bkz. http://tbmm.intranet/tutanak_dergisi, (15.03.2010).

Meclis soruşturma önergelerinden biri, Bankalar Kanuna aykırı hareket ettiği ve bu eylemin Türk Ceza Kanununun 230'uncu maddesine uyduğu iddiasıyla, İzmir milletvekili Vural Arıkan ve 40 arkadaşı tarafından, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Kaya Erdem hakkında verilmiştir. TBMM'de 11.06.1987 tarihinde görüşülen, konusu TÖBANK operasyonu olan önerge üzerinde; önerge sahibi İzmir milletvekili Vural Arıkan, Sinop milletvekili Barış Can, Denizli milletvekili İsmail Şengün, İzmir milletvekili Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı İsmet Kaya Erdem söz almışlardır. Meclis soruşturması üzerindeki ön görüşmelerin tamamlanmasını müteakip, soruşturma açılıp açılmaması hususu oylamaya sunulmuş, soruşturmanın açılmasına ilişkin önerge kabul edilmemiştir.⁸¹

Başka bir meclis soruşturma önergesi, Manisa milletvekili ve eski Devlet Bakanı İsmail Özdağlar hakkında, bakanlığı zamanında nüfuzunu kötüye kullanması ve devleti zarara uğratmasına yönelik olarak, Şanlıurfa milletvekili Osman Doğan ve 39 arkadaşı tarafından Anayasanın 100'üncü maddesine istinaden⁸² verilmiştir. 9/328 numaralı Meclis Soruşturma Komisyonu, 15.5.1985 tarihinde TBMM'nin 99'uncu birleşimi öncesinde ele alınan meclis soruşturması açılmasına ilişkin önerge öncesinde, 4 ay çalışarak 45 toplantı icra etmiştir. 15 kişilik soruşturma komisyonuna, Kütahya milletvekili Mustafa Uğur Ener başkanlık etmiş, ilgilinin yüce divana sevki yönünde rapor hazırlamıştır. Önergeyle ilgili olarak; Ankara milletvekili M. Seyfi Oktay, Uşak milletvekili Mehmet Topaç, Manisa milletvekili İsmail Özdağlar, Ordu milletvekili Hüseyin Avni Sağesen söz almıştır. Ardından oylamaya geçilmiş, oylama sonucunda; açık oylamaya 344 milletvekilinin katıldığı, meclis soruşturma komisyonu raporuna 3 ret, 30 çekimser ve 311 kabul oyu kullanıldığı, başkan tarafından açıklanmıştır. Böylece İsmail Özdağlar'ın 311 oy ile yüce divana sevkine karar verilmiştir.⁸³

⁸¹ Önerge hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem XVII, Yasama Yılı 4, Cilt 42, 114'üncü Birleşim, 11.06.1987, s.48-65. TÖBANK operasyonu dolayısıyla, bu soruşturma önergesi öncesinde verilmiş meclis araştırma önergesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem XVII, Yasama Yılı 4, Cilt 38, 86'ncı Birleşim, 07.04.1987, s. 525-541.

⁸² Anayasanın 100'üncü maddesi, meclis soruşturması ile ilgilidir: Bu madde için bkz.

<http://www.anayasa.gov.tr/index.php?l=template&id=188&lang=0> (15.06.2010)

⁸³ Önerge hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem XVII, Yasama Yılı 2, Cilt 16, 99'uncü Birleşim, 15.05.1985, s. 326-340; İsmail Özdağlar'ı yüce divan sıfatıyla yargılayan Anayasa Mahkemesi, 14.02.1986 tarihinde kararını vermiştir. Buna göre, sanık İsmail Özdağlar hakkında iki yıl hapis, otuz bin lira ağır para, iki yıl süre ile memuriyetten yoksun kılınmasına, yargılama gideri olan 281.410 liranın alınmasına; rüşvete aracılıktan yargılanan iki kişinin (İsmail Özdağlar'ın babası Ali Özdağlar, İsmail Özdağlar'ın kayınbiraderi Mehmet Kaymak) beraatına karar verilmiştir. Bkz. <http://www.anayasa.gov.tr/index.php?l=template&id=25&lang=0>, (15.06.2010) ; İsmail Özdağlar hakkında verilen ve 162 sayfadan oluşan yüce divan kararının tamamı için ayrıca bkz. <http://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/ydivane1985-1.pdf>, (15.06.2010)

Meclis araştırma önergelerinden biri ise, Hava Kuvvetleri eski komutanı emekli Orgeneral Tahsin Şahinkaya'nın, Hava Kuvvetleri Komutanlığı sırasında kendisine ve ailesine menfaat sağladığı yolundaki iddiaları araştırmak maksadıyla, Adana milletvekili Cüneyt Canver ve 24 arkadaşı tarafından verilmiştir. Meclis araştırması açılıp açılmaması hususunda; hükümet adına Millî Savunma Bakanı Elazığ milletvekili Zeki Yavuztürk, SHP Grubu adına önerge sahibi Adana milletvekili Cüneyt Canver, ANAP Grubu adına Zonguldak milletvekili Pertev Aşçıoğlu, DYP Grubu adına İstanbul milletvekili Doğan Kasaroğlu ve önerge sahibinin konuşma hakkını devrettiği İstanbul milletvekili Hüseyin Avni Güler söz almışlardır. Önerge üzerindeki ön görüşmelerin tamamlanmasını müteakip oylamaya geçilmiş, meclis araştırması açılması kabul edilmemiştir.⁸⁴

Bir başka meclis araştırma önergesi, laiklik ilkesine aykırı faaliyetlerin bütün boyutlarıyla ortaya çıkarılması maksadıyla, Ankara milletvekili Mehmet Seyfi Oktay ve 52 arkadaşı tarafından verilmiştir. Meclis araştırması açılıp açılmaması hususunda; hükümet adına Devlet Bakanı ve Gaziantep milletvekili Hasan Celal Güzel, DYP Grubu adına Zonguldak milletvekili Köksal Toptan, SHP Grubu adına İzmir milletvekili Erdal İnönü, Devlet Bakanı ve İstanbul milletvekili Vehbi Dinçerler, DSP Grubu adına Adana milletvekili Nuri Korkmaz, ANAP Grubu adına Hatay milletvekili Abdurrahman Demirtaş, önerge sahibi Ankara milletvekili M. Seyfi Oktay söz almışlardır. Önerge üzerindeki ön görüşmelerin tamamlanmasını müteakip oylamaya geçilmiş, meclis araştırması açılması kabul edilmemiştir.⁸⁵

XVII. Dönem TBMM'nin faaliyet gösterdiği süre içerisinde ele alınan gensoru önergelerinden biri; yabancılara mülk satışıyla ilgilidir. Çıkarılan kanunların Anayasa Mahkemesince iptal edilmesine rağmen, yabancılara mülk satışına devam edilerek ulusal çıkarları ve Anayasayı ihlal ettikleri iddiasıyla Bakanlar Kurulu üyeleri hakkında gensoru açılmasına ilişkin verilmiştir. Sonradan Meclis Başkanlığına yazılı olarak başvurarak önergeye katıldıklarını bildiren ilave milletvekilleriyle, TBMM'nin 17.02.1987 günü 65'inci oturumunda ele alınan gensoru önergesine katılanların sayısı, 36'dan 53'e yükselmiştir. Gensoru önergesi üzerinde; önerge sahipleri adına Kahramanmaraş milletvekili M. Turan Bayezit, ANAP grubu adına Antalya milletvekili Ali Dizdaroğlu, SHP grubu adına İzmir

⁸⁴ Önerge hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem XVII, Yasama Yılı 4, Cilt 32, 29'uncu Birleşim, 25.11.1986, s. 655-671.

⁸⁵ Önerge hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem XVII, Yasama Yılı 4, Cilt 36, 56'ncı Birleşim, 20.01.1987, s. 37-72. Laikliğe aykırı faaliyetler konusunda, Cumhurbaşkanı Sayın Kenan Evren'in, Çukurova Üniversitesinde 8 Ocak 1987 tarihinde yaptığı konuşma hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Türk Tarih Kurumu, **Cumhurbaşkanı Sayın Kenan Evren'in Çukurova Konuşması**, Ankara 1987, s. 9-19.

milletvekili Erdal İnönü, DYP grubu adına İstanbul milletvekili Doğan Kasaroğlu, DSP grubu adına Ankara milletvekili Sururi Baykal, hükümet adına Devlet Bakanı ve Gaziantep milletvekili Hasan Celal Güzel söz almışlardır. Konuşmaların tamamlanmasını müteakip gensoru önergesinin gündeme alınıp alınmayacağı hususu oylamaya sunulmuş, gensoru önergesinin gündeme alınması kabul edilmemiştir.⁸⁶

XVII. Dönem TBMM'nin yasama faaliyetleri anlamında ilk ürünleri, ekonomide dönüşüm ve yeniden yapılanmaya yönelik yasalar olmuştur. Çıkarılan 2974 (Bazı Kamu Kurum ve Kuruluşlarının Borçlarının Tahkimi Hakkında Kanun), 2975 (21.7.1953 Tarihli ve 6183 Sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun), 2978 (Ücretlilere Vergi İadesi Hakkında Kanun) ve 2976 (Dış Ticaretin Düzenlenmesi Hakkında Kanun) sayılı yasaları; önemli bir yenilik olan 3069 numaralı Katma Değer Vergisi Kanunu, 3082 sayılı devletleştirme (Kamu Yararının Zorunlu Kıldığı Hallerde, Kamu Hizmeti Niteliği Taşıyan Özel Teşebbüslerin Devletleştirilmesi Usul ve Esasları Hakkında Kanun), 3218 sayılı serbest bölgeler (Serbest Bölgeler Kanunu), 3346 sayılı KİT'lerin ve fonların Meclisçe denetlenmesi hakkındaki yasalar (Kamu İktisadi Teşebbüsleri İle Fonların Türkiye Büyük Millet Meclisince Denetlenmesinin Düzenlenmesi Hakkında Kanun) izlemiştir. Bunların dışındaki diğer yasaların büyük bölümünü, MGK tarafından yapılan yasalarda değişiklikler yapılması teşkil etmiştir. 1961-1980 çift meclisli yasama organı tecrübesinin ardından, tek meclisli parlamento ve iktidarda tek bir partinin bulunması, yasama faaliyetlerinde rahat bir çalışma ortamı sağlamıştır.⁸⁷

3.5. Seçim Faaliyetleri

3.5.1. 25 Mart 1984 Yerel Yönetim Seçimleri

6 Kasım 1983'te yapılan milletvekili genel seçimleri sonrasında 1984'te gerçekleşen yerel yönetim seçimleri, demokrasiye geçişte ikinci adımı teşkil etmiştir. 18 Ocak 1984 tarihindeki yasa değişikliğiyle SODEP, DYP ve RP'nin yerel seçimlere katılabilmeleri mümkün kılınmıştır. Seçmenler, il genel meclisi üyeliği için turuncu, belediye başkanlığı ve belediye meclisi üyeliği için sarı, muhtar ve ihtiyar heyetleri için mavi zarf ile üç ayrı sandıkta oylarını kullanmışlardır. Seçim sonuçlarına göre ANAP 54, SODEP 8, MDP 3, RP 2 ilde belediye başkanlığını kazanmıştır. İlçelere göre dağılımda; 1659 belediye başkanlığından

⁸⁶ Önerge hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem XVII, Yasama Yılı 4, Cilt 36, 65'inci Birleşim, 17.02.1987, s. 476-518.

⁸⁷ Tanör, **a.g.e.**, s. 61-62.

1103'ünü ANAP, 179'unu SODEP, 132'sini DYP, 56'sını MDP, 45'ini HP, 7'sini RP, 45'ini de bağımsızlar kazanmıştır.⁸⁸ Yerel yönetim seçimlerinde kullanılan oyların partilere dağılımı ve oy yüzdeleri şu şekilde gerçekleşmiştir: ANAP % 41.5, SODEP % 23.4, DYP % 13.2, HP % 8.8, MDP % 7.1, RP % 4.4.⁸⁹

Buna göre ANAP 6 Kasım 1983 genel seçimlerindeki sonucunu korumuş, ülkede çoğunluk değişmemiştir. Değişen, muhalefet safları olmuştur. HP ve MDP erimişler, buna karşılık SODEP ve DYP muhalefet olarak öne çıkan partiler konumuna gelmişlerdir. Böylece muhalefet partileri yer değiştirmiş, ülkeyi temsilden uzak bir konuma düşmüştür. Eğer 25 Mart seçimleri, bir genel seçim olsaydı, HP ve MDP'nin %10'luk ulusal barajı aşamayacak ve TBMM'ne giremeyecek olması da, dikkate değer bir gelişme olarak göze çarpmaktadır. Bu gelişmeden hareketle, seçim sonuçlarının etkileri hemen kendisini göstermiş, HP Genel Başkanı Necdet Calp ve MDP Genel Sekreteri Doğan Kasaroğlu görevlerinden çekilmişlerdir.⁹⁰

3.5.2. 28 Eylül 1986 Milletvekili Ara Seçimleri

28 Eylül 1986 tarihinde milletvekili ara seçimlerine gidilmesi, TBMM'de 11 adet milletvekilliğinin boşalmasından kaynaklanmıştır. ANAP Merkez Karar ve Yönetme Kurulu (MKYK)'nin 04.07.1986 tarihinde yaptığı toplantı sonucu aldığı ara seçim kararını müteakip, 10.07.1986 tarihinde gerçekleşen TBMM'nin olağanüstü toplantısında, 28 Eylül 1986 günü ara seçime gidilmesi kararı alınmıştır. "3309 sayılı Türkiye Büyük Millet Meclisi XVII. Dönem Milletvekili Ara Seçimi hakkındaki Kanun" çıkartılmış, ara seçim yasası 12.07.1986 tarihli Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiş, ülke genelinde seçim kampanyası başlamıştır.

⁸⁸ Milliyet Gazetesi, 27.03.1984.

⁸⁹ Bülent Tanla, **a.g.e.**, s. XIX.

⁹⁰ Sina Akşin, Bülent Tanör, Korkut Boratav, **a.g.e.**, s. 67 ; Sabah görevinden istifa eden HP lideri, akşam 33'e karşı 80 oyla yeniden genel başkanlığa getirilmiştir. Buna karşın HP Merkez Disiplin Kurulu Başkanı Güngör Önal; "25 Mart seçimlerinde sosyal demokrat tabanın teveccühünü kaybetmesi üzerine, bu asil kitleye sonsuz saygımın gereği olarak, Türkiye'de sosyal demokrat tabanın yeniden bütünleşmesini çabuklaştırmak amacıyla HP Merkez Disiplin Kurulu Başkanlığı görevinden ve parti üyeliğinden istifa ettiğimi arz ederim" şeklindeki beyanatının ardından parti üyeliğinden istifa etmiştir. Bkz. Milliyet Gazetesi, 04.04.1984. ; Seçim sonuçlarının değerlendirildiği 05.04.1984 tarihindeki MDP Grup Toplantısında, parti yönetimi revizyon kararı almış, genel sekreter Doğan Kasaroğlu istifa ettiğini açıklamıştır. Bkz. Milliyet Gazetesi, 06.04.1984 ; MDP'deki bunalım giderek büyümüş, 11.04.1984 tarihi itibarıyla, Genel Başkan Yardımcıları Musa Öğün, Davut Akça, Namık Kemal Şentürk, Ahmet İhsan Kırmımlı ve Sabri Keskin görevlerinden istifa etmişlerdir. Bkz. Milliyet Gazetesi, 12.04.1984.

Milletvekili ara seçimlerinde yürütülen seçim kampanyalarında dikkate değer önemli bir gelişme, yasaklı siyasetçilerden bazılarının seçim kampanyalarına fiilen katılmaları olmuştur. Bülent Ecevit 6 yıl sonra ilk kez miting alanına çıkmış ve 27.07.1986 tarihinde Karabük'te, eşi Rahşan Ecevit'in Genel Başkanı olduğu DSP'nin düzenlediği açık hava toplantısında konuk konuşmacı olarak söz almıştır.⁹¹

Bir diğer yasaklı politikacı Süleyman Demirel de 6 yıl sonra meydanlara inerek 11.09.1986 tarihinde Bafra'da yaptığı konuşmada, “her türlü yolsuzluğu yaygın hale getiren bir yönetime dur deyiniz. Dur demezseniz, bu günaha katılmış olursunuz. Vebal altında kalırsınız” açıklamasında bulunmuştur. Samsun gezisinin ikinci gününde ise 12.09.1986 tarihinde Ladik, Havza ve Vezirköprü'de halka hitap eden Demirel, “DYP ve Cindoruk'a sahip çıkın” uyarısında bulunarak, “Memleketin haline bakın, ne kadar aç, ne kadar sefil var. Size fukaralığı reva görenlere dur deyin” şeklinde konuşmuştur.⁹²

28 Eylül 1986 tarihinde gerçekleşen milletvekili ara seçimlerinde, TBMM'de açık bulunan 11 milletvekilliği için, 10 ilin 11 seçim bölgesinde, toplam 11 bin 203 sandıkta oy kullanılmıştır. Seçmenlerin gerçekleşen ara seçimde sandık başına gittiği 10 il ve seçim bölgeleri şunlardır: Ankara (2. Bölge), İstanbul (6. Bölge), İzmir (2. Bölge), Gaziantep, Manisa (1 ve 2. Bölge), Niğde, Samsun (2. Bölge), Zonguldak (2. Bölge), Bingöl ve Burdur.⁹³

Genel seçmen toplamının %15'ini kapsayan ara seçimlerde, Parlatentonun küçük bir bölümünü oluşturacak milletvekilleri için verilen oyların siyasal yoklama değeri büyük olmuştur. Yasaklı siyasetçiler de seçim kampanyalarına katılmışlar, bunun sonucunda hukukla pratik arasında bir çelişki oluşmuş; seçim sonucunda ANAP % 32.3, DYP % 23.5, SHP % 22.5, DSP % 8.6, RP % 5.5 ve MÇP % 2.7 oranında oy almışlardır. Böylece her ne kadar yine birinci parti olsa da, ANAP'ın oyları 1983 seçimlerindeki % 45 oranından, % 32'ye inmiştir. 1984 yerel seçimlerinin üçüncü partisi DYP ise, ikinci parti olmuştur. Ara seçimler sonucunda ANAP 6, DYP 4, SHP ise 1 milletvekilliği kazanmıştır. Sonuçlardan doğan tepkiler hemen etkisini göstermiş, DYP erken seçim talebinde bulunmuştur. ANAP'ta ise, Bakanlar Kurulu ve ANAP Başkanlık Divanı üyeleri istifa mektuplarını vermişler; bunun

⁹¹ Milliyet Gazetesi, 28.07.1986.

⁹² Milliyet Gazetesi, 12.09.1986 ve 13.09.1986.

⁹³ 10 ilin 11 bölgesinde vefatları dolayısıyla ara seçim yapılan milletvekilleri ve mensup oldukları partiler ise şunlardır: Ankara - Kemal Aydar (SHP), İstanbul - Mucip Ataklı (HP), İzmir - Mahmut Akkılıç (HP), Manisa - Mustafa İnci (MDP), İsmail Özdağlar - (ANAP - istifa ile boşaldı), Niğde - Emin Alpaya (MDP), Samsun - Gulami Erdoğan (ANAP), Gaziantep - Galiz Deniz (MDP), Burdur - Ali Erdem (ANAP), Bingöl - (bir milletvekilliği boş kalmıştı), Zonguldak - Fevzi Fırat (MDP). Bkz. Milliyet Gazetesi, 28.09.1986.

ertesinde de Özal kabinede birtakım değişiklikler yapmış, üç bakan yer değiştirmiş, iki bakanın yerine de yenileri atanmış; Hür Demokrat Parti (HDP)nin kurucular kurulu ANAP ile birleşme kararı almıştır.⁹⁴

3.5.3. 06 Eylül 1987 Halkoylaması

1982 Anayasasının geçici 4'üncü maddesinde, eski siyasetçilerin bir bölümü için getirilen 5 ya da 10 yıl süreli siyasal yasaklar, olağan rejime dönüş ve siyasal yaşamın kendine özgü yasalarının faaliyete geçmesiyle işlemez hale gelmiştir.⁹⁵ Bazı partilerin biri “emanetçi”, diğeri de doğal olmak üzere çifte başkanlara sahip bulunmaları sıkıntı verici bir durumun oluşmasına neden olmuştur. Siyaset yasaklarının fiilen delindiği 28 Eylül 1986 ara seçimlerinden sonra SHP, Anayasanın geçici 4'üncü maddesinin kaldırılması için bir anayasa değişikliği önerisini imzaya açmıştır.⁹⁶

Özal, her ne kadar ANAP 2'nci olağan kongresinde, yasakların kaldırılmak istenmesini “anarşi özlemciliği” olarak nitelese de, bu talebe direnememiş; kendisi ve partisi ile DYP ve Cumhurbaşkanı Evren, anayasa değişiklikleri ile halkoylaması konusunda ilkede anlaşmışlardır. Özal ve 199 arkadaşının verdikleri anayasada değişiklik önerisi TBMM'de görüşülerek kabul edilmiştir. Buna göre, 17.05.1987 günü TBMM'de görüşülerek kabul edilen 3361 numaralı kanuna göre; anayasanın 67'nci maddesinde belirtilen seçmen yaşının 21'den 20'ye inmesi, 75'inci maddedeki milletvekili sayısının 400'den 450'ye çıkarılması,

⁹⁴ Sina Akşın, Bülent Tanör, Korkut Boratav, **a.g.e.**, s. 69,70. HDP'nin 30.11.1986 tarihinde yapılan toplantısında, Merkez Karar ve Yönetim Kurulu (MKYK) ANAP'la birleşme kararı almış, böylece HDP'nin 205 günlük ömrü sona ermiş, partinin mal varlığı da ANAP'a devredilmiştir. Milletvekillerinin gidecekleri partiyi, kendi hür iradeleri ile seçeceğini belirten HDP Genel Başkanı Mehmet Yazar, MKYK toplantısından sonra yaptığı açıklamada, “milletimizin temayülü doğrultusunda siyasi durumu değerlendiren MKYK, partimizin ANAP ile bütünleşerek Siyasi Partiler Yasası'nın 109'uncu maddesine göre kapatılmasını ve mal varlığının ANAP'a aktarılmasını kararlaştırmış ve bu kararı Kurucular Kuruluna tavsiye etme kararı almıştır” şeklinde konuşmuştur. Bkz. Milliyet Gazetesi, 01.12.1986.

⁹⁵ 1982 Anayasasının değişiklikler öncesinde yer alan geçici 4'üncü maddesi için bkz. Atilla Özer, **Gerekçeli ve 1961 Anayasasıyla Mukayeseli 1982 Anayasası**, ilim Yayınları, Ankara 1984, s. 654-655.

⁹⁶ Anayasanın geçici 4'üncü maddesinin kaldırılmasıyla ilgili gelişmeler, 28.10.1986 günü, SHP Genel Başkanı Erdal İnönü'nün strateji değişikliği yapmasıyla yeni bir hüviyet kazanmıştır. Köklü bir anayasa değişikliğinin 1988'e bırakılmasını, SHP'nin kısa dönemde demokratikleşme kataloğunu gündeme getirmesini öneren İnönü'nün bu şekildeki strateji değişikliğinin ilk sonucu, geçici 4'üncü maddenin yürürlükten kaldırılması önermesine DYP'nin de destek vaat etmesi ile kendini göstermiştir. Böylece yasaklar için güç birliği oluşmuş, SHP'nin önerisi TBMM'de imzaya açılmış, ilk imzayı da SHP Genel Başkanı atmıştır. Bkz. Milliyet Gazetesi, 29.10.1986.

175'inci maddedeki anayasada değişiklik yapma usulünün kolaylaştırılması⁹⁷, siyasal yasakların kaldırılmasına yönelik geçici 4'üncü maddenin iptali⁹⁸ öngörülmüştür.

Bu arada TBMM tarafından, Anayasa değişikliklerinin halkoyuna sunulması hakkındaki 23.05.1987 tarihli ve 3376 numaralı kanun da çıkarılmıştır. Bu kanunun özelliği, bundan sonraki bütün anayasa halkoylamalarını düzenleyen genel bir kanun olmasıdır.

Halkoylaması için başlayan kampanya sürecinde Özal ve ANAP, yasakların kaldırılmasına “hayır” oyu verilmesi yönünde tavır almışlar; 6 Eylül 1987 günü gerçekleşen, 1961 ve 1982 Anayasaları için yapılanlardan sonra Türkiye’deki üçüncü halkoylamasında, % 50.16 evet, % 49.84 hayır sonucu çıkmıştır.

Siyasi yasakların kaldırılmasıyla Erdal İnönü, Bülent Ecevit’i birleşmeye çağırmış, ancak Ecevit, birleşmenin DSP çatısı altında olabileceğini belirtmiştir.⁹⁹ Hüsamettin Cindoruk DYP Genel Başkanlığından istifa etmiş, 24.09.1987 günü Süleyman Demirel DYP’nin

⁹⁷ 1982 Anayasasının değişiklikler öncesinde yer alan 175'inci maddesi şöyledir: Anayasanın değiştirilmesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tamsayısının en az üçte biri tarafından yazıyla teklif edilebilir. Anayasanın değiştirilmesi hakkındaki teklifler ivedilikle görüşülemez. Değiştirme teklifinin kabulü, Meclisin üye tamsayısının üçte iki çoğunluğunun oyuyla mümkündür. Anayasanın değiştirilmesi hakkındaki tekliflerin görüşülmesi ve kabulü, birinci fıkradaki kayıtlar dışında, kanunların görüşülmesi ve kabulü hakkındaki hükümlere tabidir. Cumhurbaşkanı Anayasa değişikliklerini Türkiye Büyük Millet Meclisine geri gönderdikten sonra, Meclis geri gönderilen kanunu aynen kabul ederse Cumhurbaşkanı bu kanunu halkoyuna sunabilir. Bkz. Atilla Özer, **a.g.e.**, s. 662. 1982 Anayasasının değişiklikler sonrasında 175'inci maddesi ise şöyledir: (Değişik: 17.5.1987 - 3361/3 md.) Anayasanın değiştirilmesi Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tamsayısının en az üçte biri tarafından yazıyla teklif edilebilir. Anayasanın değiştirilmesi hakkındaki teklifler Genel Kurulda iki defa görüşülür. Değiştirme teklifinin kabulü Meclisin üye tamsayısının beşte üç çoğunluğunun gizli oyuyla mümkündür. Anayasanın değiştirilmesi hakkındaki tekliflerin görüşülmesi ve kabulü, bu maddedeki kayıtlar dışında, kanunların görüşülmesi ve kabulü hakkındaki hükümlere tâbidir. Cumhurbaşkanı Anayasa değişikliklerine ilişkin kanunları, bir daha görüşülmek üzere Türkiye Büyük Millet Meclisine geri gönderebilir. Meclis, geri gönderilen Kanunu, üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu ile aynen kabul ederse Cumhurbaşkanı bu Kanunu halkoyuna sunabilir. Meclisçe üye tamsayısının beşte üçü ile veya üçte ikisinden az oyla kabul edilen Anayasa değişikliği hakkındaki Kanun, Cumhurbaşkanı tarafından Meclise iade edilmediği takdirde halkoyuna sunulmak üzere Resmî Gazetede yayımlanır. Doğrudan veya Cumhurbaşkanı'nın iadesi üzerine, Meclis üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu ile kabul edilen Anayasa değişikliğine ilişkin kanun veya gerekli görülen maddeleri Cumhurbaşkanı tarafından halkoyuna sunulabilir. Halkoylamasına sunulmayan Anayasa değişikliğine ilişkin Kanun veya ilgili maddeler Resmî Gazetede yayımlanır. Halkoyuna sunulan Anayasa değişikliklerine ilişkin kanunların yürürlüğe girmesi için, halkoylamasında kullanılan geçerli oyların yarısından çoğunun kabul oyu olması gerekir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Anayasa değişikliklerine ilişkin kanunların kabulü sırasında, bu Kanunun halkoylamasına sunulması halinde, Anayasanın değiştirilen hükümlerinden, hangilerinin birlikte hangilerinin ayrı ayrı oylanacağını da karara bağlar. Halkoylamasına, milletvekili genel ve ara seçimlerine ve mahallî genel seçimlere iştiraki temin için, kanunla para cezası dahil gerekli her türlü tedbir alınır. Bkz. <http://www.anayasa.gov.tr/index.php?l=template&id=188&lang=0> (16.08.2010)

⁹⁸ SHP Genel Başkanı Erdal İnönü, siyasi yasaklarla ilgili geçici 4'üncü maddenin halkoyuna sunulmadan Meclis'te kaldırılmasının daha anlamlı olacağını savunmuştur. ANAP'lılara seslenerek, “Bir halk mahkemesi kurunuz. Bu hareket ahlaki önünde savunulamaz. Ancak halk yine de yasakları kaldıracak” şeklinde beyanatta bulunmuştur. Bkz. Milliyet Gazetesi , 18.05.1987.

⁹⁹ SHP Genel Başkanı Erdal İnönü, 07.09.1987 günü sürpriz bir çıkış yaparak Bülent Ecevit’i telefonla aramış, kendisini, SHP’nin sosyal demokratların birleşmesine yönelik 08.09.1987 günü sabahı düzenlenecek geniş kapsamlı toplantıya davet etmiştir. Bülent Ecevit’in bu daveti, “yanlış anlaşılır” gerekçesiyle reddetmesi, SHP çevrelerinde inandırıcı bulunmamıştır. Bkz. Milliyet Gazetesi, 08.09.1987.

olağanüstü kongresinde genel başkan seçilmiştir.¹⁰⁰ Benzer şekilde Alpaslan Türkeş MÇP genel başkanlığına, Necmettin Erbakan da Refah Partisi genel başkanlığına getirilmiştir.

3.5.4. 29 Kasım 1987 Milletvekili Genel Seçimleri

Siyasal yasaklıların geri dönüşünü sağlayan halkoylamasının en önemli sonucu, Özal'ın halkoylaması neticesini, kendisi ve partisi için adeta bir güven oylaması gibi algılaması olmuştur. Halk oylamasının çok az bir farkla "evet" sonucunu vermiş olmasını, eski liderlerin pek de prestijli olmadıkları şeklinde yorumlamış, buna istinaden erken seçim kararını açıklamıştır.¹⁰¹

Erken seçim kararının ardından seçim yasasında değişiklik çabasına girişen ANAP, çoğunluk partisini kayıran üst barajlar / kontenjanlar öngörmüş, ön seçim yasağı ve propaganda kısıtlamaları getirmiştir.¹⁰² Seçimlerle ilgili bazı kanunlarda değişiklik yapılması¹⁰³ ve TBMM'nin 18'inci dönem Milletvekili Genel Seçimi hakkındaki 10.09.1987 tarihli ve 3403 sayılı kanun, ANAP oylarıyla ve TBMM'ce kabul edilmiştir. Böylece 6 Eylül 1987 tarihinde yapılan halk oylamasının ardından, 10 Eylül 1987 tarihinde, erken seçime gidilerek 18'inci Dönem Milletvekili Genel Seçiminin yapılması yönünde kanun çıkartılmıştır.

Bunun üzerine ana muhalefet partisi SHP, 3403 sayılı yasanın anayasaya aykırılığı iddialarını Anayasa Mahkemesine taşımıştır.¹⁰⁴ İddiaları inceleyen yüksek mahkeme, propaganda süresinin 21 günden 10 güne indirilmesini anayasaya aykırı bulmamış, 6 milletvekili seçilecek seçim çevrelerinde barajın fiilen % 16.66'dan % 20'ye yükseltilmesini de anayasaya aykırı saymamış, seçim sistemi tercihinin ve seçim tarihinin belirlenmesi

¹⁰⁰ AP Başkanlığından ayrıldıktan 7 yıl sonra DYP Başkanı olan Süleyman Demirel, 24.09.1987 günü yapılan DYP'nin olağanüstü kongresinde, 927 delegeden, salonda bulunan 864'ünün tümünün oylarını alarak başkan seçilmiştir. Bkz. Milliyet Gazetesi, 25.09.1987.

¹⁰¹ Sina Akşin, Bülent Tanör, Korkut Boratav, **a.g.e.**, s. 73,74.

¹⁰² Bu kısıtlamalar konusunda Bülent Ecevit, yüzde 30-32 oyla iktidar şansı veren seçim modeline karşı çıkarak "Özal'ın tertipleriyle Türkiye'de demokrasi bitmiştir." şeklinde bir yaklaşımda bulunmuştur. Özal'ın TBMM'nin yeni toplantı yılının açıldığı 1 Eylül günü, partisinin meclis grubuna, özetle, "merak etmeyin, seçim sistemini o hale getirdim ki, önümüzdeki seçimlerde ne oy alırsak alalım, yine iktidar kalacağız. Bunu sağlama bağladım" şeklinde hitap ettiğini belirten Ecevit, ANAP'ın oy beklentisine düştükçe, Özal'ın iktidarda kalabilmek için barajları yükselttiğini belirtmiştir. Bkz. Milliyet Gazetesi, 10.09.1987.

¹⁰³ 23.05.1987 tarihli ve 3377 numaralı kanunla seçim çevreleri küçültülmüş, seçim çevreleri en fazla 6 milletvekili çıkaracak şekilde düzenlenmiştir. Bkz. Sina Akşin, Bülent Tanör, Korkut Boratav, **a.g.e.**, s. 74.

¹⁰⁴ 15.10.1987 günü olağanüstü toplanan SHP Meclis Grubu, erken seçim yasının iptali için çalışmalarını sürdürme kararı almıştır. Genel Başkan İnönü, "İktidar partisine haksız üstünlükler sağlayarak garip bir seçim yapmak, erken seçim yapmak değildir. Hukuk devletine saygı göstermeyi ve bir başbakanın nasıl davranması gerektiğini Sayın Özal'a öğretemedik. Biz, bu usulsüzlüklere rağmen ANAP'a meydanları boş bırakmamak için seçimlere girmeye karar verdik. Ama elimizdeki yasal olanağı kullanarak ANAP'ın getirdiği yasanın iptali için Anayasa Mahkemesine başvurduk" şeklinde konuşmuştur. Bkz. Milliyet gazetesi, 16.10.1987.

yetkisinin, TBMM'ye ait olduğunu belirtmiştir. Buna karşılık yasanın ön seçim yasağı getiren hükmünü iptal etmiştir.

Seçimlerin, önceden belirlenen 1 Kasım tarihine yetiştirilmesinin şüpheli bir duruma gelmesi üzerine 104 milletvekilinin TBMM'ni toplantıya çağırması için yaptıkları başvuru, Meclis Başkanı Necmettin Karaduman tarafından 2 defa reddedilmiştir.

29 Kasım 1987 günü yapılan milletvekili genel seçimlerine 7 parti 72 bağımsız aday katılmış; ANAP 292, SHP 99, DYP 59 milletvekili elde etmiştir. Dolayısıyla sonuçlar, seçim sisteminin büyük partilere avantajlar sağladığını ortaya koymuştur.¹⁰⁵

3.6. Maliye ve Gümrük Bakanının Azli

ANAP'ta ilk bunalım, yerel seçimler sonrasında Maliye ve Gümrük Bakanı Vural Arıkan'ın Bakanlıktan azliyle kendisini göstermiştir.

Bu dönemde Anayasanın öngördüğü “bakan azli” yolu kullanılarak, bazı yolsuzluk ve kötü muamele iddialarını dile getiren Maliye ve Gümrük Bakanı Vural Arıkan istifaya davet edilmiş, Arıkan'ın bunu kabul etmemesi üzerine, Başbakanın istemi üzerine Cumhurbaşkanı tarafından görevinden alınmıştır. Bu örnek Anayasanın 109'uncu maddesindeki “azil” usulünün ilk uygulaması olmuştur.¹⁰⁶

¹⁰⁵ 29 Kasım 1987 seçiminde Türkiye'de ilk kez uygulanan sistemle partiler, TBMM'ne temsilci gönderebilmek için önce bütün Türkiye çapında en az yüzde 10 oy almak, ardından da her seçim çevresinde yerel barajı aşmak zorunda kalmışlardır. Milletvekili dağılımı ilk kez uygulanan “çift barajlı” ve “kontenjanlı” bir sistemle belirlenmiştir. Sistem; kontenjan adaylarının seçimi yönünden “çoğunluk”, liste adaylarının seçimi yönünden ise “barajlı D'Hont” sistemlerinin karmasından meydana gelmiştir. “Türkiye toplam geçerli oyu” için, 104 seçim bölgesindeki geçerli oylar, gümrük kapılarında kullanılan geçerli oylarla toplanmıştır. Böylece Türkiye toplam geçerli oyun yüzde 10'unu geçemeyen partinin, milletvekili çıkarmaması öngörülmüştür. Gümrük kapılarında 38 gün boyunca kullanılan oylar da, bir dizi işlemde sonra siyasi partilere / seçim çevrelerine dağıtılmıştır. Bir seçim çevresinin de toplam geçerli oyu, “seçim çevresi barajının” belirlenmesinde rol oynamıştır. Seçim çevresi barajı hesaplanırken, gümrüklerdeki oylardan yansıyanlar dahil, o seçim çevresindeki geçerli oylar, o çevreden çıkacak milletvekili sayısına bölünmüştür. 6 milletvekili çıkaracak seçim çevrelerinde bu bölme işlemi, bir eksiği, yani 5 milletvekili çıkaracak gibi yapılmıştır. Bir partinin bu seçim bölgesinde milletvekili çıkarabilmesi için, en az bu rakam kadar oy alması gerekli kılınmıştır. Hiçbir partinin seçim çevresi barajını aşmaması halinde, barajın dikkate alınmaması ve partilerin barajı aşmışlar gibi hesaplama yapılması öngörülmüştür. Milletvekili dağılımında ise, kontenjan milletvekili çıkarmayan seçim çevrelerinde, partilerin aldığı oy sayısı, önce 1'e, sonra 2'ye, o seçim çevresinin çıkaracağı milletvekili sayısına kadar bölünmüştür. Daha sonra çıkan rakamlar sıralamaya konmuştur. Kontenjanlı seçim çevrelerinde ise, en fazla oyu alan partinin kontenjan adayı milletvekili seçilmiştir. Partilerin aldıkları geçerli oylar, kontenjan dışında, çıkacak milletvekili sayısına kadar bölünmüştür. Yani bölme işlemi, kontenjan ile birlikte çıkarılacak milletvekili sayısının 1 eksiği ile yapılmıştır. Bkz. Milliyet Gazetesi, 29.11.1987.

¹⁰⁶ Tanör, a.g.e., s.59.

Otomobil ithalatının serbest bırakılması hakkında bir kararnamenin çıkarılmasını müteakip oto ithalatçıları arasına giren bir kişinin, başbakanın kızı ile damadına dünyanın en lüks otomobilleri arasında sayılan “Jaguar” marka otomobillerden birini hiçbir karşılık beklemeden hediye etmesi, medyanın gündeminde yerini almıştır. Dönemin Maliye ve Gümrük Bakanı Vural Arıkan ile gümrük bürokratları kararnameye karşı çıkmışlardır. İşçilere beş yılda bir otomobil getirme hakkı verilirken, oto ithalatçısına ya da tüccarlara istedikleri zaman ve istedikleri kadar otomobil getirme hakkı tanınmasına cephe almışlardır. Arıkan ve bürokratları, yasalara aykırı kararnamenin uygulamadan kaldırılması için gerekli teşebbüslerde bulunmuşlar, bundan da Başbakan Özal rahatsız olmuştur. Gelişmeler karşısında Arıkan’ın istifa etmemesi ve eleştirilerini sürdürmesi üzerine, Bakanlıktan azlini öngören kararname bizzat Özal tarafından Kenan Evren’e götürülmüş ve onay alınarak Vural Arıkan kabine dışı bırakılmıştır. Ali Tanrıyar’dan boşalan İçişleri Bakanlığına TBMM Başkanvekillerinden Erzincan milletvekili Yıldırım Akbulut, Maliye ve Gümrük Bakanlığına da Devlet Bakanı Ahmet Kurtcebe Alptemoçin getirilmiştir.¹⁰⁷

3.7. Orgeneral Necdet Öztoran’un Genelkurmay Başkanlığının Engellenmesi

Orgeneral Necdet Öztoran’un Genelkurmay Başkanlığı makamına getirilmesine engel olunması, 1987 yılında gerginlik yaratan olaylardan biri olmuştur.

Org. Öztoran’un 1’inci Ordu Komutanı olduğu dönemde Taksim’deki bir otelin inşaatını durdurması ve İlim Yayma Cemiyetini kapatması; ABD’nin Ağrı’da “ABD’nin Sesi” Radyosunun kurulması talebini Başbakan Özal’ın ticari gözle bakmasına karşılık, Öztoran’un bu olaya maddi olarak değil, bağımsızlık sorunu olarak değerlendirmesi, başbakanın hoşnut kalmadığı hususlar olmuş, Org. Öztoran’un kimi girişimleri Özal’ın çevresindeki muhafazakârlar tarafından iyi karşılanmamıştır.¹⁰⁸

Başkent siyasi çevrelerince Org. Öztoran’un Genelkurmay Başkanlığına getirilmemesinde; Org. Öztoran’un Silahlı Kuvvetler içinde katı bir Atatürkçü olarak bilinmesinin, kendisinin ödün vermez katı tutumunun hükümetle ilişkilerde sıkıntı yaratabileceği ihtimalinin etkili olabileceği iddia edilmiştir. Bu arada Öztoran’un ayrıca

¹⁰⁷ Orhan Tokatlı, **Kırmızı Plakalar: Türkiye’nin Özal’lı Yılları**, Doğan Kitapçılık, İstanbul 1999, s. 49-52.

¹⁰⁸ Milliyet Gazetesi, 18.06.1999.

ekonomi uzmanı olduğunu belirtmesinin de, hükümet çevrelerinde ekonomiyi tek başına yönlendiren Özal'ın kurmayları arasında yadırganan bir husus olabileceği ileri sürülmüştür.¹⁰⁹

Gnkur.Bşk. Org. Necdet Üruğ'un Ağustos ayını beklemeden Temmuz ayında emekli olacağını açıklaması üzerine Turgut Özal'ın, teamüllere göre Üruğ'un yerine Gnkur.Bşk. olması gereken Necdet Öztoran'u engelleme çabasına girdiği, Necdet Üruğ'un görev süresinin bir yıl uzatılarak, Necdet Öztoran'un emekliliğe sevk edilmesi planının yapıldığı iddia edilmiştir. Konuyu Cumhurbaşkanına açan Özal, Üruğ'a görev süresini bir yıl uzatılması teklifini götürdüğünü ancak bu teklifin nazik bir şekilde reddedildiğini aktarmış, Cumhurbaşkanına, Üruğ'dan sonra Gnkur.Bşk. olarak Necip Torumtay'ı görmek istediğini bildirmiştir. Cumhurbaşkanı Kenan Evren, sırada Org. Öztoran olduğunu, kendisinin yapılmaması durumunda sıkıntı olabileceğini belirtmiş, Gnkur.Bşk.lığı makamının görev süresinin üç yıla indirilmesi, Kuvvet Komutanlığı görev süresinin üç yıla çıkarılması önerisinde bulunmuştur. Bunun yapılması halinde Org. Öztoran'un üç yıl Gnkur.Bşk.lığı yaptıktan sonra, Kara Kuvvetleri Komutanı olacak Necip Torumtay'ın Gnkur.Bşk.lığı makamına gelebileceğini belirtmiştir. Ne olursa olsun Org. Öztoran'un Gnkur.Bşk. olmasını istemeyen Özal, Gnkur.Bşk.lığından Org. Üruğ'un görevi Org. Öztoran'a devredeceği devir teslim törenine ait davetiyenin Başbakanlığa ulaşması üzerine, Bakanlar Kurulunu toplamıştır. Burada Necdet Öztoran'un Gnkur.Bşk.lığına atanmasına taraftar olmadığını belirtmiş, Cumhurbaşkanının da Öztoran lehinde ısrarlı olmaması sonucu, Gnkur.Bşk.lığı makamına Org. Necip Torumtay getirilmiş, onurlandırılmak için Necdet Öztoran'a büyükelçilik teklifinde bulunulmuştur.¹¹⁰

3.8. Ekonomi Alanında Gelişmeler

1977-1979 yılları arasında yaşanan ekonomik kriz, 24 Ocak kararları ve 12 Eylül askerî harekâtına mahsus tedbirlerle son bulmuş; işgücü piyasası, ekonomik-dışı, yani askeri, yasal ve idari yöntemlerle disiplin altına alınmıştır. Askeri yöntemler kapsamında, sendikal faaliyetler askıya alınmış, DİSK yöneticileri yargılanmış, grev yasağı konmuştur. 1982 Anayasasının sermaye-emek ilişkilerinde, emek karşıtı hükümlerinin de etkisiyle işgücü piyasası, yasal ve kurumsal yöntemlerle disiplin altına alınmıştır.¹¹¹

¹⁰⁹ Milliyet Gazetesi, 30.06.1987.

¹¹⁰ Orhan Tokatlı, **a.g.e.**, s. 73-82.

¹¹¹ Korkut Boratav, "*İktisat Tarihi (1981-2002)*", Sina Akşin, Bülent Tanör, Korkut Boratav, **a.g.e.**, s. 191.

Bununla birlikte, memur maaşlarında, emekli ikramiyeleri ve kıdem tazminatlarında da gerilemeler gerçekleşmiş, emek aleyhindeki politikalar, sadece örgütlü işçi sınıfına dönük olmamıştır.

Finansal sistem alanında 1980 Temmuzunda vadeli mevduat ve kredi faizleri serbest bırakılmış, bazı bankaların ve faaliyetleri serbest bırakılan bankerlerin başlattığı faiz yarışı, 1982 yılı içinde büyük bir finansal kargaşa ile sonuçlanmıştır. Mevduat sertifikalarını ve holding tahvillerini kendi borç senetleri ile birlikte pazarlayan ve sonunda sadece kasaya giren yeni para ile eski taahhütlerini karşılamak zorunda kalan bankerler, 1982 yılı ortalarında iflas etmişlerdir. Kamuoyuna oldukça tedirgin eden bu çöküş, askeri rejimin hükümetinden Turgut Özal'ın ayrılmasına yol açmıştır. 1983 başında, mevduat faiz oranlarını saptama yetkisi tekrar Merkez Bankasına geçmiştir.

ANAP'ın iktidar olmasıyla, sendika hareketinin yapısındaki zaaf lar ve iç çelişkiler, etkili bir biçimde sömürülmüştür. Tüm sendikalar etkisizleştirilmiş, dolayısıyla 1983-1988 arasındaki reel ücretler, toptan fiyatlar göz önünde bulundurulduğunda %7, tüketici fiyatlar esas alındığında %12 oranında gerilemiştir.¹¹²

1984'lü yıllarda ANAP kontrolüne geçen belediyeler, kentli yoksul kitlelere dönük politikalarda önemli rol oynamıştır. Gecekondu lara yönelik tapu tahsis belgeleri, imar afları, kent planlaması bakış açısından yoksun imar izinleri, kentsel rantların yoksul katmanlara intikal etmesine yol açmıştır. Ücretliye vergi iadesi gibi uygulamalar da, kentli yoksul kitlelerin ekonomik sorunlarının çözümünü, işgücü piyasasının dışına taşımıştır. Sonuç olarak sınıf tabanlı ekonomik taleplere, yani sendikal örgütlenmeye, ücret mücadelesine, köylünün desteklenme taleplerine karşı "kentli", "gecekondu lu" kitleleri tatmin etmeye çalışan bir strateji takip edilmiştir.

Kamu maliyesi bakımından vergi sisteminde değişiklikler yapılmış, 1985 yılı başlarında katma değer vergisi (KDV) kabul edilmiştir.¹¹³ Böylece, Türkiye Vergi Sistemi, gelir vergisine bordro kesintisi ile katılan ücretlilerin ve KDV sayesinde tüketicilerin de katkılarına dayanır bir hal almıştır. ANAP hükümetince, kamu harcamaları kapsamında ise, askeri rejimin sıkı politikaları gevşetilmiş, kamu harcamalarında artışlar olmuştur. Kamu harcamalarındaki artışın en önemli nedenlerinden birini, ANAP'ın kontrolündeki yerel

¹¹² a.g.m., s.192.

¹¹³ Katma Değer Vergisi Kanunu Tasarısının kabul edilmesi ve kanunlaşma süreci hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem XVII, Yasama Yılı 2, Cilt 7, 17'nci Birleşim, 25.10.1984.

yönetimlere büyük kaynak aktarılmasına imkân veren yasal düzenlemeler, diğerini de, haberleşme ve enerji gibi altyapıya dönük kamu yatırımları teşkil etmiştir. Kamu açıklarının finansmanında, iç borçlanma önem kazanmış, hazine, bankalara belli aralıklarla tahvil ve bono satmaya başlamış, bu da Hazine ile bankalar sistemi arasında duyarlı dengeler oluşmasına neden olmuştur.¹¹⁴

Dış ekonomik ilişkiler açısından, ithalatta miktar kontrolleri (kota) bu dönem içinde önemli ölçüde kaldırılmış, gümrük tarifeleri indirilmiş, yerli sanayi için gerçekleşen ortalama koruma oranı hafiflemiştir. Yaygınlaşan ve keyfi özellikler de taşıyan ihracat teşvikleri, “hayali ihracat” skandallarına yol açmıştır. Ayrıca döviz kontrollerinin hafiflemesi, bankaların ve firmaların yurt dışında, bireylerin de yurt içinde döviz tutmalarına izin verilmiştir.

Sonuç olarak 1980 sonrasında faiz oranları bazen Merkez Bankasına, bazen bu konuda serbest bırakılan bankalar tarafından belirlenmiştir. IMF ve Dünya Bankasının telkinleri sonucu yürütülen bu faaliyetler, 1982’de bankerlerle birlikte birkaç küçük bankanın batmasına neden olan finansal istikrarsızlık ve çöküntüyü de beraberinde getirmiştir.

3.9. Eğitim Alanında Gelişmeler

4 Kasım 1981 tarihli ve 2547 sayılı Yükseköğretim Kanununun çıkarılmasının ardından, 1982 Anayasasının 130 ve 131’inci maddeleri ile Yükseköğretim Kurulu, anayasal bir organ olarak tanımlanmıştır. Buna göre Yükseköğretim Kurulu; yükseköğretim kurumlarının öğretimini planlamak, düzenlemek, yönetmek, denetlemek, yükseköğretim kurumlarındaki eğitim-öğretim ve bilimsel araştırma faaliyetlerini yönlendirmek maksadıyla kurulmuştur.¹¹⁵

28 Mart 1983 tarih ve 2809 sayılı kanunla yasa metnine dönüşen 41 sayılı kanun hükmünde kararname ile yeni üniversiteler kurulmuş, Harp Okullarıyla polis teşkilatına bağlı okullar dışında kalan tüm devlet akademileri, eğitim enstitüleri ve yükseköğretim okulları, meslek yüksekokulları ve konservatuarlar, çeşitli üniversitelere bağlanmıştır. Bu dönemde

¹¹⁴ *a.g.m.*, s.194.

¹¹⁵ Kemal Gürüz, **Yirmi Birinci Yüzyılın Başında Türk Millî Eğitim Sistemi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s.74; 1982 Anayasasında, eğitimle ilgili diğer maddeler; ilköğretimin zorunlu ve parasız oluşu ile ilgili 42’nci maddedeki hüküm; din kültürü ve ahlak öğretiminin ilk ve orta öğretimde zorunlu olmasıyla ilgili 24’üncü maddedeki hükümdür. Ayrıca 58’inci madde de devletin, gençlerin, müspet ilim ışığında, Atatürk İlke ve İnkılapları doğrultusunda, ülkenin ve milletin bütünlüğünü ortadan kaldırmayı amaç edinen görüşlere karşı yetişmelerinin sağlanmasına yöneliktir. Bkz. Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi, Alfa Yayınları**, 8. Baskı, İstanbul 2001, s. 375.

mevcut 19 üniversiteye ek olarak, yeni kurulan Antalya'da Akdeniz, İzmir'de Dokuz Eylül, Ankara'da Gazi, İstanbul'da Marmara, Edirne'de Trakya, İstanbul'da Mimar Sinan, Van'da Yüzüncü Yıl, İstanbul'da Yıldız Teknik Üniversiteyle, Türkiye'deki üniversite sayısı 27'e yükselmiştir.¹¹⁶

2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu ile getirilen yeniliklerden biri, kâr amacı gütmeyen vakıf yükseköğretim kurumları kurulmasına imkân tanınmasıdır. 17 Ağustos 1983'te çıkarılan 2880 sayılı kanundaki 14 maddeyle, vakıfların kuracağı yükseköğretim kurumlarına ilişkin usul ve esaslar tespit edilmiştir. Müteakiben 20 Ekim 1984'te, Türkiye'nin ilk vakıf üniversitesi olan Bilkent Üniversitesi kurulmuş, Ekim 1986'da faaliyete geçmiştir.

27 Haziran 1987 tarih ve 3389 sayılı yasayla, ODTÜ'ye bağlı olarak faaliyet gösteren birimler, Gaziantep Üniversitesine dönüştürülmüş, Türkiye'deki üniversite sayısı 28'e yükselmiştir.

Türk Yükseköğretim Sisteminde yıllara sâri öğrenci durumu ise şu şekildedir: 1983-1984 yıllarında toplam öğrenci sayısı 335.715, 1984-1985 yılları arasında 417.341, 1985-1986 yılları arasında 469.922, 1986-1987 yılları arasında 505.091'dir.

Okul öncesi, ilk, orta ve Yükseköğretim ile birlikte toplam öğrenci sayısındaki gelişmeler ise şöyledir: Toplam öğrenci sayısı 1979-1980 döneminde 8.119.601 iken, 1984-1985 yılları arasında 9.671.596, 1989-1990 döneminde ise 11.113.900'dür.¹¹⁷

3.10. Sağlık Alanında Gelişmeler

Sağlık alanında gelişmeler incelenecek olursa, 1983-1987 yılları arasında sağlık personeli başına düşen kişi sayısı hekimler için 1983 yılında 1.484, 1984 yılında 1.435, 1985 yılında 1.381, 1986 yılında 1.385 ve 1987 yılında 1.354'tür.

Aynı yıllara denk gelen diş hekimleri başına düşen kişi sayısı 1983 yılında 6.116, 1984 yılında 6.033, 1985 yılında 6.057, 1986 yılında 6.116 ve 1987 yılında 6.120'dir.

Diş hekimlerinde sayı ise; 1983'te 7.763, 1984'te 8.133, 1985'te 8.305, 1986'da 8.410 ve 1987'de 8.589'dur.

¹¹⁶ a.g.e., s.75.

¹¹⁷ a.g.e., s.94-96.

Sağlık personeli açısından ortaya çıkan sonuç şudur: Hekim sayısı 1983'te 32.263, 1984'te 34.195, 1985'te 36.427, 1986'da 37.142 ve 1987'de 38.829'dur.

Eczacı başına düşen kişi sayısı 1983 yılında 4.152, 1984 yılında 4.235, 1985 yılında 4.336, 1986 yılında 3.998 ve 1987 yılında 3.846'dır.

Eczacı personelin sayıları da; 1983'te 11.527, 1984'te 11.586, 1985'te 11.602, 1986'da 12.866 ve 1987'de 13.668'dir.¹¹⁸

---

¹¹⁸ www.tuik.gov.tr/veribilgi.do?tb_id=6&ust_id=1, (27.12.2010); Türkiye Cumhuriyeti 45'inci Hükümetine ait "Hükümet Programı"nda belirtilen sağlık hedefleri için bkz. <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP45.htm>. (27.12.2010)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

XVII. DÖNEM TBMM'NİN DIŞ POLİTİKA GELİŞMELERİ

4.1. 1980'li Yıllara Girilirken Uluslararası Ortam

1980'li yılların uluslararası ortamı, bir önceki dönemin “detant” havasını sarsacak olaylarla başlamış, 1979'da İran'daki rejim değişikliği, ülkenin ABD ile ilişkilerini gerginleştirmiş, 27 Aralık 1979'da Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali, Kasım 1980'de gerçekleşen başkanlık seçimlerini Ronald Reagan'ın kazandığı ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki yumuşamayı ciddi bir biçimde aşındırmıştır.¹¹⁹

Bunlar içinde Soğuk Savaşın yeniden alevlenmesi olarak değerlendirilen Afganistan'ın işgali, Türkiye'de kaygı yaratmış, Sovyetlerle olan ilişkileri olumsuz etkilemiş, Ankara'nın Washington ile olan ilişkilerinin tekrar gelişmesine yol açmıştır. Keza 1980'de patlak veren İran – Irak Savaşında Türkiye taraf tutmamış, savaşın başlangıcından itibaren aktif bir tarafsızlık politikası izlemiştir.¹²⁰

4.2. 12 Eylül Askerî Müdahalesi Sonrasındaki Dış Politika Gelişmeleri

4.2.1. Millî Güvenlik Siyaseti Belgesi

1980'li yıllarda Türkiye, iç tehditlerini yazılı hale getirmeksizin bertaraf etmeye devam ederken, dış tehditlerini *Millî Güvenlik Siyaseti Belgesi* ile yazılı devlet politikası haline getirmiştir. 1983'te başlatılan ve üç yıl süren bir çalışma sonucu 1 Temmuz 1986'te Genelkurmay'ın onayından çıkmış olan “Millî Güvenlik Siyaseti Belgesi”nde Yunanistan, Türkiye açısından Sovyetler Birliği'nden daha yakın tehdit olarak görülmüştür. Yunanistan'ın getirdiği tehdit “Anadolu istilasını” şeklinde değil, Ege'de statükoyu değiştirme olasılığına göre nitelendirilmiştir. Tehdit sıralamasında ikinci sırayı Varşova Paktı almış, Varşova Paktı ile

¹¹⁹ Nevin Yurdsever Ateş, “Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası ve Hükümet Programları”, İdris Bal (Ed.), **21. Yüzyılda Türk Dış Politikası**, 2. Baskı, Nobel Basımevi, Ankara 2004, s. 45.

¹²⁰ Seyfettin Erol, “1971-1980 Dönemi Türk Dış Politikası”, Adem Çaylak ve diğerleri (Ed.), **a.g.e.**, s. 535-536.

ilişkiler, NATO Savunma Stratejisi çerçevesinde değerlendirilmiştir. Şam'ın bir zamanlar Ermeni, bu dönemde de Kürt örgütlere, kamp, silah gibi destek verdiği yolundaki istihbarat doğrultusunda Suriye, tehdit sıralamasında üçüncü sırayı almıştır. Tehdit değerlendirmesinin dördüncü sırasını İran ve Irak oluşturmuştur. Irak ile sorunun, İran-Irak Savaşının da etkisiyle, kendisinin de kontrol edemediği Kürt örgütlerden kaynaklandığı değerlendirilmiştir. Türkiye'nin dış politikası, esas olarak bu tehdit değerlendirmelerine göre şekillenmiştir.¹²¹

4.2.2. Arap Ülkeleriyle İlişkilerin Gelişmesi

İç istikrara önem verilip, dış gelişmelerde belirli bir durgunluk yaşanan 1980-1983 dönemi içerisinde; 12 Eylül 1980 askerî müdahalesiyle demokrasinin kesintiye uğraması sonucu her ne kadar Avrupa Konseyi, Türkiye'yi üyelikten ihraç etmemiş de olsa, ilişkiler olumsuz etkilenmiştir. Yine bu dönemde Türkiye'nin Arap ülkeleri ile iktisadi alanlarda ilişkileri gelişme göstermiş, İsrail ile diplomatik ilişkiler 2'nci Kâtip seviyesine indirilmiş; İslam ülkeleri ile artan yakınlaşma, Ocak 1981'de Suudi Arabistan'ın Taif kentinde yapılan İslam ülkeleri III. Zirve Toplantısına ilk defa Başbakan düzeyinde katılım ile devam etmiştir.¹²²

Türkiye'nin 1980'li yıllarda özellikle petrol sıkıntısı nedeniyle Suudi Arabistan başta olmak üzere Orta Doğu ülkelerine yaklaşması, 1980'li yıllara has bir politika değildi. Türkiye'nin Orta Doğuya yönelişinde şu süreçlerin etkisi olmuştur: 1962 Küba Krizinin

¹²¹ Kemal Çiftçi, **Türk Dış Politikası**, Siyasal Kitabevi, Ankara 2010, s. 294; Türkiye 12 Eylül'den önce, dışarıdan gelen doğrudan saldırılarla değil, daha çok içeriden çökertilmeye çalışılmıştır. Ancak artık düzenli orduların karşı karşıya gelmeleri ile savaşa tutuşmaları olaylarına giderek daha az rastlanılmaktadır. Ülkeler, doğrudan değil, dolaylı yollarla ele geçirilmeye çalışılmaktadır. Devletler, bilinegelen klasik saldırı tanımı içine girmeyen yöntemlerin kullanılmasıyla saldırılara hedef olabilmektedir. Dolayısıyla, böylesi bir dünya ortamında tehdit algılamasının doğru olarak belirlenmesinin önemi çok büyüktür. Bkz. Mehmet Gönübol, *"1983-1990 Dönemi: Türkiye'nin 1980'li Yıllardaki Dış Politikasının Bir Değerlendirmesi"*, Mehmet Gönübol ve diğerleri, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, Siyasal Kitabevi, 9. Baskı, 1996 Ankara, s. 631.

¹²² İlk defa 1969'da Mescid-i Aksa yangını sonrasında Rabat'ta toplanan İslam Zirvesi, 1974'te Lahor'da toplanmıştır. Taif'teki III. Zirve, 24-28 Ocak 1981 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Zirveye İran, tüm davet çabalarına karşın, Irak'ın devlet başkanı düzeyinde katılmasını protesto ederek katılmamıştır. Zirvede; Afganistan, Ortadoğu-Kudüs sorunu, İran-Irak Savaşı, İslam ülkeleri arasındaki ekonomik, kültürel, siyasi, ticari işbirliğinin artırılması konuları ana maddeler olarak ele alınmıştır. Başbakan Bülend Ulusu zirve sonrasında yurda dönüşünde; her islam konferansında olduğu gibi bu defa da Türkiye'nin, Anayasası ve dış politika ilkeleri çerçevesinde kalan kararlara katıldığını, konferansta şeriata dayalı bazı kurum ve politikaların uygulanması gibi anayasada laiklik ilkesine uymayan kararlarla ilgili olarak genel bir çekince koyduklarını söylemiştir. Bkz. Milliyet Gazetesi, 30.01.1981; Temel organları arasında; Kral, Devlet ve Hükümet Başkanları düzeyinde katılım olan "İslam Zirve Konferansı", "Dışişleri Bakanları Konferansı", "Genel Sekreterlik" ve "Uluslararası İslam Adalet Divanı" olan "İslam Konferansı Örgütü (İKÖ)" hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Muhittin Ataman, *"İKÖ: Müslüman Ülkelerin Birleşmiş Milletleri"*, Şaban H. Çalış, Birol Akgün, Önder Kutlu (Ed.), **Uluslar arası Örgütler ve Türkiye**, Çizgi Kitabevi, Konya 2006, s. 585-617.

çözümü, Türkiye üzerine yapılan bir pazarlık sonucu gerçekleşmiştir.¹²³ Ardından Kıbrıs'taki 1963 olaylarıyla başlayan Rumların Türklere karşı giriştiği toplu yok etme politikasına karşı uluslararası ortamda çözüm bulunamamış, Batı, soruna Yunanistan'ın gözüyle bakan bir yaklaşım sergilemiştir. Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale etmek istemesine karşı, ABD Başkanı Johnson tarafından İnönü Hükümetine 1964 Haziranında meşhur "Johnson Mektubu" gönderilmiştir. "Detente"nin etkisiyle blok üyesi ülkeler, göreceli de olsa serbest hareket etme olanağına sahip olmuşlardır. Tüm bu gelişmeler sonucu Türkiye, 1967 ve 1973 Arap-İsrail savaşlarında Arapları destekleyici tarzda bir politika izlemiştir. Benzer şekilde, 1974 Temmuzundaki Kıbrıs harekâtının sonrasında Batılı ülkelerin Türkiye karşıtı bir tutum almaları; 1975'te Türkiye ile ABD arasında soğuk ilişkiler döneminin başlamasına neden olan ambargonun gündeme gelmesi, Türkiye'nin Orta Doğu ülkelerinin yanı sıra SSCB ile ilişkilerine de daha fazla önem vermesine yol açmıştır. Türkiye, özellikle 1973 petrol ambargosu ve fiyat artışlarından olumsuz etkilenmiş, Batıdan gelen askeri ve ekonomik yardım kesintiye uğramıştır. Türkiye, bu durumda Orta Doğu ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmenin kendisine sağlayacağı ekonomik çıkarları dikkate almıştır.¹²⁴

4.2.3. Yunanistan'ın NATO Askerî Kanadına Dönmesi

Türkiye ile Yunanistan'ın tarihten kaynaklanan sebeplerle eski rakipler olması ve acı bir tarihi mirastan kaynaklanan geleneksel güvensizlik, iki ülke arasındaki ilişkileri ve liderlerin uyuşmazlıklar karşısında gösterdikleri tepkileri derinden etkilemiştir.¹²⁵

12 Eylül 1980'in hemen ardından Türkiye'nin, Yunanistan'ın NATO askerî kanadına dönüşünü Rogers Planı çerçevesinde veto etmemesi, Türk – Yunan ilişkilerini yumuşatmamış,

¹²³ Sovyetlerin Küba'ya yerleştirdikleri füzeleri çekmesine karşılık, ABD'nin de Türkiye'deki Jüpiter füzelerini söktürmesiyle, siyasi tarih açısından yumuşamanın başlangıcı kabul edilen bir süreç oluşmuştur. Füzelerin sökülmesinin ardından ABD-SSCB arasında kırmızı telefon hattı tesis edilmiş, Nükleer Denemelerin Yasaklanması Antlaşması imzalanmış, 1975 Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansına gidecek olan yumuşama süreci hızlanmıştır. Füzelerin sökülmesiyle ilgili gelişme Türk kamuoyunda, "ABD'nin istediği zaman Türkiye'nin güvenliğini tehlikeye atacak kararlar almaktan çekinmeyeceği" şeklinde düşünceye yol açmıştır. Böylece Türkiye'nin Sovyetler karşısındaki güvenliği, ABD'nin kendi güvenliği uğruna hiçe sayılmıştır. Bkz. Ertan Yıldız, **XIII. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi (1965-1969)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, HÜAİTE, Ankara 2006 s. 125-126.

¹²⁴ Tayyar Arı, "Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Orta Doğu Politikasının Analizi ve İlişkileri Belirleyen Dinamikler", İdris Bal, **a.g.e.**, s. 667-699.

¹²⁵ Tözün Bahçeli, "*Türkiye'nin Yunanistan Politikası*", Alan Makovsky, Sabri Sayarı (DrI.), **Türkiye'nin Yeni Dünyası – Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri**, 1. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul 2002, s. 181.

Ekim 1980’de PASOK lideri Andreas Papandreu’nun iktidara gelmesiyle Türkiye’ye karşı sert politik önlemler gündeme gelmiştir.¹²⁶

1981 yılından itibaren, Yunanistan’ın Türkiye’ye karşı izlemeye başladığı politikanın iki temel ilkesi, “Gerginlik” ve “Kriz” olmuştur. Papandreu’nun dış politikasını tamamen Türk düşmanlığı üzerine kurması; kendisine göre Yunanistan için büyük tehdit ve tehlikenin kuzeyden, yani Sovyet Blokundan değil; doğudan yani Türkiye’den geldiğini iddia etmesi, takip ettiği gerginlik ve kriz politikasının en büyük kilometre taşlarını oluşturmuştur.¹²⁷

4.3. I. Özal Hükümeti Programının Dış Politika Hedefleri

45. Dönem Hükümetine ait program, Cumhurbaşkanı Kenan Evren’in hükümeti kurmakla görevlendirdiği Turgut Özal tarafından TBMM’de okunmuş, dış politika hedefleri şu şekilde belirtilmiştir:

Ülkenin güvenliğinin korunması için bütün ülkelerle ve Türkiye’nin komşuları ile her alanda işbirliğinin geliştirilmesi, Özal Hükümetinin dış politikasının temel hedefi olarak açıklanmıştır. Hükümetlerinin, Türkiye’nin haklarını ve yüksek menfaatlerini ısrarla takip edeceğini, geleneksel Atatürkçü dış politikamızı devam ettireceğini ve daha ileri götüreceğini ifade eden Turgut Özal, NATO üyeliğimizin, bölge ve dünya barışının idamesinde bir denge unsuru olduğunu belirtmiştir. ABD ile ilişkileri dostluk, ittifak bağları ve karşılıklı menfaatlere dayalı olarak sürdürmeyi ve geliştirmeyi öngördüklerini açıklamış; Avrupa ülkeleriyle ilişkileri karşılıklı anlayış, işbirliği ve hak eşitliği esaslarına uygun biçimde geliştirme arzusunda olduklarını belirtmiştir. 6 Kasım seçimleriyle Türkiye’nin demokratik rejime bağlılığının ispat edildiğini, Avrupa Konseyi ilişkilerinin de normalleşmemesi için hiçbir sebep kalmadığını; o zamanki adıyla Avrupa Ekonomik Topluluğu ile ilişkilerde esas hedefin tam üyelik olduğunu ifade etmiştir. Batı ile Ortadoğu arasında köprü teşkil eden

¹²⁶ Türkiye; Albaylar Cuntası döneminde, Kıbrıs Barış Harekâtı nedeniyle NATO’nun askerî kanadından çekilen Yunanistan’ın geri dönmesini, NATO Başkomutanı Orgeneral Rogers’ın hazırladığı ve kendi adıyla anılan plan uyarınca veto etmemiştir. Ancak Yunanistan, Papandreu’nun başbakan olmasından sonra bu planın kendisini bağlamadığını açıklamıştır. Rogers Planı, uluslararası politikada “ahde vefasızlığın” en temel örneklerinden biri olarak yerini almıştır. Bkz. Ertuğrul, **a.g.e.**, s. 141,142 ; Dış Politika sorunlarının öteki yönlerinin yanında, askerî boyutunun özel bir ağırlık kazanması, kararların doğruluğunun sağlık derecesini azaltabilmektedir. Örneğin Kenan Evren’in Rogers Planı adı altında Yunanistan’ın NATO Askerî kanadına dönmesini kabul etmesi, buna karşılık bu plan çerçevesinde Yunanistan’ın Türkiye’ye karşı Ege ile ilgili taahhütlerini yerine getirmemesiyle, Türkiye elindeki kozu, bu devlete karşılıksız olarak kaptırmıştır. Dolayısıyla dış politika sorunlarının sadece askerî boyutu değil; siyasi, ekonomik, hukuki ve sosyal yönleri de hesaba katılmalıdır. Bkz. Mehmet Gönübol, “*a.g.m.*”, Mehmet Gönübol ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 626.

¹²⁷ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi**, Alkım Yayınevi, 16. Baskı, İstanbul 2007, s. 955.

coğrafi mevkiimizin, müşterek tarih ve kültür mirasımızın önemini vurgulayan Turgut Özal, Türkiye'nin İslam ülkeleriyle yakın ilişki kurması gerektiğine dikkat çekmiştir. Arap ve İslam ülkeleriyle mütakabiliyet (karşılıklık) esasına dayanan iyi ilişkiler geliştirmek için çaba harcanacağını söylemiş; dost ve kardeş İran ve Irak arasındaki savaşın bir an önce bitmesini arzuladıklarını belirtmiştir. Komşularımız ve Doğulu ülkelerle ekonomik işbirliğini, teknik ve ticari temasları, toprak bütünlüğüne saygı, içişlerine karışmama ilkeleri çerçevesinde, karşılıklı menfaatlere uygun şekilde artırmak istediklerini ifade etmiştir. O zamanki adıyla kuzey komşumuz Sovyetler Birliği ile karşılıklı haklara saygı, yapıcı bir işbirliği içinde istikrarlı ilişkiler sürdürmek istediklerini açıklamış; Yunanistan'a dostluk eli uzattıklarını, iki ülke arasındaki husumet ve ihtilafların ortadan kaldırılması inancında olduklarını belirtmiştir. Kıbrıs Türk halkının, kendi kaderini tayin hakkını bağımsız bir Cumhuriyet kurma istikametinde kullanmaya mecbur bırakıldığını, ancak federal bir çözüm yolunun kapanmadığını söylemiştir. Milletlerarası terörizmin ve onun bir parçası olan Ermeni cinayet şebekeleriyle daha iyi bir şekilde mücadele için bütün imkanların seferber edileceğini belirten Özal, bu alanda devletler arası işbirliğini ve koordinasyonun artırılması maksadıyla ikili ve çok taraflı münasebetlerde ve milletlerarası kuruluşlarda konunun yakından takipçisi olacaklarını vurgulamıştır.¹²⁸

Yukarıda Hükümet Programında açıklanan hususlar ve II. Özal Hükümeti dönemindeki faaliyetler, Turgut Özal'ın izlediği dış politikaya genel hatlarıyla şu şekilde yansımıştır:

Turgut Özal'ın izlediği dış politikanın temel parametrelerini, kendisinin kişiliği ve fikirleri, Türkiye'nin geçirmiş olduğu ekonomik, siyasi ve sosyal dönüşüm, dünyadaki değişim faktörleri şekillendirmiştir. Çok yönlü bir kişiliğe ve büyük bir özgüvene sahip olan Özal, Türkiye'nin kalkınması için Amerikan modelini benimsemiş, dış politikada da ABD ile birlikteliği samimi olarak savunmuş, dış politikada ABD politikalarına uyumlu bir Türkiye'nin kazançlı çıkacağını ileri sürmüştür. Turgut Özal'ın dış politikaya "ekonomi gözlüğü" ile bakması, kendisinin izlediği dış politikayı, önceki politika hedeflerinden ayıran bir diğer özelliktir. Kendisine göre Türkiye öncelikle bölgesinde ekonomik işbirliğini geliştirmeli, karşılıklı bağımlılığı artırmalı, böylece çatışma risklerini en aza indirmelidir. Bürokrasi karşıtı bir devlet anlayışıyla, devlet mekanizmasının boşluklarından yararlanmış, protokol kurallarını zorlamış, çoğu kez bürokrasiyi by-pass etmiş, Amerikan Başkanlık

¹²⁸ <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP45.htm>, (13.12.2010)

Sistemini savunmuş ve bunun Türkiye’de uygulanmasını istemiştir. Dünyadaki değişimin sonucu hızla karşılıklı bağımlılığın arttığı bir dünyada Türkiye’nin genişleyen dış siyasi, insani ve ekonomik bağları nedeniyle, Türkiye’yi uluslararası sistemin önemli bir parçası haline getirme çabası içinde bulunmuştur.¹²⁹

4.4. Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması ve 7/10 Oranı

29 Mart 1980’de imzalanan Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (SEİA), 1980-1990 arasındaki Türk-Amerikan ilişkilerinin önemli bir tartışma konusunu teşkil etmiştir. 5 yıl için imzalanan 9 maddelik esas anlaşma ile 3 tane tamamlayıcı anlaşmadan meydana gelen SEİA’ya, EK olarak 7 adet tesis anlaşması da dahil edilmiştir. Sinop, Pirinçlik (Diyarbakır), İncirlik (Adana), Şahintepe (Gemlik), Elmadağ (Ankara), Karataş (Adana), Mahmurdağ (Samsun), Alemdağ (İstanbul), Kürecik (Malatya), Belbaşı (Ankara), Kargaburun (Tekirdağ), anlaşma EK’inde bulunan bahse konu tesisleri oluşturmuştur.¹³⁰

Ancak bu anlaşmanın uygulanması Türkiye’yi tatmin etmemiştir. Bunun birinci nedeni, iki ülkenin savunmak zorunda oldukları yüzölçümlerini ve nüfus miktarlarını göz önünde bulundurmadan ABD’nin, Yunanistan ve Türkiye’ye yaptığı sırasıyla 7/10 oranı uygulaması olmuştur. ABD Hükümeti, sanki 7/10 oranı çok adil ve asla değişmez bir kuralmış gibi, bu orana sınıksız bağlanmaktan geri kalamamıştır. Türkiye’yi tatmin etmeyen ikinci husus, bu anlaşmanın bir savunma anlaşması olmasına rağmen, ABD Kongresinin, bu anlaşmanın uygulanmasına Kıbrıs sorunu, Ermeni sorunu, insan hakları gibi savunma ile hiçbir ilgisi olmayan konuları karıştırması olmuştur.¹³¹

Savunma konularının dışında, ekonomik işbirliği konularının uygulanmasında da sorunlar baş göstermiştir. Bunu, 19 Kasım 1985 tarihinde Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu, “ABD ile ticaretimizde de sorunlar vardır. Bu ülkeden yaptığımız 1,2 milyar dolar civarındaki ithalata karşılık, ABD’ye ihracatımız 400 milyon doları aşmamaktadır. Bu durumun esas nedeni, ABD’nin tekstil ve demir çelik gibi başlıca ihraç ürünlerimize uyguladığı engellemelerdir. ABD’nin savunduğu serbest ticaret anlayışı ile bağdaşmayan bu

¹²⁹ Sedat Laçiner, “Turgut Özal Dönemi Türk Dış Politikası (1983-1993)”, Adem Çaylak ve diğerleri (Ed.), **a.g.e.**, s. 603-619.

¹³⁰ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 967. 1978 yılı öncesinde, ABD dış askeri yardımlarının mahiyeti ve ABD’nin bu kanal ile Türk Dış Politikasını kontrol altında tutma isteği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sezai Orkunt, **Türkiye-ABD Askeri İlişkileri**, Milliyet Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1978.

¹³¹ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 965-967.

engellemeler, netice itibarıyla Türkiye'nin ithalat potansiyelini ve büyük projeleri finansa etme gücünü sınırlamaktadır. Aynı şekilde, savunmasına tahsis edebileceği imkânlar üzerinde de kısıtlayıcı bir rol oynamaktadır.” şeklinde ifade etmiştir.¹³²

Dolayısıyla SEİA'nın ekonomik işbirliği konusuna ayrı olarak yer vermesine karşın ABD, Türkiye ile arasındaki ticareti dengeli bir şekilde sokmak konusunda herhangi bir çaba göstermemiş, Türk tekstil ihracatına kota uygulaması rahatsızlık yaratmıştır.

Bununla birlikte, SEİA'nın 5 yıllık geçerlilik süresinin 18 Aralık 1985'te dolacak olması üzerine, SEİA'nın ilk 5 yıllık süresinin sona ermesinden üç ay önce, 17 Eylül 1985 tarihinde, Türkiye tarafından SEİA'nın yeniden düzenlenmesine ilişkin ABD yöneticilerine çağrıda bulunulmuştur. Anlaşmanın ilk beş yıllık süreci içinde uygulamadan doğan sıkıntılar, ABD tarafının başlaması beklenen görüşmelerde yapıcı bir yaklaşım izlemesi beklentisi de, ABD tarafına resmi olarak duyurulmuştur. Bir buçuk yıl kadar uzun bir süreyi alan görüşmeler sonucunda 12 Aralık 1986'da, SEİA'nın 1990 yılına kadar uzatılmasını öngören EK Mektup taraflar arasında imzalanmıştır. Ancak mektup; çok genel ifadelerin yer aldığı, Amerika bakımında yeni bir taahhüdü içermeyen, Türkiye'nin şikâyetlerine cevap vermeyen hususları içermiştir. Üstelik mektup, Meclis'ten geçirilmeden imzalanmış, ABD'nin yükümlülüğü sadece hükümet düzeyinde kalmış, TBMM adeta tasdik mercii olarak görülmüş, hukuki açıdan bir anlaşma metni ile aynı sağlamlıkta olmayan hükümetin vaatlerini içermiştir.¹³³

SEİA kapsamında genel resme bakıldığında ortaya çıkan manzara şu şekilde özetlenebilir: Afganistan'ın Sovyetler tarafından işgali, İran'da rejim değişikliği, İran-İrak Savaşı, ABD ile Türkiye'nin yakınlaşmasını sağlayan hususlar olmuştur. Türkiye'nin içinde bulunduğu coğrafyanın daha da önem kazanması, özellikle Körfez bölgesinde olağanüstü bir duruma karşı, güçlendirilmiş Amerikan üsleriyle Anadolu'da bir altyapının oluşturulması, ABD açısından ön plana çıkan hususlar olmuştur. Özal Hükümeti, SEİA'dan memnun olmamasına, ABD'nin ilgisizliğine rağmen EK Mektubu uygulamaya sokmuş, ABD ile çok yakın ve samimi ilişkilere sahip iki ülke görünümü vermeye özel önem göstermiştir.¹³⁴

¹³² Sibel Kavuncu, **Turgut Özal'ın Başbakanlığı Döneminde Türkiye-ABD İlişkileri**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İÜSBE, İstanbul 2006, s.153-154.

¹³³ a.g.t., s. 158-165.

¹³⁴ a.g.t., s. 176-178.

4.5. Yunanistan'ın Ege Denizi'nde Yarattığı Gerginlikler

Yunanistan'ın, Türkiye'ye karşı izlediği “Gerginlik” ve “Kriz çıkarma” olarak özetlenebilecek politikasının ardından Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilk büyük kriz, 1984 Ağustosunda patlak veren Limni Krizi olmuştur. NATO Başkomutanı General Rogers'ın kuzey Ege'de Sovyetlere karşı bir savunma hattı kurmak istemesi, Lozan Antlaşması ile gayri askerî hale getirilmiş Limni adasında üsler kurma peşinde koşması ve Papandreu'nun buna dört elle sarılması, Türk-Yunan gerginliğine sebep olmuştur. NATO genel sekreteri ile Başkomutan, bu planı kabul ettirmek için Türkiye'ye baskı yapmışlar; ancak Türkiye'nin Limni'nin silahlandırılmasına şiddetle karşı çıkması üzerine plan yürürlüğe girmemiştir.¹³⁵

Keza Yunanistan, 1985 Ocak ayında Atina'yı ziyaret eden Amerikan Kongre heyetine, Yunanistan'ın Amerika ile münasebetlerinin, bazı konularda ABD'nin Türkiye'yi ikna ettiği zaman düzeleceğini bildirmiş, bunları da şöyle sıralamıştır:

- Ege'nin hava savunmasının sorumluluğunun tamamen Yunanistan'a ait olduğu kabul edilmelidir.
- Yunanistan'ın Ege'de 10 millik hava sahası kabul edilmelidir.
- Yunanistan'ın Limni'yi silahlandırma hakkı (!), Türkiye ve NATO tarafından kabul edilmelidir.
- Ege üzerindeki milletlerarası hava sahası içinde uçan Türk askerî uçakları, Atina FIR'ına haber vermelidir.¹³⁶

Böylece Papandreu, Ege Denizini tamamen Yunanistan'ın kontrolü altına sokmak, yani burasını bir Yunan Denizi haline getirmek istemiştir.

¹³⁵ NATO'nun 17 Eylül 1984 tarihinde Ege Denizinde başlatacağı, Türkiye, İtalya, ABD, İngiltere ve Portekiz'in de iştirak edeceği “kararlılık gösterisi” tatbikatına, Yunan hükümeti katılmayacağını açıklamıştır. Yunan hükümet sözcüsü, “NATO tarafından Limni adası tatbikata konuluncaya, Atina FIR hattı ile ulusal hava sahasına saygı duyuluncaya kadar Ege'deki bu durumun süreceğini açıklamıştır. Bkz. 19.08.1984 tarihli Milliyet Gazetesi; NATO Avrupa Kuvvetleri Komutanı General Rogers, uzun bir aradan sonra ilk defa Yunan basınına verdiği demeçte ise; Ege'de durumu Yunanistan'ın bozduğunu, Türk tehdidine karşı NATO'nun güvence vermesi gibi bir durumun söz konusu olmayacağını, zira NATO'nun müttefik ülkeleri birbirinden korumak için değil, ortak Sovyet tehdidine karşı koymak için kurulduğunu belirtmiştir. Türk boğazlarından gelecek veya Akdeniz'den Karadeniz'e çıkacak Sovyet kuvvetlerine engel olunması gerektiğini belirten Rogers; Limni'nin silahlandırılması veya silahlandırılmaması sorununu NATO'nun çözemeyeceğini, bunun iki ülke tarafından ikili temaslarla çözülebileceğini ifade etmiştir. Yunanlı gazetecinin, “Yunanistan, adaların hava sahasının 1974 öncesindeki gibi 10 mil olarak tanınmasını istiyor” sorusuna, “1974 öncesini unutun. O yıl Yunanistan, kuvvetlerini NATO'dan geri çekti. 1980'de yeniden geriye gelmelerini sağlayacak bir yol bulduk.” şeklinde yanıt vermiştir. Bkz. Milliyet Gazetesi , 20.03.1984.

¹³⁶ Armaoğlu, a.g.e., s.

Kıbrıs'ta ise “federal sistemi” değil, adayı tamamen Rumların egemenliği ve kontrolü altına sokacak “üniter”bir Kıbrıs çözümünden yana olmuş, adada Rum çoğunluğunun yönetimine dayanan bir Kıbrıs peşinde koşmuştur.

6 Kasım 1983'te Turgut Özal liderliğindeki ANAP hükümeti, içeride tam anlamı ile liberal ekonomi uygularken, Türkiye'nin dış politikasını da tamamen ABD'ye dayandırmıştır. Özal'ın, Papandreu'nun “sorun çıkarma” ve “gerginlik yaratma” politikasına karşı uyguladığı “dostluk eli” politikası hiçbir sonuç vermemiştir.¹³⁷

Türkiye ile Yunanistan arasındaki bir diğer büyük kriz, Yunanistan'ın milletlerarası sularda petrol arama yönünde başlattığı girişim nedeniyle patlak vermiştir. Türkiye'nin Kuzey Kıbrıs'taki “işgal kuvvetleri” olarak nitelenen Türk askerini geri çekmesi, Ege'deki iddialarından vazgeçmesi gibi isteklerde bulunan Yunan hükümeti; 6 Mart 1987'de kabul ettiği bir kanunla, bir milletlerarası konsorsiyoma kuzey Ege'de Taşoz Adası açıklarında petrol arama izni vermiştir. Buna karşılık Türk Hükümeti, 25 Mart 1987'de, TPAO'ya, Midilli-Limni-Semadirek üçgenindeki milletlerarası sularda petrol arama izni vermiş; bunun üzerine Türkiye'nin Yunanistan'ın kıta sahanlığına el attığını ileri süren Papandreu anlamsız tepkiler vermiş, hatta 27 Mart 1987 tarihli konuşmasında, “Türkiye, bu saldırganlık hareketlerine devam ederse, Yunan Silahlı Kuvvetlerinin Türklere çok ağır bir ders vereceğini” söylemekten geri kalmamıştır. Türk Genelkurmayı, bu tehdide aynı gün verdiği cevapta, petrol araması yapacak “MTA Sismik-I” gemisinin faaliyetlerinin engellenmesi durumunda, buna tereddütsüz karşılık verileceğini bildirmiş, 28 Mart 1987 sabahı Sismik-I, arama yapacağı milletlerarası sulara hareket etmiştir. Başbakan Turgut Özal'ın, Yunanistan'ın milletlerarası sularda petrol aramaktan vazgeçerse ve kendi karasularına çekilirse, Türkiye'nin de aynı şeyi yapacağını bildirmesiyle birlikte, NATO ve ABD'nin de Papandreu'ya yaptıkları baskı sonucunda, neredeyse iki devleti savaşa sürükleyecek bu kriz çözümlenmiştir.¹³⁸

¹³⁷ İktidar oldukları Kasım 1983 öncesinde, dış politikanın, Dışişleri Bakanlığı bürokratlarının sağladığı genel çizgiler çevresinde yürütüldüğünü düşünen Turgut Özal, dış politikaya bir işadamı gibi yaklaşmıştır. Dış politikayı, dışişlerinden Başbakanlık Konutuna taşımış ve bir danışmanlar ekibi ile dış politikayı yürütmüştür. Dışişleri Bakanlığının geleneksel olarak yürüttüğü politikalarından farklı bir yol izleyen Özal, ABD ile ittifakı da dış politikanın temel ekseni haline getirmiştir. Nevin Yurdsever Ateş, “a.g.m.”, İdris Bal (Ed.), **a.g.e.**, s. 47.

¹³⁸ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 957. 9 Eylül Üniversitesine ait araştırma gemisi “Piri Reis”in, Ege Denzinde bilimsel çalışmalara başladığı zamandan bu yana, Türkiye ile Yunanistan arasında sorunlarda artışlar kendisini göstermiştir. Yunanistan'ın büyük ideal - Megali İdea- düşünceye koşut olarak güttüğü, “Ege Denizi Yunan gölüdür” politikası nedeniyle, Yunan Deniz ve Hava Kuvvetleri, Piri Reis gemisini Ege'deki her çalışmada rahatsız etmiştir. Bu gelişmeye paralel olarak; kuzey Yunanistan'daki Taşoz adasının karasularında petrol çıkarmakta olan Alman, ABD ve Kanadalı petrol şirketlerinin oluşturduğu konsorsiyumun en büyük hissedarı Kanada şirketinin, Atina'ya başvurarak, halen işletilmekte olan kuyuların birkaç yıl içinde tükeneceğini bildirmesi, sorunun çıkmasında perde arkasında yatan gelişmelerden birisi olmuştur. Şirketin, Taşoz'un 10 mil

4.6. ASALA'nın Eylemleri

1983'te Ermenistan'ın Kuruluşu İçin Gizli Ermeni Ordusu (Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia – ASALA) örgütünün son suikastı olan Orly olayı gerçekleşmiştir.

Bu olayın öncesinde gerçekleşen ASALA eylemlerinin perde arkasında Ermenilerin soykırım iddiaları yer almaktadır. Dünya Ermenileri, 1915'teki soykırım iddialarını unutmamanın ötesinde, daha fazla sahip çıkmışlar, bu iddiaları devam ettirebilmek için terör dahil her türlü aracı kullanmışlardır. 1930'lardan beri süregelen siyasal mücadeleyle bir sonuç elde edemeyince, 27 Ocak 1973'te Los Angeles'ta iki Türk diplomatını şehit ederek suikast ve terör sürecini başlatmışlardır. Bu süreçte 21 ülkenin 38 kentinde 40'ın üzerinde Türk diplomatı, vatandaşı ve 4 yabancı hayatını kaybetmiş; 15 Türk ve 66 yabancı yaralanmıştır. Bu terör faaliyetleri ile Ermeniler, dünyanın dikkatini soykırım iddialarına çekmeyi başarmışlardır.¹³⁹

ASALA'nın Orly eylemi öncesinde giriştiği ilk Ermeni terörü, 1973 yılında ABD'de Los Angeles Başkonsolosluğumuzdaki görevlilerimize yönelik gerçekleşmiştir. 27 Ocak 1973'te, "Türkiye'yi ne denli sevdiğini, elindeki çok değerli bir tabloyu, bu sevginin bir anısı olarak armağan etmek istediğini" söyleyen, Türkler tarafından öldürüldüğünü ileri sürdüğü kardeşinin acısının kını ve intikam duygularıyla yaşayan George Yanikian adlı 78 yaşındaki kalp hastası bir Ermeninin, Los Angeles Başkonsolosumuz Mehmet Baydar ve yardımcısı Bahadır Demir'i kurşunlayarak şehit etmesiyle, Ermeni terörü süreci başlamıştır. Böylece eski İçişleri Bakanı Talat Paşa'nın 15 Mart 1921'de Berlin'de, eski Dışişleri Bakanı Sait Halim Paşa'nın 5 Aralık 1921'de Roma'da Ermenilerce öldürülmelerinin ardından uyumakta olan Ermeni terörü, 1973 Los Angeles olayıyla yeniden patlak vermiştir.¹⁴⁰

15 Temmuz 1983 günü Paris'in Orly Havaalanında bulunan THY bürosunun önünde, Paris-İstanbul seferini yapacak THY uçağı yolcularının bilet ve bagaj işlemleri yapılırken kısa aralıklarla meydana gelen patlamaların sorumluluğunu, Ermeni tedhiş örgütü ASALA

---

doğusunda, yani 6 millik karasuları dışında yeni arama ve sondajlar yapma izni istemesi durumuna karşı, Türkiye; Taşoz Adasının karasuları dışında yeni başlatılması istenen arama faaliyetlerine karşı Atina'nın dikkatini çekmiştir. Papandreu hükümetinin, Lahey Adalet Divanı'nın Ege'deki ihtilafı sularla ilgili kararını ve bu karar dikkate alınarak iki ülke arasında imzalanmış olan 1976 Bern Anlaşmasını ihlal ederek, kendi karasuları dışındaki ihtilafı sularda petrol arama ve sondajlarına izin verdiği takdirde, Türkiye buna aynen müdahale etme kararı alacağını bildirmiştir. Bkz. Milliyet Gazetesi, 07.03.1987.

¹³⁹ İdris Bal, "Türkiye-Ermenistan İlişkileri", İdris Bal (Ed.), **a.g.e.**, s.403.

¹⁴⁰ Ercan Çitlioğlu, **Yedekteki Taşeron: ASALA**, Ünit Yayıncılık, 2. Baskı, 1988 Ankara, s. 13.

üstlenmiştir. Olayda, 2'si Türk 8 kişi hayatını kaybetmiş; 28'i Türk 55 kişi yaralanmıştır. Paris'te daha önceki tarihlerde yapılan ve Ermeni gruplar tarafından üstlenilen saldırılar şunlardır: 24 Ekim 1975'te Paris'teki ilk saldırıda, Türk Büyükelçisi İsmail Erez ve makam şoförü; 22 Aralık 1979'da Paris'teki Türk Turizm Bürosu Müdürü Yılmaz Çolpan; 26 Eylül 1980'de Selçuk Bakkalbaşı; 4 Mart 1981'de Çalışma Ataşesi Reşat Morali ve din görevlisi Tecelli Arı; 24 Eylül 1981'de Türk Konsoloslugu güvenlik görevlisi Cemal Özen, Ermeni katilleri tarafından acımasızca öldürülmüşlerdir.¹⁴¹

ASALA'nın sivil hedeflere yönelttiği acımasız terör eylemleri nedeni ile batı dünyası ve kamuoyunda açıktan eleştirilir hale gelmesi¹⁴², giderek yaygınlaşan ve dozu ağırlaşan bu eleştiriler sonucu sahip olduğu desteği yitirmeye başlaması üzerine sahneden çekilerek, yerini PKK'ya bırakması, elbette rastlantı değildir. ASALA, Fransa gibi kendisine ve söylemlerine sempati ile bakan bazı batılı ülkelerin desteğini özellikle Orly Havaalanı baskınından sonra hızla yitirmeye başlamıştır.¹⁴³

4.7. ASALA Terörünün Bitmesi ve PKK Terörünün Başlaması

ASALA sahnedeki yerini PKK'ya devretmiş, değişen yalnızca etnik kimlik olmuştur. Ermeniler gitmiş, yerine ayrılıkçı Kürtler gelmiştir. Aynı Marksist diyalekt sürmüş, yine aynı topraklar, Doğu ve Güneydoğu Anadolu, bu kez Ermeniler değil, Kürtler tarafından istenmiş ve yine Ermeniler değil, Kürtlerin baskı altında tutulduğu ileri sürülerek, baskı rejimine son verilmesi dile getirilmiştir.¹⁴⁴

1984 öncesinde toparlanma süreci yaşayan ve bugün hala Türkiye gündeminde yer alan saldırı kampanyası, 1978'de toplanan I. Kongre sonucunda kurulan Kürdistan İşçi Partisi (PKK)nin ortaya çıkmasıyla kendisini göstermiştir. 12 Eylül müdahalesinden sonra Kürt ayrılıkçılar özellikle Arap ülkelerine dağılmışlar; teröristler, 1980-1988 yılları arasında devam eden İran-İrak savaşından yararlanmışlardır. Devlet, “güvenlik sorununun” yanı sıra, bölgenin az gelişmişliğinden kaynaklanan bir “sosyo-ekonomik” sorundan başkasını kabul etmemiş ve önlemler de buna göre sürdürülmüştür. Daha sonraki yıllarda İran-İrak savaşı sırasında

¹⁴¹ Milliyet Gazetesi, 16.07.1983. Şehit edilen diplomatlarımız ve vatandaşlarımız hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.mfa.gov.tr/sehit-edilen-diplomatlarimiz-ve-vatandaslarimiz.tr.mfa>, (19.12.2010)

¹⁴² Ermenilerin sürdürdükleri terör faaliyetlerine dünyadan olumsuz tepkiler de gelmeye başlamış; 1983'teki Orly havaalanı bombalanmasında Fransızların da ölmesi, ASALA'nın faaliyetlerinin zayıflayarak sona ermesinde etkili olmuştur. Bkz. İdris Bal, “Türkiye-Ermenistan İlişkileri”, İdris Bal (Ed.), **a.g.e.**, s.403.

¹⁴³ Çitlioğlu, **a.g.e.**, S.88.

¹⁴⁴ **a.g.e.**, s. 95.

Kürtlerin yaşadıkları Irak'ın kuzeyindeki bölgede iktidar boşluğu oluşmuş, bu da PKK'nın bu bölgeye yerleşmesi için uygun ortamı yaratmıştır.¹⁴⁵

Bu gelişmeleri müteakip, 1981'de yeniden toparlanma sürecine giren PKK, Ağustos 1982'de silahlı mücadeleye başlama kararı almış, ilk baskınlarını 15 Ağustos 1984'te Siirt'in Eruh ve Hakkari'nin Şemdinli ilçelerine yapmıştır.¹⁴⁶

Türkiye'nin, Irak ve Suriye nezdindeki sınır güvenliğinin sağlanması yönünde yaptığı girişimler sonucu, Dışişleri Bakanı Halefoğlu ve Genelkurmay II. Başkanı Org. Necdet Öztoran'un Bağdat ziyareti gerçekleşmiş ve 15 Ekim 1984'te, iki ülkeye de diğer ülke topraklarında 5 km. kadar sıcak takip hakkı tanıyan Türkiye-İrak Güvenlik Protokolü imzalanmıştır. Türkiye'nin 1986 ve 1987'de Kuzey Irak'ta yaptığı operasyonların hukuksal gerekçesi, İran-İrak savaşının bitmesinden sonra Irak tarafından sona erdirilen bahse konu protokol olmuştur.

4.8. Türkiye Aleyhtarı Terör Örgütlerine Yunanistan Tarafından Verilen Destekler

Türkiye'nin uluslararası ilişkilerinde, terörün uluslararası destek boyutunu dile getirmeye başladığı 1980'li yıllarda, Türkiye'ye yönelik terör farklılaşmaya başlamıştır. Yıllarca yaşanan iç şiddet olaylarına ek olarak benzer amaçlarla iki hareket, birbirinin tamamlayıcısı olarak ortaya çıkmıştır. Her iki hareketin de dayanak noktası, millî mücadele ve Lozan ile uygulama şansı verilmeyen 433 maddeden oluşan Sevr Antlaşmasıdır. 1980'li yıllar, Türkiye'nin kuzeydoğu, doğu ve güneydoğusunda Ermeni ve Kürt Devleti kurmak isteyen ASALA ve PKK terör örgütlerine uluslar arası destek verildiği yıllar olmuştur.

¹⁴⁵ Çiftçi, **a.g.e.**, s. 293,294.

¹⁴⁶ Nevin Yurdsever Ateş, "*a.g.m.*", İdris Bal (Ed.), **a.g.e.**, s. 47 ; PKK'lı teröristlerce Şemdinli ve Eruh ilçeleri basılıp neredeyse bir gün süreyle PKK'nın denetiminde kaldığında, Türkiye, Bodrum'daki tatilini yarıda kesme gereğini duymak bir yana, belki de "deniz banyosu" yaparken basın mensuplarına mayo ile demeç vererek bir "ilk"i başlatan başbakan portresi ile karşılaşmanın ilave şaşkınlığını yaşamıştır. Kaldı ki; PKK'nın 1984'te gerçekleştirdiği Şemdinli ve Eruh baskınlarının hazırlık dönemine 1982 sonlarında başladığı, Türkiye'nin Suriye-İrak sınırlarında PKK'ca saldırıya yönelik kamplar kurulduğu ve bu kamplarda ASALA militanlarının da bulunduğu, Sınır Jandarma Tugay Komutanlıklarınca Ankara'ya bildirilmişti. Devletin bölünmez bütünlüğünün korunması en önde gelen ödevlerinden biri olan başbakan Özal, dizlerine kadar içinde bulunduğu denizden çıkma gereği bile duymaksızın, kıyıda bekleyen basın mensuplarına, PKK baskınının hiç de önemli olmadığını, üç beş eşkiyanın Türkiye'nin huzurunu bozmaya gücünün yetmeyeceğini söyleyerek yüzme seanslarına devam edebilmiştir. Ancak dönemin başbakanının deniz banyosunda ifade ettiği 3-5 terörist, bugüne kadar hala bitmemiştir. Bkz. Çitlioğlu, **a.g.e.**, s.82.

12 Eylül Harekâtı ile Türk Silahlı Kuvvetlerinin yönetime el koyması, Türkiye'nin uluslararası kamuoyu önündeki imajını olumsuz etkilemiş; büyük ölçüde sol terör örgütlerine karşı yürütülen mücadelede çok sayıda insan Türkiye dışına çıkmış, özellikle Almanya, Fransa, Belçika, Yunanistan, Hollanda gibi ülkelerde Türk siyasi mülteci grubu oluşmuştur. Bu mülteci grupta terör örgütleri içinde yer alanlar, Türkiye'ye yönelik uluslar arası baskıların yapılmasını sağlamaya yönelik hareketler içinde bulunmuşlardır.¹⁴⁷

Türkiye'den toprak talebinde bulunan ayrılıkçı örgütlerden ASALA ve PKK'nın, silahlı mücadele için gereksinim duydukları insan faktörünün dışında, silah, mühimmat, eğitim, para kaynaklarını, bir dış destek olmaksızın elde edebilmesi mümkün değildir.

Bu çerçevede Türkiye ile gerek kara, gerekse deniz sınırının olmasının verdiği coğrafi kolaylıklardan istifade eden Ermeni ve Kürt terör örgütleri, Yunanistan'da örgütlenmeye ve burada temsilcilikler kurmaya başlamışlardır. Önce ASALA ve daha sonra PKK, NATO Askerî kanadına katılmakta Türkiye'nin vetosu ile karşılaşmayan Yunanistan'da Türkiye karşıtı faaliyetlerini kolaylıkla sürdürebilme olanağı bulmuşlardır.

1990'lı yıllarda, artık açıkça görüleceği üzere; 1994 senesinde Yunanistan'da PKK kampları açılacak, "Lavrion Kampı"nda PKK'lılara ideolojik eğitim verilecektir. "Dimitri Elen Kampı"nda ise bomba eğitimi verilecek, Yunanistan'dan para yardımı da alınacak, tüm bunlarda Yunan Gizli Servisinin parmağı olacaktır. Daha sonraki yıllarda, 1998'de, PKK Atina'da resmi bürosunu açacak, açılışa Yunan Parlamentosundan temsilciler de katılacaktır.¹⁴⁸

4.9. Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na Üyelik Başvurusu

Türkiye, 14 Nisan 1987 tarihinde AT'ye tam üyelik başvurusunda bulunmuştur. Bu tarihin öncesindeki gelişmeler ve atılan adımlar şu şekilde özetlenebilir.

¹⁴⁷ Fuat Aksu, **Türk-Yunan İlişkileri: Stratejik Araştırma ve Etüdler Millî Komitesi (SAEMK)**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2001, s. 125.

¹⁴⁸ **a.g.e.**, s. 129 ; 1919-1922 yılları arasında Batı Anadolu'yu işgal eden, hiçbir zaman Yunan egemenliği altına girmemiş olan Kıbrıs'ı kendine katma (ENOSİS) mücadelesi içinde olan, Ege Denizinin denetimini ele geçirmek için tek taraflı girişimlerde bulunan, eski Bizans başkenti İstanbul'un ele geçirilmeden rahat edilemeyeceği fikrini okullarında propaganda malzemesi olarak kullanan, yayılcı politik güden Yunanistan; nispeten Ortadoğu'dan uzakta bulunmaktadır. Komşularından endişe duymamakta, yüzyıllardan beri alışkın olduğu "Batı desteği"ne güvenmektedir. Tüm bunlar Yunanistan'ın doğu komşusuna karşı cüretli bir politika izlemesini kolaylaştırmaktadır. Bkz. Oral Sander, **Türkiye'nin Dış Politikası**, İmge Kitabevi, 3. Baskı, 2006 Ankara, s. 167-178.

Türkiye-AB ilişkileri kapsamında Türkiye; kamuoyunun ve devletin diğer kesimlerinin pek fazla ilgisi ve bilgisi olmadan 1959'da AET'ye ortaklık için başvuru yapmıştır. IX. İnönü Hükümeti (25.06.1962 – 25.12.1963) döneminde Dışişleri Bakanlığına, hem yetenekli bir diplomat, hem de İnönü'nün güvenini kazanmış bir kişi olan Feridun Cemal Erkin getirilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Avrupalılara verilen imtiyazları kaldırmak için gerek asker olarak savaşmış, gerekse Dışişleri Bakanı olarak Lozan'da güçlü bir uğraş vermiş biri olarak, AET ile yapılacak bir anlaşmanın yeni bir kapitülasyona dönüşmesinden çekinen İnönü; başta Feridun Cemal Erkin ve Dışişleri mensupları tarafından ikna edilmiş ve 12 Eylül 1963 tarihli Ankara Anlaşması imzalanmıştır. Ardından 11 Kasım 1965'te güvenoyu alan Süleyman Demirel Hükümeti döneminde, AET'ye sıcak bakılan bir anlayış hakim olmuş, Dışişleri Bakanlığı da bu yönde çabalarını artırmıştır. Ancak başta kurumsal anlamda DPT olmak üzere, sol, islami ve milliyetçi kesimler, AET aleyhinde tutum takınmışlardır. Keza, 1974'te kurulan CHP – MSP koalisyonundaki, koalisyonu kuran iki partinin lideri AET'ye karşıdır. Ancak 1980 Askeri Darbesi sonrasında Türkiye, Yunanistan'ın AT'ye tam üyeliğinin de etkisiyle, 5 Haziran 1981'deki AT – Türkiye Ortaklık Konseyi toplantısında, demokrasiye dönülmesini müteakip AT'ye tam üyelik başvurusu yapacağını bildirmiştir. DPT'de çalışırken AT karşıtı olan ve 1983'te iktidara gelen Turgut Özal, Türkiye – AT ilişkilerine ivme kazandırmak istemiş, bunun sonucunda Türk Hükümeti, 14 Nisan 1987'de AT'ye tam üyelik başvurusunda bulunmuştur.¹⁴⁹

Devlet geleneklerine uymayan bir yönetim tarzına sahip olan Özal'ın bu atağının, Dışişleri çevrelerinde sonuçsuz kalacağı önceden tahmin edilmiş; başvuru, Özal'ın bir seçim yatırımı olarak değerlendirilmiştir.¹⁵⁰

Türkiye kamuoyu, tam üyelik başvurusunu olumlu karşılamış, ancak gazetelerin başvuruyu sanki Türkiye AT üyesi olmuş gibi yansıtmaları, gereğinden fazla bir iyimserlik havasının oluşmasına yol açmıştır.¹⁵¹

4.10. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Kurulması

1974 yılında gerçekleşen Barış Harekâtından sonra Kıbrıs Adasının kuzeyinde Türkler, güneyinde Rumlar toplanmış; ada, iki ayrı coğrafi bölgede, iki ayrı yönetime

¹⁴⁹ Haydar Çakmak, **Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri**, Platin Yayıncılık, 2. Baskı, Ankara 2006, s. 103-112.

¹⁵⁰ Nevin Yurdsever Ateş, "a.g.m.", İdris Bal (Ed.), **a.g.e.**, s. 47.

¹⁵¹ Kemal Çiftçi, **a.g.e.**, s. 298.

ayrılmıştır. 2 Ağustos 1975'te nüfus mübadelesi için bir anlaşma yapılmış, Birleşmiş Milletlerin Kıbrıs'taki görevlilerinin de yardımıyla Türkler kuzeye, Rumlar güneye serbestçe göç etmişlerdir. Ardından Türk Toplumunu, 13 Şubat 1975 günü Kıbrıs Türk Federe Devleti (KTFD)ni kurduğunu ilan etmiş, böylece Türkler, Kıbrıs'ta yeni bir statüye kavuşmuş ve fiili durumu resmi hale getirmişlerdir.

Bu aşamadan sonra, Rumlar uluslar arası kurullarda ve toplantılarda, Kıbrıs Türkleri aleyhine faaliyetler gösterip, kararlar alarak, onları zor duruma düşürmeye çalışmışlardır. Kıbrıs Rum Yönetimi Başkanı Kipriyanu, 12 Kasım 1979'da "Haçlı seferimiz sürecektir" derken; Kıbrıs Türk Federe Devleti Başkanı Rauf Denktaş, 23 Kasım 1979'da "Bağımsızlık noktasına geldik" şeklinde açıklamada bulunmuştur. Gerek Kıbrıs Türk ve Rum Toplumları arasındaki ikili, gerekse BM nezdindeki görüşmelerde; Rumların siyasî ve ekonomik alanlarda Türklere karşı izlediği olumsuz ve uzlaşmaz politika sonucunda KTFD, 16 Mayıs 1983'te Kıbrıs lirasını yürürlükten kaldırmıştır. 17 Haziran 1983'te KTFD Meclisi, Türk halkının kendi kaderini kendisinin belirlemesini öngören kararı kabul etmiştir. KTFD Başkanı, 15 Ağustos 1983'te Kıbrıs'taki Rumları Türklerle birlikte bir federasyon oluşturmaya bir defa daha davet etmiştir. Türk ve Rum toplumları arasındaki farklı görüş, amaç ve tutum, Kıbrıs sorununa bir türlü çözüm getirilememesine ve çözümün gittikçe zorlaşmasına yol açmıştır. Anlaşmazlığın, Rumlar tarafından kasıtlı olarak çözümlenmeden sürdürülmek istenmesi, Kıbrıs Türklerini yeni bir adım atmaya sevk etmiştir. Kıbrıs Türk halkı, kendi kaderini belirlemek hakkına dayanarak ve ulusal iradesi ile 15 Kasım 1983'te bağımsızlık kararı almış ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC)ni kurmuştur. KTFD Meclisi aynı gün yaptığı toplantıda, KKTC'nin kuruluşunu ve bağımsızlık bildirisini oybirliği ile onamıştır.¹⁵²

Böylece Kıbrıs Türk Federe Devleti (KTFD), 15 Kasım 1983'te Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC)ne dönüşmüş, Türkiye, KKTC'nin bağımsızlığını tanımıştır. ABD ise KKTC'nin ilanını tanımamış, üstelik yeni cumhuriyeti tanımak isteyen Pakistan ve Bangladeş'i vazgeçirmiştir.¹⁵³

¹⁵² Rifat Uçarol, *Siyasî Tarih (1789 - 2001)*, Der Yayınları, 7. Basım, İstanbul 2008, s. 982-986.

¹⁵³ Çiftçi, *a.g.e.*, s. 296.

4.11. Sovyetler Birliği ile Doğal Gaz Anlaşması

12 Eylül yönetiminin, Türkiye'deki anarşiden açıkça Moskova'yı sorumlu tutmasına karşın, SSCB yeni yönetime karşı duyarlı yaklaşmıştır. 18 Eylül 1984'te imzalanan Doğal Gaz Anlaşması, iki ülke arasındaki ilişkilerde bir dönüm noktası olmuş, iki yıl süren görüşmeler sonrasında imzalanan anlaşma, müteahhitlik hizmeti ve ticari işbirliği alanlarında yeni olanaklar yaratmıştır.¹⁵⁴

Türk-Sovyet Ticaret Anlaşması ile Doğal Gaz Anlaşmasını, Türkiye adına Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarı Ekrem Pakdemirli, Sovyetler Birliği adına Dış Ticaret Bakanı Birinci Yardımcısı Komanov imzalamıştır. Buna göre Sovyetler Birliği ile yıllık dış ticaret hacmimiz 600 milyon dolara çıkarılmış ve 25 yıl süreyle doğal gaz alımı kararlaştırılmıştır. 25 yıllık srenin bitiminden itibaren karşılıklı uyarı olmadığı takdirde otomatikman 5 yıllık sürelerle uzatılacak Doğal Gaz Anlaşmasının uygulamasına 1987 yılında başlanacağına karar verilmiştir. Pakdemirli, ilk aşamada bir buçuk milyar metreküp olarak alınacak olan doğal gaz miktarının, 1990 senesinden itibaren yıllık 6 milyar metrekb bulacağını ifade etmiştir.¹⁵⁵

4.12. Bulgaristan'da Türk Azınlığa Yapılan Zulmler

Türkiye – Bulgaristan ilişkileri kapsamında, Aralık 1984 tarihi itibarıyla ilişkiler iyice bozulmuş, Bulgaristan'daki Todor Jivkov yönetimi, ülkedeki Türk azınlığın kültürel kimliğini yok etmeye kalkışmıştır. Bulgar nüfusunun %10'nunu teşkil eden Türklere zorla Bulgar adları verilmiş, Türkçe yayınlar ve bunların satışı yasaklanmış, Türk mezarlıkları tahrip edilmiş, direnenler hapse atılmış ve ‘‘Belene toplama kampına’’ konulmuştur. 1989'da Bulgar Hükümeti Türklere g ettirmek istediğini bildirmiş, zal¹⁵⁶ buna razı olmuş ve Türkiye,

¹⁵⁴ Milliyet Gazetesi, 22.09.1984.

¹⁵⁵ Milliyet Gazetesi, 19.09.1984.

¹⁵⁶ Türk Dış Politikasında kararların kimler ve nasıl bir süreç sonunda alındığı, dikkat çekici bir konu olma özelliğine sahiptir. Keza bir ülkede başbakan, bizzat dış politikada ileri boyutlarda söz sahibi olmak isteyebilir. Ancak, dış politika konularına yabancı olan bu kişiler, dış politikayla ilgili girişimlerinde yanılđılara düşebilmektedirler. Örneğin, Başbakan zal'ın Bulgaristan'dan gelen soydaşlarımız hakkında sarfettiği şu sözler, düşündürücü olmakla birlikte, diplomatik teamüle de uygun değildir: ‘‘Milyon kişi yollasınlar, hepsini alırız. ... Bulgar domuzuna gösteririz gününü...’’ Geldiklerinden sonra soydaşlarımızdan 65 bin kadarının geri dönmek istemeleri ise, dış politikamızın önemli yanılđılarından birini oluşturmuştur. Bkz. Mehmet Gönlübol, ‘‘a.g.m.’’, Mehmet Gönlübol ve diğerleri, a.g.e., s. 621.

300.000 göçmenle baş etmek durumunda kalmıştır. Bulgaristan'daki Türklerin durumu ancak 1990 başında komünist düzenin son bulmasıyla düzelmiştir.¹⁵⁷

4.13. Tepki Politikası

Gerek Ermeni tasarısı nedeniyle ABD'den, gerek teröristlerin eğitilmesi yüzünden Suriye'den, gerekse soydaşlarımız yüzünden Bulgaristan'dan gelen tehditlere karşı Türkiye, zamanından önce harekete geçememiş, alınması gereken tedbirleri vaktinde alamamıştır. Dolayısıyla bu dönemde dışa karşı izlenen politika, tipik bir “tepki” politikası olmuştur. Türkiye olaylar karşısında tepki politikası izlemiş, orta ve uzun vadeli stratejisini ve hedeflerini saptayamamıştır.¹⁵⁸

¹⁵⁷ Akşin, **a.g.e.**, s. 287. Bulgaristan'ın Kırcaali'ye bağlı Mestanlı ilçesinde, 27-28 Aralık 1984 tarihlerinde işkence ile isim değiştirme bahanesiyle 40 soydaşımız katledilmiştir. Ardından meydana gelen vahşetlerde; Türk töre ve geleneklerine uygun eğitim veren bazı eğitim kurumları kapatılmış, Bulgar liselerini bitirip yükseköğrenim kurumlarında okumaya hak kazanmış olan çocuklardan Türkiye'ye göç etmeyeceklerine dair imza istenmiş; ırza geçme olayları yaşanmış, Türkiye radyolarının dinlenilmesini önlemek için parazit yapıcı yayınlar araya sokulmuş, Türkiye'de basılmış ya da yayımlanmış kitap, dergi, gazetelerin Bulgaristan'a sokulması engellenmiş; Bulgar güvenlik kuvvetleri evleri arama adı altında evlere baskın yaparak nüfus cüzdanı, ehliyet gibi soydaşlarımızın Türklüklerini kanıtlayan belgeleri yok etmişlerdir. Ayrıca Bulgaristan'daki soydaşlarımıza baskı, işkence ve ölüm tehditleri ile çeşitli dilekçeler doldurtulmuştur. Bu dilekçelerde soydaşlarımız, “Ben bir Bulgar vatandaşıyım. Türk ismi taşımaktan utanç duyuyorum. Adımın ---- olarak değiştirilmesini istiyorum.” gibi ibareler beyan etmeye zorlanmışlardır. Bunu reddedenler işlerinden atılmış, işkence görmüş, hatta öldürülmüşlerdir. Türk azınlığın nüfus artışının binde 22, Bulgar çoğunluğun ise binde 0.9 olduğu göz önüne alındığında; bütün korkusu ülkesindeki Türk nüfusu ve gelecekte kendilerinin çoğunluktan azınlık durumuna düşmesi olan Bulgar yönetimi, Osmanlılar döneminde kendi soydaşlarının zoraki Türk yapıldıklarını öne sürmekten ve dünya kamuoyunu yanıltmaktan çekinmemiştir. Kendi vatandaşları olan Türkleri “Bulgarlaştırma” politikasında Bulgarlar, ölümlerin bile adını değiştirmişlerdir. 6 Haziran 1983'te Türkiye'ye resmi ziyaret yapan Jivkov'a, Cumhurbaşkanı Kenan Evren konuyu açmış, bununla yetinmeyen Evren, Genel Sekreteri Emekli General Sedat Güneral'i, özel olarak Jivkov'a göndererek ricasını yenilemiştir. Jivkov yanıtında, “Türk kökenliler üzerinde baskı yapıldığı yolundaki iddiaların gerçek dışı olduğunu” Evren'e bildirmiştir. Bu arada Sofya ile nota düellosu başlamış; 22 Şubat 1985, 4 Mart 1985 ve 10 Nisan 1985'te Bulgaristan'a üç adet nota verilmiştir. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Bilal N. Şimşir (Dr.), **Türk Basınında Bulgaristan Türkleri**, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1985.

¹⁵⁸ Mehmet Gönlübol, “*a.g.m.*”, Mehmet Gönlübol ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 631.

SONUÇ

Parlamentarizm, kendine özgü koşulları yaratmış olan toplumların ürünüdür. Toplumsal gücün olmadığı durumlarda yaşama şansı olmayan parlamentarizmde; kendisini yaşatacak, sosyolojik olarak besleyecek toplumsal gelişmelerin ve koşulların varlığı çok önemlidir. Doğal olarak parlamentoların bu gelişme ve koşullara sahip olma süreci, bu tür parlamentolara sahip toplumlarda kısa sürede gelişmemiştir.

Osmanlı parlamento tecrübelerinde ise, parlamentoyu yaşatacak toplumsal gelişmelerin olmadığı göze çarpmaktadır. Farklı sınıfsal çıkarların çatışmasına dayanan plüralist bir ortamdan uzak kalınmıştır. Tarımsal alanda başlayan bir kapitalizm, bunun kentlere yansımaları sonucu gelişen ticaret burjuvazisi gibi, toplumda parlamentoyu, Mutlakiyete karşı koruyacak hiçbir güç yeterince gelişmemiştir.

1876 Meşrutiyet dönemi ilk Osmanlı Parlamentosuna, statik ve farklılaşmamış bir Osmanlı toplum yapısı hâkim iken; 1908 Meşrutiyet döneminde Türkiye'nin "siyaset laboratuvarı" oluşmuş, çeşitli farklı düşünceler ortaya çıkmış, ancak tüm bunlar, hak arama, kendi çıkarları yararına sosyal ve ekonomik politika üretme açısından mücadele edebilecek geniş halk kitlelerine yansımamıştır.

Osmanlı devlet yapısı, ekonomi ve siyasetinin "değişmezlik" üzerine kurulu olmasının da, gelişmelerin geniş halk kitlelerine ulaşamamasında etkisi vardır. Toprak mülkiyetinin padişaha ait olması; gerileme döneminde ortaya çıkmış olan yozlaşmayı temsil eden derebeylik bir kenarda tutulursa, bireylerin iktidara ortak olmalarının yolunu açacak özel bir toprak mülkiyetinin olmaması, iktidara ortak olmaya giden bir başka yol olan ticaretin Müslümanların değil, gayrimüslimlerin kontrolü altında olması, zenginlik yoluyla iktidara ulaşabilmenin önündeki değişmezlik unsurları olagelmıştır. Hıristiyan çocuklardan devşirme sistemiyle oluşturulan yeniçerilerin saray içi entrikalarda rol oynaması; bunun dışında iktidara ortak olabilme anlamında rol oynayabilecek sipahilerden oluşan Müslüman ordunun tımar sistemiyle mülkiyetten mahrum edilmeleri ve Anadolu'da dağınık biçimde tutulmaları, ordunun bir değişim odağı olamamasına neden olmuştur.

Netice olarak, toplumsal, siyasal ve ekonomik yapısıyla değişime zaten kapalı olan Osmanlı Devletinin Amerika'nın keşfinin ardından Avrupa'da başlayan değişimin dışında kalması, böylece Endüstri Devrimini kaçırmış olması, iktidarı paylaşmayı hedefleyen sermaye

ve işçi sınıfına sahip olmayışı, demokrasi ve parlamento gelişmelerine ayak uyduramamasına neden olmuştur.

Yeni Türk Devletinin birinci meclisinde ise, bazı yenilikler ve dolayısıyla demokrasi, başka ülkelerle tezat teşkil edecek şekilde “yukarıdan aşağıya” doğru kurulmuştur. Dolayısıyla birinci meclis döneminde gerek bireylerin, gerekse toplumsal yapının olgunlaşmamış demokrasiye ve meclisin varlığına bakış açısında sıkıntılar mevcuttur.

Tezimizin konusu olan XVII. Dönem TBMM öncesinde yaşanan 12 Eylül askeri müdahalesi ile TSK, 27 Mayıs 1960 Müdahalesi ile yaptığı düzenlemelere sınırlama getirmiş, 27 Mayıs karşıtı bir nitelik gösteren süreç yaşanmıştır. Bu dönemde 1982 yılında yeni Anayasa kabul edilmiş, aynı oylama ile Kenan Evren Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Demokrasiye yeniden dönüş için atılacak adımda ANAP yapılan seçimleri kazanmıştır. Yapılan seçimlere, adaylarının veto edilmesi üzerine DYP ile SODEP katılamamıştır.

XVII. Dönem TBMM’ni, MGK tarafından izin verilen ANAP, HP ve MDP olmak üzere üç siyasi parti oluşturmuştur. 6 Kasım 1983 genel seçimleriyle oluşan mecliste ANAP 211, HP 117, MDP ise 71 sandalye kazanmıştır. Meclisteki kadın milletvekillerinin sayısı %3 oranıyla 12’dir. % 85’ini yüksek tahsilli olanların oluşturduğu TBMM’de, akademik kariyere sahip milletvekillerinin sayısı 35’dir. Daha önceki dönemlerde milletvekilliği, MBK, Temsilciler Meclisi, Cumhuriyet Senatosu, Danışma Meclisi üyeliği yapmış olanların oranı meclisin % 15’ini kapsamaktadır. Meslek durumuna göre tasnif yapıldığında, milletvekillerinin çoğunluğunun kamu yöneticisi, serbest avukat ve özel sektör yöneticisi olduğu göze çarpmaktadır.

Özal döneminde, ANAP’ın bütün eğilimleri temsil ettiği fikri savunulmuştur. 25 Mart 1984 tarihindeki yerel seçimlerde özellikle MDP’de erimeler baş göstermiş,müteakiben meclisteki muhalefet, adeta mecliste sandalyesi olmayan meclis dışındaki siyasi partiler tarafından temsil edilir bir durum almıştır. Nitekim 1984 yerel seçimleri sonrasında oyların partilere dağılımı ANAP % 41.5, SHP % 23.4, DYP % 13.2 şeklinde oluşmuştur.

Yerel seçimlerde ANAP’ın gösterdiği başarının ardından Özal, ekonomik alanlarda zam politikalarını ve ekonomiyi dışa açma programını daha rahat uygulamaya koymuştur. Bu arada, Özal’ın bu kadar rahat ve istediğini yapabilme keyfiyetini yaşamasında, 1984 yerel seçimlerinin ardından asker güdümlü MDP ve HP’nin gerilemesinin, Özal’ın karşısında ciddi bir muhalefetin olmamasının büyük önemi olduğu düşünülmektedir.

Özal ve Evren'in siyasi yasakların kaldırılmasına sıcak bakmadıkları, siyasal haklardan mahrum bırakılmış olan eski liderlerle ilgili yasakların anayasanın üçte iki çoğunluğuyla değiştirilerek kaldırılması yerine, konunun halkoylamasına sunulmasını tercih ettikleri dikkati çekmiştir.

Referandum öncesinde, Türk demokrasisinin problem sahalarından biri olan “çoğunluğun kararı” ve “çoğunluk diktatörlüğü” arasındaki hassas denge kendini yine göstermiştir. ANAP, çoğunluğun kararının her zaman geçerli olduğunu; yasakların kaldırılmasından yana olanlar ise demokrasilerin her ne kadar çoğunluğun yönetimine dayanıyorsa da, demokrasileri çoğunluk diktatörlüğünden ayıran hususun “insan temel hak ve özgürlükleri” olduğunu savunmuştur.

Yasakların kaldırılmasının ardından 1987 seçimleri öncesinde, seçim kanunlarında düzenlemeler yapılmış ve erken seçim kararı alınmıştır. 1987 seçimlerinde yine birinci parti ANAP olmuştur.

XVII. Dönem TBMM'de muhalefet partileri tarafından verilen son derece önemli meclis araştırmaları, meclis soruşturmaları ve gensorular, iktidar milletvekillerinin oylarıyla düşürülmüştür. Bu durum, partilerin ve milletvekillerinin Türkiye'yi biçimlendir(e)mediğinin de bariz bir göstergesidir. Gerek laiklik ilkesine aykırı hareketlerin yaygınlaşması neticesinde muhalefet tarafından verilen önerge, gerekse TÖBANK'ın batırılmasına ilişkin önerge ve diğerlerinde olduğu gibi, parti liderlerinin kendi milletvekillerini de yönlendirmesiyle, demokrasinin eksiklikleri, yanlışlıkları düzeltilememiş, olumsuzluklar ve mevcut çarpıklıklar korunmuştur.

Dış politika gelişmeleri açısından 1983-1987 yılları arasındaki döneme, Yunanistan'ın Türkiye'ye karşı izlediği gerginlik ve kriz yaratma politikası damgasını vurmuştur. Türkiye'nin 12 Eylül 1980 Askerî müdahalesinin hemen ardından Yunanistan'ın NATO askeri kanadına dönüşünü veto etmemesine rağmen, Yunanistan, dış politikasını Türk düşmanlığı üzerine kurmuş, kendisi için büyük tehlikenin Sovyet Blokundan değil, Türkiye'den geldiğini iddia etmiştir. Tüm bu yaşananlar, Ege Denizi'ni kendilerince bir Yunan gölüne çevirmek isteyen Yunanistan ile Türkiye'yi savaşa sürükleyecek gelişmelere neden olmuştur.

Ayrıca 45'inci Dönem Hükümeti dış politikasında, Dışişleri Bakanlığı bürokratları yerine, Turgut Özal'ın bizzat kendisinin ağırlığını koyduğu bir süreç yaşanmıştır. Özal, dış

politikaya adeta işadamı gibi yaklaşmış, dış politikayı Dışişleri Bakanlığından Başbakanlık Konutuna taşımış, bir danışmanlar ekibi ile dış politikayı yürütmüştür. Aynı zamanda Özal, ABD ile ittifakı, dış politikanın temel eksenine haline getirmiştir.

Demokrasinin gerekli koşullarından biri, iktidarla eşit fırsat ve olanaklara sahip bir muhalefetin varlığıdır. Ancak XVII. Dönem TBMM'nin iktidar partisi ANAP, muhalefetin dile getirdikleri ikazlara kulaklarını tıkamıştır. 1980 askeri darbesi sonrası din eğitimi zorunlu kılınmış, 19 olan üniversite sayısı 27'ye yükselmiştir.

Sonuç olarak 12 Eylül darbesinin ardından gelen XVII. Dönem TBMM devresi içinde, demokrasinin sağlıklı bir biçimde işlemesi için çalışıldığı bir dönem olmuştur.

KAYNAKÇA

1. RESMİ YAYINLAR

TBMM Albümü Dönem XVII, TBMM Basımevi, Ankara 1984.

TBMM Albümü 1920-2010, 3. Cilt (1983-2010), TBMM Basımevi, Ankara 2010.

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem XVII, Yasama Yılı 1, Cilt 1, 1'inci Birleşim TBMM Basımevi, 1983-1987.

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem XVII, Yasama Yılı 1, Cilt 1, 2'nci Birleşim, TBMM Basımevi, 1983-1987.

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem XVII, Yasama Yılı 4, Cilt 42, 114'üncü Birleşim, TBMM Basımevi, 1983-1987.

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem XVII, Yasama Yılı 4, Cilt 38, 86'nci Birleşim, TBMM Basımevi, 1983-1987.

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem XVII, Yasama Yılı 2, Cilt 16, 99'uncu Birleşim, TBMM Basımevi, 1983-1987.

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem XVII, Yasama Yılı 4, Cilt 32, 29'uncu Birleşim, TBMM Basımevi, 1983-1987.

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem XVII, Yasama Yılı 4, Cilt 36, 56'nci Birleşim, TBMM Basımevi, 1983-1987.

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem XVII, Yasama Yılı 4, Cilt 36, 65'inci Birleşim, TBMM Basımevi, 1983-1987.

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem XVII, Yasama Yılı 2, Cilt 7, 17'nci Birleşim, TBMM Basımevi, 1983-1987.

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem XVII, Yasama Yılı 4, Cilt 32, 18'inci Birleşim, TBMM Basımevi, 1983-1987.

Türk Tarih Kurumu, **Cumhurbaşkanı Sayın Kenan Evren'in Çukurova Konuşması**, Ankara 1987.

2. TEZLER

AYAN, Ferit Tolga; **XIV. DÖNEM Türkiye Büyük Millet Meclisi (1969 - 1973)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, HÜAİTE, Ankara 2006.

KAVUNCU, Sibel; **Turgut Özal'ın Başbakanlığı Döneminde Türkiye-ABD İlişkileri**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İÜSBE, İstanbul 2006.

YILDIZ, Ertan; **XIII. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi (1965-1969)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, HÜAİTE, Ankara 2006.

3. KİTAPLAR

AKSU, Fuat; **Türk-Yunan İlişkileri: Stratejik Araştırma ve Etüdler Millî Komitesi (SAEMK)**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2001.

AKŞİN, Sina, Bülent Tanör, Korkut Boratav, **Yakınçağ Türkiye Tarihi 2 (1980-2003)**, Milliyet Kitaplığı, İstanbul.

AKŞİN, Sina; **Yakın Tarihimizi Sorgulamak**, Arkadaş Yayınevi, 2. Baskı, Ankara 2007.

-----; **Kısa Türkiye Tarihi**, 8. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

-----; **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, Cem Yayınları, İstanbul 1983.

-----; **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, 5. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2009.

AKYÜZ, Yahya; **Türk Eğitim Tarihi, Alfa Yayınları**, 8. Baskı, İstanbul 2001.

ARMAOĞLU, Fahir; **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi**, Alkım Yayınevi, 16. Baskı, İstanbul 2007.

AYBARS, Ergün; **İstiklâl Mahkemeleri Cilt I-II / 1920-1927**, İleri Kitabevi, İzmir 1995.

BERKES, Niyazi; **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, 14. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

BİRİNCİ, Ali; **Hürriyet ve İtilaf Fırkası**, Dergah Yayınları, İstanbul 1990.

ÇAKMAK, Haydar; **Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri**, Platin Yayıncılık, 2. Baskı, Ankara 2006.

ÇAVDAR, Tevfik; **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, 4. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2008.

ÇİFTÇİ, Kemal; **Türk Dış Politikası**, Siyasal Kitabevi, Ankara 2010.

ÇİTLİOĞLU, Ercan; **Yedekteki Taşeron: ASALA**, Ünit Yayıncılık, 2. Baskı, Ankara 1988.

ÇÖLAŞAN, Emin; **Turgut Nereden Koşuyor**, Tekin Yayınevi, 43. Basım, İstanbul 1989.

DEMİREL, Ahmet; **İlk Meclis'in Vekilleri**, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

ERDOĞAN, Mustafa; **Anayasal Demokrasi**, Siyasal Kitabevi, 6. Baskı, Ankara 2004.

EROĞLU, Hamza; **Türk İnkılâp Tarihi**, 1. Baskı, Savaş Yayınları, Ankara 1990.

ERTUĞRUL, İlter; **1923-2008 Cumhuriyet Tarihi El Kitabı**, ODTU Yayıncılık, 2. Baskı, Ankara 2009.

EVREN, Kenan; **12 Eylül'den Önce ve Sonra Ne Demişlerdi? Ne Dediler? Ne Diyorlar? ,** Milliyet Kitapları, 1. Baskı, İstanbul 1997.

GOLOĞLU, Mahmut; **Devrimler ve Tepkileri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2009.

GÜNEŞ, İhsan; **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2009.

GÜRÜZ, Kemal; **Yirmi Birinci Yüzyılın Başında Türk Millî Eğitim Sistemi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.

HEPER, Metin; **Türkiye'nin Siyasal Hayatı**, Doğan Yayıncılık, İstanbul 2011.

KARPAT, Kemal; **Türk Demokrasi Tarihi**, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2008.

KONGAR, Emre; **Demokrasimizle Yüzleşmek**, Remzi Kitabevi, 14. Basım, İstanbul 2007.

-----; **Tarihimizle Yüzleşmek**, 36. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 2006.

MUMCU, Uğur; **12 Eylül Adaleti**, Tekin Yayınevi, 9. Basım, İstanbul 1993.

ORKUNT, Sezai; **Türkiye-ABD Askeri İlişkileri**, Milliyet Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1978.

ORTAYLI, İlber; **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 27. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2008.

ÖRMECİ, Ozan; **İttihat ve Terakki'den AKP'ye Türk Siyasal Tarihi**, Güncel Yayıncılık, 1. Basım, İstanbul 2008.

ÖZER, Attila; **Gerekçeli ve 1961 Anayasasıyla Mukayeseli 1982 Anayasası**, ilim Yayınları, Ankara 1984.

SANDER, Oral; **Türkiye'nin Dış Politikası**, İmge Kitabevi, 3. Baskı, Ankara 2006.

SELEK, Sabahattin; **Anadolu İhtilali**, 2. Cilt, Kastaş Yayınları, 11. Baskı, İstanbul 2004.

ŞİMŞİR, Bilal; **Malta Sürgünleri**, Bilgi Yayınevi, 2. Basım, Ankara 1985.

----- (Dr.), **Türk Basınında Bulgaristan Türkleri**, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1985.

TANİLLİ, Server; **Nasıl Bir Demokrasi İstiyoruz?**, Cumhuriyet Kitapları, 10. Baskı, İstanbul 2009.

TANLI, Bülent; **Türkiye'nin Siyasal Haritası**, TBMM Basımevi, Ankara 1997.

TANÖR, Bülent; **Bugünkü Türkiye 1980-1995**, Cem Yayınevi, 5. Cilt, İstanbul 1995.

-----; **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, 17. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.

TOKATLI, Orhan; **Kırmızı Plakalar: Türkiye'nin Özal'lı Yılları**, Doğan Kitapçılık, İstanbul 1999.

UÇAROL, Rifat; **Siyasî Tarih (1789 - 2001)**, Der Yayınları, 7. Basım, İstanbul 2008.

UYAR, Hakkı; **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul 1999.

ÜÇOK, Bahriye; **Atatürk'ün İzinde Bir Arpa Boyu**, 3. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul 1995.

ÜNSALDI, Levent; **Türkiye'de Asker ve Siyaset**, Kitap Yayınevi, 1. Basım, İstanbul 2008.

YETKİN, Çetin; **Türkiye'de Askerî Darbeler ve Amerika**, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 4. Basım, Antalya 2007.

YILMAZ, Faruk; **Türk Anayasa Tarihi**, Berikan Yayınevi, Ankara 2007.

4. MAKALELER

ARI, Tayyar; “Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Orta Doğu Politikasının Analizi ve İlişkileri Belirleyen Dinamikler”, İdris Bal (Ed.), **21. Yüzyılda Türk Dış Politikası**, 2. Baskı, Nobel Basımevi, Ankara 2004.

ATAMAN, Muhittin; “İKÖ: Müslüman Ülkelerin Birleşmiş Milletleri”, Şaban H. Çalış, Birol Akgün, Önder Kutlu (Ed.), **Uluslararası Örgütler ve Türkiye**, Çizgi Kitabevi, Konya 2006.

-----; “1983-1991 Döneminde İç Politika : Özal'lı Yıllar”, Adem Çaylak ve diğerleri (Ed.), **Türkiye'nin Politik Tarihi**, Savaş Yayınevi, Ankara 2009.

ATEŞ, Nevin Yurdsever; “Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası ve Hükümet Programları”, İdris Bal (Ed.), **21. Yüzyılda Türk Dış Politikası**, 2. Baskı, Nobel Basımevi, Ankara 2004.

BAHÇELİ, Tözün; “Türkiye’nin Yunanistan Politikası”, Alan Makovsky, Sabri Sayarı (DrI.), **Türkiye’nin Yeni Dünyası – Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri**, 1. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul 2002.

BAL, İdris; “Türkiye-Ermenistan İlişkileri”, İdris Bal (Ed.), **21. Yüzyılda Türk Dış Politikası**, 2. Baskı, Nobel Basımevi, Ankara 2004.

BORATAV, Korkut; “İktisat Tarihi (1981-2002)”, Sina Akşin, Bülent Tanör, Korkut Boratav, **Yakınçağ Türkiye Tarihi 2 (1980-2003)**, Milliyet Kitaplığı, İstanbul.

CEYLAN, Ayhan; “Parlamentoya Uzanan Süreçte Türk Kamu Hukukunda Danışma”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, 13. Cilt, Ankara 2002.

EROL, Seyfettin; “1971-1980 Dönemi Türk Dış Politikası”, Adem Çaylak ve diğerleri (Ed.), **Türkiye’nin Politik Tarihi**, Savaş Yayınevi, Ankara 2009.

GÖNLÜBOL, Mehmet; “1983-1990 Dönemi: Türkiye’nin 1980’li Yıllardaki Dış Politikasının Bir Değerlendirmesi”, Mehmet Gönlübol ve diğerleri, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, Siyasal Kitabevi, 9. Baskı, 1996 Ankara.

KILINÇKAYA, Derviş; “Türk İnkılâbının Arka Planı ”, Fatma Acun (Ed.), **Atatürk ve Türk İnkılâp Tarihi**, 10. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 2009.

LAÇİNER, Sedat; “Turgut Özal Dönemi Türk Dış Politikası (1983-1993)”, Adem Çaylak ve diğerleri (Ed.), **Türkiye’nin Politik Tarihi**, Savaş Yayınevi, Ankara 2009.

SEZER ARIĞ, Ayten; “Siyasi İnkılaplar ve Tepkileri”, Fatma Acun (Ed.), **Atatürk ve Türk İnkılâp Tarihi**, 10. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 2009.

5. ANSİKLOPEDİ

AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi, Cilt 14, 15. Baskı, Hürriyet Ofset Matbaacılık ve Gazetecilik A.Ş., İstanbul 1994.

6. SÜRELİ YAYINLAR

Cumhuriyet Gazetesi.

Hürriyet Gazetesi.

Milliyet Gazetesi.

7. ELEKTRONİK ORTAMDAN YAPILAN ALINTILAR

http://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/genel_secim.html , (25.02.2010)

<http://www.tuik.gov.tr/> (10.03.2010)

<http://www.anayasa.gov.tr/index.php?l=template&id=25&lang=0>, (15.06.2010)

<http://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/ydivane1985-1.pdf>, (15.06.2010)

<http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/o45.htm>, (15.03.2010)

http://www.belgenet.com/12eylul/27121979_01.html, (19.10.2010)

http://www.belgenet.com/12eylul/12091980_01.html (24.10.2010).

<http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HB44.htm>, (24.10.2010)

<http://www.anayasa.gov.tr/> (24.10.2010).

<http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP45.htm> (24.10.2010)

http://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphane_hukumetler.html (24.10.2010)

http://tbmm.intranet/tutanak_dergisi, (15.03.2010)

<http://www.mfa.gov.tr/> (19.12.2010)

